

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Στέφανος Γλεντής
Νίκος Νικολόπουλος

Ελευθέριος Μαραγκουδάκης
Μαρία Νικολοπούλου

ΙΣΤΟΡΙΑ Ε΄ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ

Στα βυζαντινά χρόνια

Βιβλίο Δασκάλου

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
«ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

Ιστορία Ε΄ Δημοτικού

Στα Βυζαντινά Χρόνια

Βιβλίο Δασκάλου

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Στέφανος Γλεντής

Εκπαιδευτικός Π.Ε.

Ελευθέριος Μαραγκουδάκης

Εκπαιδευτικός Π.Ε.

Νίκος Νικολόπουλος

Επίτ. Σχολικός Σύμβουλος Π.Ε.

Μαρία Νικολοπούλου

Εκπαιδευτικός Δ.Ε.

Απόστολος Παπαϊωάννου

Αναπλ. Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Αντώνιος Παυλίδης

Σχολικός Σύμβουλος Π.Ε.

Μαρία Παναγιωτοπούλου

Εκπαιδευτικός Π.Ε.

Φώτιος Τσίτσος

Σκιτσογράφος - Εικονογράφος

Γεωργία Ρογάρη

Φιλολόγος

Γιάννης Παπαρηγορίου

Σύμβουλος Π.Ι.

Γιάννης Παπαρηγορίου

Σύμβουλος Π.Ι.

Τέτα (ή Σεβαστιανή) Μακρή

Εικαστικός Καλλιτέχνης

“ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ - MULTIMEDIA Α.Ε.”

ΚΡΙΤΕΣ-ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΕΣ

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

ΚΑΤΑ ΤΗ ΣΥΓΓΡΑΦΗ

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΤΟΥ ΥΠΟΕΡΓΟΥ

ΕΞΩΦΥΛΛΟ

ΠΡΟΕΚΤΥΠΩΤΙΚΕΣ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Γ' Κ.Π.Σ. / ΕΠΕΑΕΚ II / Ενέργεια 2.2.1 / Κατηγορία Πράξεων 2.2.1.α:

«Αναμόρφωση των προγραμμάτων σπουδών και συγγραφή νέων εκπαιδευτικών πακέτων»

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Μιχάλης Αγ. Παπαδόπουλος

Ομότιμος Καθηγητής του Α.Π.Θ

Πρόεδρος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Πράξη με τίτλο:

«Συγγραφή νέων βιβλίων και παραγωγή υποστηρικτικού εκπαιδευτικού υλικού με βάση το ΔΕΠΠΣ και τα ΑΠΣ για το Δημοτικό και το Νηπιαγωγείο»

Επιστημονικός Υπεύθυνος Έργου

Γεώργιος Τύπας

Σύμβουλος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Αναπληρωτής Επιστημονικός Υπεύθυνος Έργου

Γεώργιος Οικονόμου

Σύμβουλος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Έργο συγχρηματοδοτούμενο 75% από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και 25% από εθνικούς πόρους.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

Γλεντής Στέφανος
Νικολόπουλος Νίκος

Μαραγκουδάκης Ελευθέριος
Νικολοπούλου Μαρία

Ιστορία Ε΄ Δημοτικού

Στα Βυζαντινά Χρόνια

Βιβλίο Δασκάλου

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το χρονικό διάστημα που καλύπτει η ιστορική ύλη της Ε' τάξης είναι μια μακρά περίοδος δεκαέξι αιώνων (146 π. Χ - 1453 μ.Χ.). Αφετηρία της είναι η υποταγή της Ελλάδας στους Ρωμαίους και κατάληξή της η Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους.

Τα σημαντικότερα από τα πολλά ιστορικά γεγονότα, που συνέβησαν στο μακρό αυτό διάστημα, προσπαθεί να ιστορήσει συνοπτικά το **βιβλίο για το μαθητή**¹, φωτίζοντας παράλληλα την εποχή και τους τόπους που συνέβησαν, καθώς και το ρόλο των προσώπων που πήραν μέρος σ' αυτά.

Οι μαθητές αυτής της ηλικίας γοητεύονται με την ιστορία και τη διερεύνησή της. Δυσκολεύονται όμως να διακρίνουν τις αιτίες από τις αφορμές των γεγονότων, αλλά και να κατανοήσουν τις βασικές ιστορικές έννοιες, ιδιαίτερα εκείνες του **χώρου** και του **χρόνου**. Γι' αυτό **οι ιστορικοί όροι και οι έννοιες** αυτές είναι ανάγκη να επισημαίνονται κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας, να αναδεικνύονται ιδιαίτερα και να επανέρχονται συχνά, στα επιμέρους μαθήματα.

Το **βιβλίο για το δάσκαλο** έχει σκοπό να ενημερώσει το διδάσκοντα για τα βασικά σημεία της φιλοσοφίας και των ιδιαιτεροτήτων του μαθήματος της ιστορίας στην Ε' τάξη. Προτείνει ακόμη, στην εισαγωγή του και ανά διδακτική ενότητα, ενδεικτικές διδακτικές ενέργειες και μαθητικές δραστηριότητες, για την καλύτερη αξιοποίηση του **βιβλίου για το μαθητή (Β/Μ)** και του **τετραδίου εργασιών (Τ/Ε)**. Όλα αυτά αποβλέπουν στην επίτευξη των στόχων του μαθήματος που προβλέπει το **ΔΕΠΠΣ** γι' αυτή την τάξη. Οι στόχοι αυτοί είναι εναρμονισμένοι με το γενικό σκοπό του μαθήματος, αλλά και με τις επικρατέστερες σύγχρονες παιδαγωγικές και διδακτικές απόψεις για τη διδασκαλία της ιστορίας στο Δημοτικό σχολείο. Το βιβλίο περιλαμβάνει:

Α'. ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΤΗ ΣΠΟΥΔΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

1. Η έννοια της ιστορίας και της ιστοριογραφίας.
2. Το ιστορικό γεγονός και τα στοιχεία του.
3. Παράγοντες της ιστορικής ζωής.
4. Ο ιστορικός και το έργο του.
5. Από τη γραφή στη διδασκαλία της ιστορίας.

Β'. Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΣΤΗΝ Ε' ΤΑΞΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ

1. Ρωμαϊοκρατία και Βυζάντιο.
2. Η διδασκαλία της ιστορίας στην Ε' τάξη:
  - Το βιβλίο για το μαθητή.
  - Το τετράδιο εργασιών.
  - Το βιβλίο για το δάσκαλο.
3. Θεμελιώδεις διαθεματικές έννοιες και ιστορία.
4. Ενδεικτική πρόταση διδασκαλίας ενός μαθήματος.
5. Μεθοδολογικές οδηγίες για τη διδακτική προσέγγιση και αξιοποίηση των κειμένων, των πηγών, και των χρονικών εννοιών.
6. Αξιολόγηση.
7. Εργασίες στο σπίτι.

Γ'. ΕΙΔΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ.

1. Η **τοπική ιστορία** και η διδακτική προσέγγισή της.
2. Τα **σχέδια εργασίας** (Project) και η σύνδεσή τους με την τοπική ιστορία.
3. Διδακτικές επισκέψεις σε **Μουσεία και ιστορικούς χώρους**.

1. Συνομογραφίες:

α) Β/Μ = Βιβλίο για το μαθητή. **β) Τ/Ε**. = Τετράδιο εργασιών **γ) Β/Δ**. = Βιβλίο για το δάσκαλο

δ) ΔΕΠΠΣ = Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών. **ε) ΑΠΣ** = Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών.

Α. ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΤΗ ΣΠΟΥΔΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Α.1. Η έννοια της ιστορίας και της ιστοριογραφίας

Τι είναι ιστορία. Η λέξη ιστορία παράγεται από το αρχαίο ρήμα **οίδα**, που σημαίνει γνωρίζω καλώς. Στην κυριολεξία λοιπόν ιστορία είναι η επιστήμη που αναζητεί την ακριβή γνώση των γεγονότων που αυτή πραγματεύεται. Ως επιστήμη η ιστορία ασχολείται με το παρελθόν, όπως αυτό διαμορφώθηκε κάτω από ποικίλες επιδράσεις και με τη βοήθεια των ανθρώπων που την υπηρετούν (*ερευνητών, ιστορικών συγγραφέων κ.ά*) ερευνά τα ίχνη του παρελθόντος, τα υποβάλλει σε κριτικό έλεγχο και εκθέτει τα συμπεράσματά της με τη σαφήνεια και την καθαρότητα που της επιτρέπουν τα ευρήματα-πηγές της.

Συνοψίζοντας τα παραπάνω, και με επίγνωση της σχετικότητας των ορισμών στις κοινωνικές επιστήμες, στις οποίες ανήκει και η ιστορία, μπορούμε να πούμε ότι:

- **Ιστορία** είναι το σύνολο των γεγονότων που έγιναν στο παρελθόν και είχαν επιπτώσεις διάρκειας στη ζωή των ανθρώπων, ενώ
- **Ιστοριογραφία** είναι η μεθοδική προσπάθεια του ανθρώπου να ερευνήσει, να ανασυνθέσει και να ερμηνεύσει αυτά τα γεγονότα.

Αξία της ιστορίας. Η ιστορία γεννήθηκε από την επιθυμία των ανθρώπων να κληροδοτήσουν στους μεταγενέστερους τους κάτι από τη ζωή τους. Την επιθυμία αυτή εκφράζει, στο ξεκίνημα του έργου του, ο «πατέρας της ιστορίας» **Ηρόδοτος**, δηλώνοντας ότι διηγείται όλα αυτά: «για να μη λησμονηθούν, με την πάροδο του χρόνου, τα έργα των ανθρώπων και για να μη μείνουν αμνημόνευτα τα μεγάλα και θαυμαστά κατορθώματα των Ελλήνων και των βαρβάρων. **Ιστορεί κυρίως τα αίτια που αυτοί πολέμησαν μεταξύ τους**».²

Ο διάδοχός του στην ιστορική γραφή **Θουκυδίδης**, επεκτείνοντας αυτή την επιθυμία, ορίζει την αξία αλλά και τη μελλοντική σημασία της ιστορικής γνώσης: «σε μένα, γράφει, θα είναι αρκετό, εάν το έργο μου κρίνουν ωφέλιμο όσοι θελήσουν να γνωρίσουν με ακρίβεια αυτά που έγιναν κι εκείνα που, σύμφωνα με την ανθρώπινη φύση, πρόκειται να ξανασυμβούν, ίδια ή παραπλήσια. Διότι το έργο αυτό γράφηκε περισσότερο για να είναι παντοτινό μελέτημα (κτήμα τε ες αεί), παρά ανάγνωσμα ευχάριστο για τους πολλούς»³.

Και ο τραγικός ποιητής **Ευριπίδης** δίνει επιγραμματικά την αξία της ιστορίας με τη φράση-μακαρισμό: «**όλβιος, όστις της ιστορίας έσχε μάθησιν**».

Προϊστορία, ιστορία, γραφή. Το χρονικό διάστημα που αρχίζει από την εμφάνιση του ανθρώπου στη γη και φθάνει ως τις μέρες μας διακρίνεται σε δύο μέρη: την **προϊστορία** (και την πρωτοϊστορία) και την **ιστορία**. Ως βάση γι' αυτή τη διαίρεση ορίζεται η **γραφή**, για την οποία υπάρχουν διαφορετικές απόψεις των ειδικών επιστημόνων για τον τόπο, το χρόνο, το είδος και το λόγο της πρώτης εμφάνισής της. Κοινή άποψη όλων όμως είναι ότι η γραφή είναι δημιουργήμα των λαών που ανέπτυξαν πολιτισμό. Με τη βοήθειά της ο άνθρωπος αποτύπωσε τη σκέψη του, μετέδωσε την πείρα του και εξυπηρέτησε την οργάνωση της κοινωνικής ζωής και της εκπαίδευσής του.

Το γεγονός χρήσης της γραφής, τέλος, βοήθησε ιδιαίτερα την επιστήμη της ιστορίας, αφού

2. Ηρόδοτου *Ιστορίαι*, I, 1-2.

3. Θουκυδίδου *Ιστορίαι*, A, 22.

στα γραπτά κυρίως κείμενα στήριξε και στηρίζει την ερευνητική της προσπάθεια για τη **μελέτη**, την **ανασύνθεση** και την **ερμηνεία** της ανθρώπινης ζωής στο παρελθόν.

Πηγές της ιστορίας. Ο ιστορικός στην προσπάθειά του να ανιχνεύσει το παρελθόν βασίζεται στις πηγές. Ως ιστορικές πηγές θεωρούνται τα **άφωνα μνημεία** (νομίσματα, όπλα, εργαλεία, τάφοι, ναοί κ.ά), τα **κείμενα** (βιβλία, απομνημονεύματα, επιγραφές, πάπυροι, κ.ά.), η **προφορική παράδοση** (μύθοι, θρύλοι, έθιμα, τραγούδια, παραδόσεις, προσωπικές διηγήσεις-μαρτυρίες) και το **οπτικοακουστικό υλικό** (φωτογραφίες, εικόνες, διαφανείς εικόνες, κινηματογραφικές ταινίες, ηχητικές μαρτυρίες κ.ά) που μπορεί να αξιοποιήσει ο ιστορικός για το έργο του.

Για τη μελέτη των ποικίλων αυτών πηγών δημιουργήθηκαν ειδικοί κλάδοι και επιστήμες (επιγραφική, παπυρολογία, παλαιογραφία, νομισματική, αγγειογραφία), οι οποίες βοηθούν την ιστορική έρευνα και την αξιοποίηση των πηγών και γι' αυτό συχνά θεωρούνται και ως βοηθητικές επιστήμες της ιστορίας.

A.2. Το ιστορικό γεγονός και τα στοιχεία του

Ιστορικό γεγονός είναι κάθε ανθρώπινη ενέργεια και δραστηριότητα (πολιτική, στρατιωτική, οικονομική, κοινωνική, πολιτιστική κ.ά) που γίνεται σε ορισμένο τόπο και χρόνο, επιδρά στη ζωή του συνόλου και έχει επιπτώσεις διάρκειας σ' αυτή. Με βάση αυτό τον ορισμό η μεταφορά της πρωτεύουσας από τη Ρώμη στην Κωνσταντινούπολη (330 μ.Χ), ο χωρισμός της βυζαντινής αυτοκρατορίας σε Ανατολική και Δυτική (395 μ.Χ), η στάση του «νίκαια» (532 μ.Χ), το κτίσιμο της Αγίας Σοφίας (537), η απόκρουση των Αράβων στην Κωνσταντινούπολη (717 μ.Χ), η Άλωση της Πόλης από τους Φράγκους (1204) και από τους Τούρκους (1453) είναι μερικά από τα σημαντικά ιστορικά γεγονότα, που θα γνωρίσουμε στη φετινή μας ιστορία.

Στοιχεία του γεγονότος. Τα βασικά στοιχεία του ιστορικού γεγονότος είναι:

Ο τύπος	Ο χρόνος	Ο τρόπος
Η αφορμή	Τα αίτια	Τα αποτελέσματα

Οι ανθρώπινες δραστηριότητες, και οι πνευματικές ακόμη, γίνονται και εγγράφονται **στο χώρο**, δηλαδή μέσα στη γεωγραφική πραγματικότητα που εκτυλίσσονται. Τα ιστορικά γεγονότα, ως ένα βαθμό, επηρεάζονται από το γεωγραφικό παράγοντα ή είναι απότοκά του. Η γεωγραφική θέση της χώρας μας π.χ. είναι συνδεδεμένη με πολλά σημαντικά ιστορικά γεγονότα και μπορεί να εξηγήσει πολλές πλευρές και πτυχές της ελληνικής ιστορίας.

Ο άνθρωπος όμως γράφει την ιστορία του και **στο χρόνο**, του οποίου ο ακριβής υπολογισμός συντελεί στο σαφέστερο προσδιορισμό των γεγονότων. Η βαθιά ανθρώπινη ανάγκη να προσδιοριστεί ο χρόνος κατά την αφήγηση των γεγονότων εκφράζεται σαφέστερα από την αγωνία του Θουκυδίδη να χρονολογήσει την έναρξη του Πελοποννησιακού πολέμου:

*«Δέκα τέσσερα έτη διατηρήθηκε η Τριακονταετής ειρήνη, η οποία έγινε μετά την υποταγή της Ευβοίας. Αλλά κατά το δέκατο πέμπτο έτος, όταν η ιέρεια Χρυσίς ιεράτευε επί σαράντα οκτώ ήδη έτη εις το Άργος, ο Αινίσιος ήταν πρώτος έφορος στη Σπάρτη και η αρχή του επωνύμου άρχοντας της Αθήνας Πυθοδώρου έμελλε να λήξει μετά τέσσερις μήνες, τον δέκατο έκτο μήνα μετά τη μάχη της Ποτιδαιας και ευθύς με την αρχή της Άνοιξης, τριακόσιοι και πλέον ένοπλοι Θηβαίοι εισήλθαν την ώρα του πρώτου ύπνου στις Πλαταιές της Βοιωτίας, η οποία ήταν σύμμαχος πόλη των Αθηναίων».*⁴

Αντί χρονολογίας, ημερομηνίας και ώρας ο Θουκυδίδης εδώ χρησιμοποιεί περιγραφικούς προσδιορισμούς και έμμεσες αναφορές σε τόπους, χρόνους και πρόσωπα, που δε σχετίζονται άμεσα με το γεγονός.

Ο τρόπος αποτελεί τη διήγηση, θα λέγαμε, των γεγονότων, η οποία συχνά εμπεριέχει και την

4. Θουκυδίδου Ιστορία, ΒΔ, 2., ό.π., σ. 349.

πρώτη αιτιολογική τους αξιολόγηση. Η απάντηση στο «**πώς**» δίνει τις πρώτες ορατές αιτίες για τις οποίες αυτά συνέβησαν. Και επειδή, κατά κανόνα, τα γεγονότα δεν είναι αποκομμένα από κάποιες καταστάσεις που προηγούνται, με την πρώτη αυτή προσέγγιση είναι δυνατό να φανεί και η σχέση που υπάρχει ανάμεσα στις αιτίες και τα αποτελέσματα.

Η αφορμή του γεγονότος δεν ταυτίζεται με τα αίτια. Τα αίτια συχνά προϋπάρχουν ενώ οι αφορμές δημιουργούνται. Κάποιες φορές μάλιστα η αφορμή εφευρίσκεται σκόπιμα, για να δώσει το έναυσμα της έναρξης των γεγονότων.

Η αναζήτηση των αιτίων πρόκλησης των γεγονότων διευρύνει το γνωστικό ορίζοντα του ερευνητή ή του μελετητή της ιστορίας, οξύνει την κρίση του και προσδίδει κύρος στην προσπάθειά του να αξιολογήσει το σήμερα και να προβλέψει, κατά ένα τρόπο, το αύριο. Ο Ηρόδοτος, κατανοώντας τη σημασία αναζήτησης των αιτίων δηλώνει ότι δεν θα παραλείψει να αναφέρει στην ιστορία του «την αιτίην δι' ην επολέμησαν οι Έλληνες και οι Πέρσες».

Σημαντικό στοιχείο των γεγονότων, τέλος, είναι **τα αποτελέσματά τους**. Η γνώση και η μελέτη τους βοηθούν την κριτική θέση του ιστορικού ή του αναγνώστη απέναντι στα γεγονότα και φωτίζουν πολλές πλευρές και πτυχές τους. Τα αποτελέσματα των ιστορικών γεγονότων δεν είναι στατικά και δεν κλείνουν οριστικά μια φάση της ζωής των ανθρώπων που μετείχαν σε αυτά ή δέχτηκαν τις επιπτώσεις τους. Συχνά κρύβουν μέσα τους μια δυναμική που ωθεί προς διαρκή μεταβολή και γίνονται αιτία να δημιουργηθούν νέα γεγονότα στο μέλλον. Έτσι, δε γνωρίζουμε αν ένα γεγονός κλείνει μια φάση της ζωής των ανθρώπων ή σηματοδοτεί την αφετηρία μιας άλλης.

A.3. Παράγοντες της ιστορικής ζωής

Για να κατανοήσουμε τα ίδια τα γεγονότα, να αιτιολογήσουμε τις ποικίλες αλληλεξαρτήσεις και να αξιολογήσουμε τις συνέπειές τους είναι ανάγκη να τα **συσχετίσουμε** με τις απόψεις και τα συμπεράσματα των συγγενών προς την ιστορία επιστημών της κοινωνιολογίας, της κοινωνικής ψυχολογίας, της αρχαιολογίας, της εθνολογίας, της οικονομικής γεωγραφίας, κ.ά. Από το συσχετισμό αυτό προκύπτει ότι τα ιστορικά γεγονότα, κατά κανόνα, είναι συναρτημένα και εξαρτημένα από πολλούς παράγοντες, οι οποίοι τα επηρεάζουν και καθορίζουν την εξέλιξή τους.

Το έδαφος μιας χώρας π.χ. παίζει σημαντικό ρόλο στην πορεία και την ιστορική εξέλιξη ενός λαού. Η γονιμότητά του, το κλίμα, η χλωρίδα, η πανίδα, τα βουνά, οι πεδιάδες του κ.ά. επηρεάζουν την ανθρώπινη ζωή. **Οι κλιματολογικές συνθήκες** ειδικότερα καθορίζουν τον τρόπο ζωής και τις δραστηριότητες των ανθρώπων μιας περιοχής. Βασικό συστατικό της ιστορικής ζωής ακόμη αποτελεί **η υδατογραφία** ενός τόπου. Τα ποτάμια π.χ. συμβάλλουν στην ανάπτυξη των καλλιεργειών διευκολύνουν τη συγκοινωνία, χωρίζουν επικράτειες, ενώ οι εκτεταμένες ακτές διευκολύνουν την επικοινωνία των ανθρώπων και τους τρέπουν προς τη ναυσιπλοΐα και το εμπόριο.

Η γεωγραφική θέση ενός χώρου συνιστά ουσιαστικό παράγοντα της ιστορικής του εξέλιξης. Για πολλά χρόνια η Μεσόγειος ήταν το κέντρο του κόσμου. Στη διάρκεια των περασμένων αιώνων κάποιες από τις χώρες που την περιβάλλουν έγιναν κέντρα διαμετακομιστικού εμπορίου και άλλες έζησαν στην απομόνωση και στην αφάνεια. Σε όλες τις εποχές ακόμη τόποι ή πόλεις με δεσπόζουσα γεωγραφική θέση έγιναν «μήλο της έριδος» ανάμεσα στους γειτονικούς λαούς. Στην περίπτωση αυτή ανήκει και η **Κωνσταντινούπολη**, με την οποία θα ασχοληθούμε ιδιαίτερα στη διάρκεια της σχολικής χρονιάς.

Από την οικονομική κατάσταση μιας χώρας εξαρτάται η ευημερία και η πρόοδος των πολιτών της και του λαού της. Η ανάπτυξη της οικονομίας συνδέεται άμεσα με τη γονιμότητα του εδάφους της, τη φύση, τις δραστηριότητες των ανθρώπων και τη βελτίωση των τεχνικών παραγωγής και κατανάλωσης των προϊόντων της. Με την οικονομία ακόμη συνδέεται το επίπεδο της παιδείας, του πολιτισμού και των θεσμών διακυβέρνησης μιας χώρας.

Ο ρόλος της **προσωπικότητας** στη διαμόρφωση της ιστορικής ζωής θεωρούνταν καθοριστικός, έως το πρόσφατο παρελθόν. Πολλά από τα ιστορικά γεγονότα αποδίδονταν αποκλειστικά στη μεγαλοφυΐα, την ψυχική δύναμη και την τόλμη κάποιων ισχυρών ανθρώπων ή ηγετών. Σήμερα, με τη συμβολή και των συγγενών της ιστορίας επιστημών, ο ρόλος των προσώπων στη διαμόρφωση της ιστορικής ζωής κρίνεται περιορισμένος και πολλά ιστορικά γεγονότα θεωρούνται ως αποτέλεσμα των ποικίλων συσχετισμών που επικρατούσαν στο κοινωνικό σύνολο στο χρόνο που αυτά συνέβησαν.

Όλοι οι παραπάνω παράγοντες συμμετέχουν στη διαμόρφωση της ιστορικής ζωής. Ο προσδιορισμός του ποσοστού της συμβολής τους όμως εξαρτάται από τη συνεκτίμησή τους και από τον τρόπο της ερμηνευτικής τους προσέγγισης από τον ιστορικό.

A.4. Ο ιστορικός και το έργο του

Τα γεγονότα συμβαίνουν και τελειώνουν. Η μνήμη των ανθρώπων γι' αυτά, όμως, εμπλέκεται στη ροή του χρόνου, στη λήθη ή στη φθορά των πηγών και των μαρτυριών που τα συνοδεύουν και συχνά τα ξεχνά ή τα παραλλάσσει. Τη φροντίδα για τη διάσωσή τους έχει μόνο η ιστορία και οι άνθρωποι που την υπηρετούν: οι **ιστοριογράφοι ή ιστορικοί**, όπως τους λέμε.

Έργο των ιστοριογράφων είναι **να ερευνήσουν** αν έγιναν ή δεν έγιναν τα γεγονότα. Αν «*πράγματι συνέβησαν*» προσπαθούν **να τα ανασυνθέσουν** αναζητώντας μαρτυρίες και δίνοντας συνάμα απαντήσεις για τον τόπο, το χρόνο και τον τρόπο που συνέβησαν, αλλά και για τους ανθρώπους που πήραν μέρος σ' αυτά. Με δεδομένα αυτά τα στοιχεία ο ιστορικός προσπαθεί, στη συνέχεια, και μέσα από τις πηγές του, **να ανιχνεύσει** και **να ερμηνεύσει** τις (πολλές *συνήθως*) αιτίες που προκάλεσαν τα γεγονότα, **να καταγράψει** τις συνέπειες και τις επιπτώσεις που αυτά είχαν στη ζωή των ανθρώπων και να καταλήξει στα συμπεράσματά του.

Οι επιδράσεις και το καθήκον του ιστορικού. Ο ιστορικός είναι ένας ερευνητής που έχει θέσει ως σκοπό του έργου του την αναζήτηση της ιστορικής αλήθειας. Ως μέλος όμως του κοινωνικού συνόλου αντιμετωπίζει κι αυτός ποικίλα προβλήματα πνευματικού, κοινωνικού και οικονομικού χαρακτήρα, τα οποία διαμορφώνουν ανάλογα τις ιδεολογικές και επιστημονικές του απόψεις. Στην προσπάθειά του ν' αποκαταστήσει επαφή με το παρελθόν τον παραμονεύει, σε κάθε του βήμα, ο κίνδυνος της υποκειμενικότητας. Όποια όμως κι αν είναι η οπτική γωνία από την οποία προσεγγίζει τα ιστορούμενα γεγονότα ο ιστορικός, σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να αποκρύψει την αλήθεια για όσα ο ίδιος γνωρίζει, ούτε να μεταφέρει άκριτα στο έργο του μαρτυρίες του παρελθόντος που χρησιμοποιεί ως πηγές. Επισημαίνοντας αυτό το χρέος του ιστορικού ο Θουκυδίδης γράφει:

*«Τα γεγονότα του πολέμου έκρινα καθήκον μου να τα γράψω, όχι παίρνοντας πληροφορίες από τον πρώτο τυχόντα, ούτε όπως εγώ τα φανταζόμουν. Υπέβαλα σε επίμονο έλεγχο και εκείνα στα οποία ο ίδιος παρευρισκόμουν αλλά και όσα από τους άλλους έμαθα. Η εξακρίβωσή τους όμως ήταν έργο δύσκολο, γιατί οι αυτόπτες μάρτυρες των ιδίων γεγονότων δεν εξέθεταν τα πράγματα κατά τον ίδιο τρόπο, αλλά καθένας (τα διηγίονταν) αναλόγως της μνήμης του ή της εύνοιας την οποία είχε προς τον ένα ή προς τον άλλο αντίπαλο».*⁵

Οι δυσκολίες που επισημαίνει ο Θουκυδίδης, παρά την πρόοδο των επιστημών, εξακολουθούν να υπάρχουν και σήμερα. Γι αυτό, όπως παρατηρεί κι ένας σύγχρονος μελετητής και δάσκαλος του ιστορικού λόγου:

*«Χρειάζεται πάλη βασανιστική με τις ειδήσεις. Αυτή όμως οξύνει την κρίση, τη δική μας και των μαθητών, για να εννοούμε, όσο γίνεται πιο αντικειμενικά, όχι τόσο τα περασμένα, που πέθαναν, όσο αυτά που γίνονται γύρω μας τώρα και μας αφορούν άμεσα, καθώς και εκείνα που κυοφορούνται μέσα στο σήμερα και θα γίνουν ίσως καθοριστικό πλαίσιο για τη ζωή μας αύριο».*⁶

5. Θουκυδίδου *Ιστορία*, Α, 22.

6. Φ.Κ. Βώρου, *Σπουδή και διδασκαλία της ιστορίας*, εκδ. Δ. Ν. Παπαδήμα, Αθήνα, σ. 3.

Η βασανιστική αυτή πάλη και ο επίμονος έλεγχος των πληροφοριών είναι τα πιο σημαντικά από τα κριτήρια που δίνουν εγκυρότητα και αξιοπιστία στο έργο του ιστορικού.

Οι φάσεις της ιστορικής γραφής. Η ιστοριογραφία είναι μια σύνθετη ενασχόληση, που σχετίζεται άμεσα με τον ίδιο τον ιστορικό, τις γνώσεις του, την ιδεολογία του και τη επιστημονική του εντιμότητα. Η προσπάθειά του να προσεγγίσει το παρελθόν περιλαμβάνει τις ακόλουθες φάσεις:

1. Συλλογή των ιστορικών πηγών.	2. Έλεγχο της αυθεντικότητάς τους.
3. Διερεύνηση της αξιοπιστίας τους.	4. Συστηματική αξιοποίησή τους.

Η τελευταία φάση συνδέεται άμεσα με την ουσία της ερμηνευτικής διαδικασίας, η οποία αναζητεί συνεχώς τα κίνητρα της ανθρώπινης δράσης και καταλήγει σε διατυπώσεις αξιολογικών κρίσεων. Στη φάση αυτή ο ιστοριογράφος «πρέπει να καταφέρει να εκφράσει, με το δικό του τρόπο, αυτά που κατάφερε να μάθει». Το συγγραφικό ταλέντο άλλωστε είναι σημαντική αρετή του ιστορικού και ιδιαίτερο συστατικό στοιχείο του έργου του.

A.5. Από τη γραφή στη διδασκαλία της ιστορίας

Η ιστορία **γράφεται** από τους ιστορικούς, **διαβάζεται** από τους αναγνώστες και **διδάσκεται** από τους δασκάλους. Ο **απλός αναγνώστης** μελετώντας την ιστορία μαθαίνει και προβληματίζεται. Η γνώση του παρελθόντος τον βοηθά να κατανοεί και να ερμηνεύει καλύτερα το παρόν, να συνειδητοποιεί τους ιστορικούς παράγοντες που το επηρεάζουν και (πιθανώς) διαμορφώνουν και τις συνθήκες της ζωής για το μέλλον.

Η σχέση του **ιστορικού-συγγραφέα** με την ιστορία βασίζεται στην αναζήτηση και στη βαθιά σπουδή των πηγών και των γεγονότων, αλλά και στη χρήση ειδικών τεχνικών και επιστημονικών μέσων για την ερμηνεία τους. Τη γνώση αυτή την καταθέτει στο έργο του και την παραδίδει στο κοινό για μελέτη και κριτική.

Αποδέκτης της **ιστορικής γραφής** είναι και ο δάσκαλος, ο οποίος τη χρησιμοποιεί ως πηγή για το διδακτικό του έργο. Όπως εύστοχα έχει επισημανθεί:

*«ο δάσκαλος, από τη στιγμή που καλείται να διδάξει μια ιστορική ενότητα, τηρουμένων των αναλογιών, **λειπουργεί ως ιστορικός**. Δεν συγγράφει βέβαια την ιστορία ούτε φέρνει στο φως νέα τεκμήρια. Αναπαράγει όμως την ιστορική γνώση και εμπλέκει τους μαθητές στην προβληματική της συγγραφής, μέσω της ιστορικής αφήγησης, της αξιοποίησης των παραθεμάτων και του εικονογραφικού υλικού. Η παρουσίαση μιας διδακτικής ενότητας στην τάξη **εμπεριέχει ουσιαστικά και τον προβληματισμό και τη διαδικασία της ιστορικής σύνθεσης**»⁷.*

Σημαντικό στοιχείο της διδασκαλίας της ιστορίας, ιδιαίτερα στο Δημοτικό σχολείο, είναι η **προσαρμογή της ιστορικής ύλης στις δυνατότητες των μαθητών, χωρίς να θυσιαστεί η ιστορική ακρίβεια**. Η επισήμανση αυτή δίνει μια πρόσθετη διάσταση στο έργο του δασκάλου της ιστορίας και στον ψυχοπαιδαγωγικό του ρόλο.

Η **κοινωνική διάσταση** του μαθήματος της ιστορίας και της διδασκαλίας του, τέλος, είναι θέμα που, όσο και το δάσκαλο, ενδιαφέρει τους μαθητές, τους γονείς, την πολιτεία, το κοινωνικό σύνολο και τους άλλους λαούς. Κάτω από αυτά τα δεδομένα η ευθύνη του δασκάλου της ιστορίας είναι μεγάλη και διαρκής. Και γίνεται ακόμη μεγαλύτερη, όταν οι γνώσεις του για το αντικείμενο δεν είναι επαρκείς και οι ενστάσεις για την ύλη και τη μεθοδολογία του μαθήματος (τι, πώς, πότε, πού, σε ποιους, από ποιους και γιατί θα διδαχτεί) πληθαίνουν.

7. Ιστορία Δ' Δημοτικού: Βιβλίο για το Δάσκαλο, «Εισαγωγή», Π.Ι. 2006.

Β. Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ Ε΄ ΤΑΞΗΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ

Β.1. Ρωμαιοκρατία και Βυζάντιο: (146 π.Χ – 1453 μ.Χ.)

Η ιστορία της Ε΄ τάξης καλύπτει χρονικά το διάστημα ανάμεσα στην κατάκτηση της Ελλάδας από τους Ρωμαίους (146 π.Χ.) και την Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους (1453 μ.Χ.). Στο διάστημά αυτό των δεκαέξι, περίπου, αιώνων ζωής της Ρωμαϊκής και Βυζαντινής αυτοκρατορίας συνέβησαν πολλά γεγονότα τα οποία **είχαν επιπτώσεις διάρκειας** στη ζωή των ανθρώπων που τα έζησαν, αλλά και εκείνων που ακολούθησαν και δέχθηκαν τις συνέπειές τους.

Οι τέσσερις πρώτες διδακτικές ενότητες του βιβλίου καλύπτουν την περίοδο της **ρωμαιοκρατίας** στην Ελλάδα (146 π.Χ. - 330 μ.Χ.). Με τη συντομία που επιβάλλει η συμπύκνωση των πέντε αυτών αιώνων σε αυτό το διδακτικό χρόνο, δίνονται χαρακτηριστικά στοιχεία ζωής των κατακτημένων Ελλήνων, της συνύπαρξής τους με τους κοσμοκράτορες κατακτητές, της συνεργασίας και πολιτιστικής επικράτησής τους στα πλαίσια της **«ρωμαϊκής ειρήνης»** και του **«ελληνορωμαϊκού πολιτισμού»**. Στον ίδιο διδακτικό χρόνο ακόμη δίνεται συνοπτικά η διοικητική οργάνωση του ρωμαϊκού κράτους, στα χρόνια της ανάπτυξης, της ακμής και της παρακμής του καθώς και τα μέτρα που κάθε φορά πάρθηκαν για τη διάσωσή του.

Το πιο τολμηρό από τα μέτρα αυτά ήταν η μεταφορά της πρωτεύουσας από τη Ρώμη στο Βυζάντιο (330 μ.Χ.), που είναι και η αφετηρία του δεύτερου, και μεγάλου, μέρους του βιβλίου της **βυζαντινής ιστορίας**. Η μακρά αυτή περίοδος των έντεκα αιώνων, (330-1453 μ.Χ.), με όλες τις αναγκαίες στα ιστορικά θέματα συμβάσεις, μπορεί να χωριστεί σε τρεις περιόδους:

την πρωτοβυζαντινή ,	330 έως 610 μ.Χ.
τη μεσοβυζαντινή ,	610 έως 1081 μ.Χ. και
την υστεροβυζαντινή ,	1081 έως 1453 μ.Χ.

Η **πρώτη βυζαντινή περίοδος** καλύπτει τις μεγάλες αποφάσεις για αλλαγές στην πρωτεύουσα, τη διοίκηση, τη θρησκεία και τη νομοθεσία των αυτοκρατόρων Κωνσταντίνου, Θεοδοσίου Α΄ και Β΄ και Ιουστινιανού. Σ΄ αυτή την περίοδο ακόμη πραγματοποιείται ο χωρισμός και η επανένωση του κράτους (ανατολικό - δυτικό), ένα μέτρο που θα δοκιμαστεί, για διαφορετικούς κάθε φορά λόγους, και στις επόμενες περιόδους, με κύριο στόχο τη διοικητική ενδυνάμωσή του. Το γεγονός αυτό είναι ένα θέμα δύσκολα κατανοητό για τα παιδιά αυτής της ηλικίας και γι΄ αυτό χρειάζεται, κάθε φορά που συμβαίνει, προσεκτική προσέγγιση, διαθεματικές συνδέσεις με προηγούμενα και με σύγχρονα γεγονότα και επίμονη κριτική εκτίμηση των λόγων που επέβαλαν το **χωρισμό**, την **επανένωση** ή την **επέκταση** της αυτοκρατορίας.

Κυρίαρχο θέμα της **μεσοβυζαντινής περιόδου** (610 - 1081 μ.Χ.) είναι η αντιμετώπιση των εξωτερικών κινδύνων από γειτονικούς λαούς (Πέρσες, Αβάρους, Σλάβους, Βούλγαρους, Ρώσους Άραβες και Σελτζούκους Τούρκους), που σε κάποιες περιπτώσεις απείλησαν την ίδια την ύπαρξη του Βυζαντίου. Στην ίδια περίοδο όμως ξέσπασαν και αναζωπυρώθηκαν στην αυτοκρατορία οι εσωτερικές θρησκευτικές διαμάχες της **εικονομαχίας**, αρχικά, και του **σχίσματος των εκκλησιών**, αργότερα, που ράγισαν την κοινωνική συνοχή, αποδυνάμωσαν την οικονομία και την άμυνα του κράτους και έκαναν τις βυζαντινές επαρχίες της Ανατολής ευάλωτες στον επερχόμενο αραβικό κίνδυνο αρχικά και τουρκικό αργότερα.

Όλα αυτά όμως δεν εμπόδισαν, στο ίδιο διάστημα, την εσωτερική αναδιοργάνωση και πρόοδο του κράτους στα γράμματα, τις τέχνες και τον πολιτισμό. Στη διάρκεια αυτής της περιόδου ακόμη έγινε η **συστηματική διάδοση του χριστιανισμού** στους γειτονικούς λαούς, που αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα κεφάλαια της πολιτιστικής προσφοράς του Βυζαντίου.

Η **ύστερη βυζαντινή περίοδος** (1081 - 1453 μ.Χ.) αρχίζει με την άνοδο στο θρόνο του Αλέξιου Κομνηνού και τελειώνει με την Άλωση της Πόλης από τους Τούρκους. Είναι η οδυνηρή περίοδος της οικονομικής αποδυνάμωσης και της εμπορικής παρακμής του Βυζαντίου, της πρώτης άλωσης της Πόλης από τους Φράγκους και του κατακερματισμού της αυτοκρατορίας στα τέσσερα ελληνικά κρατίδια (*Νικαίας, Τραπεζούντας, Ηπείρου και Μιστρά*).

Η περίοδος αυτή κλείνει με την Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους (29 Μαΐου 1453) που οδήγησε και στην οριστική διάλυση του βυζαντινού κράτους.

B.2. Η διδασκαλία της Βυζαντινής Ιστορίας στην Ε' τάξη

Ιστορία, ως διακριτό μάθημα, διδάσκεται στις τέσσερις μεγάλες τάξεις (Γ', Δ', Ε' και ΣΤ') του Δημοτικού σχολείου. Το έντυπο εκπαιδευτικό υλικό για τη διδασκαλία της αποτελούν: **το βιβλίο για το μαθητή (B/M), το τετράδιο εργασιών (T/E) και το βιβλίο για το δάσκαλο (B/Δ).**

B.2.1. Το βιβλίο για το μαθητή της Ε' τάξης

Όπως αναφέρθηκε, στην Ε' τάξη διδάσκονται γεγονότα της ύστερης **ρωμαϊκής** και της **βυζαντινής** περιόδου. Η επιλογή και η κατάταξη της ύλης στο **B/M** έγινε με βάση το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών, τις νοητικές ικανότητες των μαθητών αυτής τις ηλικίας, τις προϋπάρχουσες ιστορικές τους γνώσεις και τα διαφέροντά τους. Η οργάνωση και παρουσίαση της ύλης των διδασκικών ενότητων έγινε με τρόπο που να κάνει κατανοητά στους μαθητές τα θέματα στα οποία αυτές αναφέρονται.

Η ύλη έχει καταμετρηθεί σε **42** μαθήματα, όσες περίπου είναι και οι διδακτικές ώρες που προβλέπει το **Α.Π.Σ.** για τη διδασκαλία του μαθήματος της ιστορίας στη διάρκεια ενός διδακτικού έτους. Τα μαθήματα αυτά εντάσσονται σε **ευρύτερες ενότητες**, με κριτήριο το θέμα τους ή τη χρονολογική αλληλουχία των γεγονότων στα οποία αυτά αναφέρονται. Τις γενικές αυτές ενότητες ολοκληρώνουν σύντομες **ανακεφαλαιώσεις**.

Στις γενικές ενότητες εντάσσονται και τα επαναληπτικά μαθήματα, τα οποία είναι οργανωμένα με μορφή δραστηριοτήτων και ασκήσεων στο **T/E** και ανακεφαλαιώνουν, με διαφορετικό τρόπο, τις ευρύτερες αυτές ενότητες.

Με **διαθεματικό τρόπο** ακόμη, στα περισσότερα μαθήματα του βιβλίου, προσεγγίζονται τα θέματα **τοπικής ιστορίας**, μέσα από τις ερωτήσεις επεξεργασίας των κειμένων και τις δραστηριότητες που υπάρχουν στο **T/E**. Πολλές από τις προτάσεις των δραστηριοτήτων ζητούν από τους μαθητές να τις **προσαρμόζουν** και να τις **αξιοποιούν** μέσα από τις τοπικές ιδιαιτερότητες του σχολείου τους και της περιοχής τους.

Στην ανάδειξη της τοπικής ιστορίας, τέλος, αποβλέπουν και τα **σχέδια εργασίας (Project)**, τα οποία προτείνονται στο ενδιάμεσο των μαθημάτων και μπορούν να πραγματοποιηθούν σε ευρύτερο διδακτικό χρόνο.⁸

B.2.2. Οι διδακτικές ενότητες και η μεθοδική προσέγγισή τους

Κάθε διδακτική ενότητα του βιβλίου για το μαθητή περιλαμβάνει:

- Προοργανωτή, με μορφή κειμένου 3-4 προτάσεων.
- Αρχικό - εισαγωγικό κείμενο.
- Εικόνες, χάρτες και διαγράμματα.
- Μαρτυρίες και συμπληρωματικά κείμενα (σχετικά με το θέμα).
- Ερωτήσεις διερεύνησης ή σύνοψης των κειμένων.
- Ανακεφαλαίωση στο τέλος κάθε γενικής ενότητας.
- Γλωσσάριο και υποσημειώσεις για τη διευκρίνιση αγνώστων ιστορικών όρων.

8. Για τα σχέδια εργασίας δεξ περισσότερα στο σχετικό κεφ. Γ.1.2 της εισαγωγής, σ. 25-29.

Ο **προοργανωτής** παρατίθεται στην αρχή των διδακτικών ενοτήτων και έχει σκοπό να προ-ϊδεάσει τους μαθητές για το θέμα και να τους βοηθήσει στην κατανόηση του κειμένου. Οι περισσότεροι απ' αυτούς προσφέρονται και ως αφόρμηση για τη διδασκαλία, βοηθώντας τους μαθητές να υποθέσουν στοιχεία του μαθήματος. Σε κάποιες περιπτώσεις όμως μπορούν να βοηθήσουν και στην επανοργάνωση του μαθήματος.

Τα **εισαγωγικά κείμενα** είναι, κατά κανόνα, συνοπτικά και περιέχουν τα σημαντικότερα σημεία του θέματος που πραγματεύονται. Η δομή και ο λόγος τους είναι προσαρμοσμένος στο επίπεδο των μαθητών και στις προβλέψεις του Α.Π.Σ. Τα κείμενα παρέχουν σύντομες πληροφορίες για τα ιστορικά γεγονότα του μαθήματος, αρκετές όμως για ν' αποκτήσουν οι μαθητές μια πρώτη γνώση γι' αυτά και να μπορούν ν' απαντήσουν στα ερωτήματα της **περιγραφής** του ιστορικού γεγονότος (Τι έγινε; Πού; Πότε; Πώς; Από ποιους;). Σε όλα τα κείμενα υπάρχουν στοιχεία **αιτιολόγησης** των γεγονότων (Γιατί συνέβησαν;), στηρίγματα **αξιολόγησης** (συνέπειες και επιπτώσεις) και **διαχρονικής αξιοποίησής** τους (τότε και τώρα). Όλα αυτά βοηθούν τους μαθητές να πραγματευτούν το θέμα τους με την προοπτική **διαθεματικών** συνδέσεων (ενδοκλαδικών και διακλαδικών).⁹

Το εισαγωγικό κείμενο, με τη βοήθεια των εικόνων, των πηγών και των δραστηριοτήτων του τετραδίου εργασιών που το συνοδεύουν και στηρίζονται σ' αυτό, είναι, κατά κάποιο τρόπο, ο συνεκτικός ιστός γύρω από τον οποίο πλέκεται όλο το μάθημα.

Όλες οι διδακτικές ενότητες συνοδεύονται από **εικόνες**. Οι εικόνες εντάσσονται λειτουργικά στη διδασκαλία του μαθήματος. Ορισμένες είναι συνθέσεις που έγιναν από ειδικό καλλιτέχνη-σκιτσογράφο, συνεργάτη του Π.Ι., μετά από μελέτη των κειμένων και συνεργασία του με την ομάδα συγγραφής του βιβλίου.

Σε αρκετά μαθήματα ακόμη υπάρχουν εικόνες φιλοτεχνημένες την εποχή των γεγονότων ή μεταγενέστερα. Η διδακτική αξία αυτών των εικόνων είναι σημαντική και μπορούν να αξιοποιηθούν ως ιστορικές πηγές, ιδιαίτερα όταν περιέχουν στοιχεία που δεν αναφέρονται στο εισαγωγικό κείμενο. Η προσέγγιση των εικόνων είναι καλό να γίνεται με προσεκτική παρατήρηση των μαθητών και κατάλληλες ερωτήσεις του δασκάλου. Αυτές είναι καλό να προτρέπουν όχι μόνο στην «ανάγνωση» των εξωτερικών στοιχείων τους αλλά και στην ανάδειξη των ενεργειών, των σκέψεων ή και των συναισθημάτων που αποδίδονται στα πρόσωπα που υπάρχουν σ' αυτές. Προσφέρονται ακόμη και ως ευκαιρία αναφοράς στη σημασία της αισθητικής αγωγής για την άντληση ιστορικών πληροφοριών.¹⁰

Σε όλα τα μαθήματα ακόμη υπάρχουν αποσπάσματα από γραπτές **μαρτυρίες-πηγές** της εποχής ή επιλεγμένα συμπληρωματικά **κείμενα-παραθέματα**, τα οποία σε κάποιες περιπτώσεις είναι διασκευές άλλων σχετικών με το θέμα κειμένων. Οι μαρτυρίες και τα κείμενα αυτά φωτίζουν καλύτερα τα γεγονότα, αλλά **δίνουν και στους μαθητές τη βεβαιότητα ότι τα κείμενα του βιβλίου τους είναι αξιόπιστα, ως αποτέλεσμα έρευνας παρόμοιων πηγών**. Τους βοηθούν ακόμη να κατανόησουν ότι για το θέμα που μελετούν, πέρα από το σχολικό τους βιβλίο, υπάρχουν και άλλες πηγές πληροφόρησης, στις οποίες μπορούν, αν χρειαστεί, να καταφύγουν και οι ίδιοι.

Οι μαρτυρίες έχουν τη γοητεία του «επίκαιρου» για το γεγονός, αλλά και τη δυσκολία της χρονικής απόστασης από τους μαθητές. Γι' αυτό η χρησιμοποίησή τους στο βιβλίο έγινε **με μέτρο** και την ίδια φροντίδα απαιτεί η διδακτική τους προσέγγιση στην τάξη. Η ανάγνωσή τους είναι προτιμότερο να γίνεται από το δάσκαλο και στη διάρκεια της είναι καλό να επισημαίνονται οι λέξεις και οι φράσεις «κλειδιά» του κειμένου και ιδιαίτερα όσες προσφέρονται για συγκρίσεις και συνδέσεις με άλλα πρόσωπα ή γεγονότα. Πολλές από τις γραπτές μαρτυρίες και τα παραθέματα, ακόμη, προσφέρονται ως βάση για δραστηριότητες με **διαθεματικές συνδέσεις και επεκτάσεις**, στα πλαίσια του μέτρου που προαναφέραμε.

9. Για τις διαθεματικές έννοιες και συνδέσεις δεξ στο σχετικό κεφ. Β.3, σ. 15.

10. Περισσότερα για την αξιοποίηση των εικόνων δεξ και κεφ.Β.5.2, σ. 20.

Εδώ είναι ανάγκη να τονιστεί ότι οι **πηγές και τα παραθέματα** είναι αναπόσπαστο τμήμα της ιστορικής αφήγησης, της δίνουν αμεσότητα, τη φωτίζουν και την ερμηνεύουν. Αναλύονται και αξιοποιούνται στην τάξη με τη συνεργασία δασκάλου και μαθητών, αλλά **σε καμιά περίπτωση δεν αποτελούν αντικείμενο για εξέταση ή για αποστήθιση**. Το ίδιο συμβαίνει και με τις χρονολογίες που συνοδεύουν, ως βιογραφικό στοιχείο, τα διάφορα πρόσωπα. Έχουν τεθεί και αναφέρονται στο βιβλίο για τον ιστορικό και χρονικό προσανατολισμό των μαθητών και δεν πρέπει να επιδιώκεται η απομνημόνευσή τους κατά την εξέταση ή τη μελέτη των μαθημάτων. *Η οδηγία αυτή πρέπει να δοθεί και προς τους γονείς.*

Σε ορισμένες διδακτικές ενότητες του **Β/Δ**, τέλος, υπάρχουν επιπλέον μαρτυρίες και κείμενα ή και απόψεις διακεκριμένων σύγχρονων ιστορικών, για το διδασκόμενο θέμα. Αυτά ο δάσκαλος μπορεί να τα χρησιμοποιήσει για πρόσθετη δική του ενημέρωση ή να μεταφέρει στους μαθητές **το πνεύμα τους** – εφόσον ο διδακτικός χρόνος το επιτρέπει – με τον τρόπο που ο ίδιος θα επιλέξει.¹¹

Οι χάρτες είναι τα διδακτικά μέσα που βοηθούν τους μαθητές να αισθητοποιούν **το χώρο**, ο οποίος αποτελεί βασικό στοιχείο των διδασκομένων γεγονότων αλλά και μια από τις θεμελιώδεις διαθεματικές έννοιες για το μάθημα της ιστορίας. Οι χάρτες δίνουν απάντηση στο ερώτημα **πού** συνέβησαν τα ιστορικά γεγονότα. Επαρκείς πληροφορίες για τους χάρτες, τα είδη και τη διδακτική τους χρήση δίνει το βιβλίο δασκάλου του μαθήματος της Γεωγραφίας της Ε' τάξης, το οποίο ο δάσκαλος είναι καλό να συμβουλευτεί.

Κατάλληλοι για τη διδασκαλία της ιστορίας είναι οι **ιστορικοί χάρτες**. Αυτοί είναι απαλλαγμένοι από τα περιττά, για το ιστορικό μάθημα, γεωγραφικά και άλλα στοιχεία και προβάλλουν τα σημαντικά για την ιστορική περίοδο που εξετάζεται. Πρέπει εδώ να τονιστεί ότι η παράλληλη **χρήση και άλλου είδους χαρτών** (γεωφυσικών, πολιτικών, παραγωγικών) σε κάποιες διδακτικές ενότητες είναι εξίσου αναγκαία, υποστηρικτική όμως πάντα της χρήσης του ιστορικού.

Κατά τη διδασκαλία οι μαθητές πρέπει να είναι σε άμεση επαφή με τους χάρτες και τα ιστορικά στοιχεία τους, ώστε να μπορούν να δουν και να δείξουν τους ιστορικούς τόπους, τα όρια των κρατών, τις πορείες και τις κινήσεις των λαών ή άλλα ιστορούμενα στο χώρο γεγονότα, ακολουθώντας, αν υπάρχουν, τα σύμβολά τους στο χάρτη.

Σε όλες τις διδακτικές ενότητες στο τέλος των αρχικών κειμένων υπάρχουν δύο-τρεις **ερωτήσεις επεξεργασίας**, οι οποίες έχουν ως στόχο να διευκολύνουν τους μαθητές στην επισήμανση των σημαντικών στοιχείων του μαθήματος, να συνδέσουν διαθεματικά τα γεγονότα με την τοπική ιστορία ή τα βιώματα των μαθητών και να βοηθήσουν στη τελική σύνοψη της διδασκαλίας. Οι ερωτήσεις αυτές είναι, κατά κανόνα, ανοικτού τύπου και οι απαντήσεις τους δίνονται από τα ίδια τα παιδιά και μέσα από τα στοιχεία του μαθήματος, που αυτά θα επικαλεστούν. Γι' αυτό συνήθως δε σχολιάζονται και δεν έχουν συγκεκριμένη απάντηση στο βιβλίο του δασκάλου. Τη διαχείριση αυτών των ερωτήσεων πρέπει να κάνει ο δάσκαλος μόνος στον προγραμματισμό του και με τους μαθητές του στη διάρκεια της διδασκαλίας.

Οι λέξεις ή φράσεις (π.χ. *διαίρει και βασίλευε*), που χρησιμοποιούνται για πρώτη φορά στα κείμενα και εκφράζουν ιστορικές έννοιες, αποτυπώνονται με έντονα στοιχεία και συνήθως σχολιάζονται στις υποσημειώσεις της ίδιας σελίδας. Οι έννοιες αυτές, κατά κανόνα, επανέρχονται στις δραστηριότητες του Τετραδίου Εργασιών, ώστε να γίνουν οικείες και κατανοητές στους μαθητές αλλά και μέσα από τη χρήση τους ν' αποτελέσουν βάση για διαχρονικούς και διαθεματικούς συσχετισμούς και γενικεύσεις, οι οποίες θα ασκήσουν την ιστορική τους σκέψη.

Στο τέλος κάθε ευρύτερης θεματικής ενότητας γίνεται σύντομη **ανακεφαλαίωση**, η οποία δίνει την ευκαιρία στους μαθητές να τη δουν συνολικά, να συνδέσουν τις επιμέρους διδακτικές ενότητες, που διδάχτηκαν, με το θεματικό σύνολό τους και να τις εμπλουτίσουν με νέα στοιχεία που πιθανώς δε γνώριζαν ή δεν είχαν τότε στη διάθεσή τους.

11. Περισσότερα για τα κείμενα-πηγές δεσ και παρακάτω, κεφ. Β.5.1, σ.19.

Το βιβλίο για το μαθητή, εκτός από τις διδακτικές ενότητες, περιλαμβάνει:

- σύντομο σημείωμα-επιστολή των συγγραφέων προς τους μαθητές και
- οδηγίες χρήσης του βιβλίου από αυτούς.

Στο τελευταίο μέρος του βιβλίου ακόμη υπάρχει παράρτημα με:

- αλφαβητικό ευρετήριο ιστορικών όρων και ονομάτων,
- χρονολογικό πίνακα,
- βιβλιογραφία και
- περιεχόμενα.

B.2.3. Το τετράδιο εργασιών

Το Τετράδιο Εργασιών είναι συμπλήρωμα του **B/M** και χρησιμοποιείται παράλληλα με αυτό. Σε κάθε διδακτική ενότητα περιλαμβάνει δραστηριότητες που ανταποκρίνονται στους στόχους του μαθήματος και επιδιώκουν την επίτευξή τους. Αυτές, κατά κανόνα, είναι:

- ανακεφαλαιωτικές ασκήσεις συμπλήρωσης κειμένου
- κριτήρια (*πολλαπλής επιλογής, σωστό-λάθος, αντιστοιχίσεις, ακροστιχίδες, σταυρόλεξα κ.ά*)
- λεξιλογικές ασκήσεις
- πίνακες διπλής εισόδου
- συμπλήρωση χαρτών, σχεδιαγραμμάτων, ιστορικών γραμμών
- διαθεματικές δραστηριότητες σύνδεσης του μαθήματος με στοιχεία άλλων μαθημάτων
- προτάσεις για οργάνωση, πραγματοποίηση και αξιοποίηση διδακτικών επισκέψεων σε μουσεία, μνημεία και αρχαιολογικούς χώρους
- επαναληπτικά μαθήματα, υπό μορφή ασκήσεων και δραστηριοτήτων, στο τέλος των ευρύτερων ενοτήτων
- προτάσεις για οργάνωση κι εφαρμογή **σχεδίων εργασίας**, σε βάθος χρόνου

Σε ορισμένες διδακτικές ενότητες, πλάι στις δραστηριότητες του T/E, παρατίθενται κείμενα-πηγές και εικόνες, με στόχο να αντληθούν και από αυτές πρόσθετες πληροφορίες, που θα βοηθήσουν τους μαθητές να τις επεξεργαστούν καλύτερα.

Οι προτεινόμενες εργασίες είναι επιλεγμένες και υπηρετούν συγκεκριμένους στόχους (*γνωστικούς, συναισθηματικούς ή ψυχοκινητικούς*). Συγκεκριμένα:

- Βοηθούν στην άσκηση και την καλλιέργεια δραστηριοτήτων (αξιοποίηση πηγών, καταγραφή πληροφοριών, κ.ά).
- Συμβάλλουν στην επεξεργασία, την εμπέδωση και την αξιολόγηση των ιστορικών πληροφοριών και των γεγονότων.
- Δίνουν αφορμές και ευκαιρίες για τη χρήση και την κατανόηση **ιστορικών όρων και εννοιών**, αλλά και για το διαθεματικό και το διαχρονικό συσχετισμό τους.
- Διευκολύνουν τους μαθητές να εκφράζουν και να κοινοποιούν, με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους, τις γνώσεις που αποκτούν (*αφήγηση, απεικόνιση, θεατρική παρουσίαση*).

Η βιωματική και συμμετοχική επεξεργασία των δραστηριοτήτων από τους μαθητές, πέρα από τις γνώσεις που τους προσφέρει, τους βοηθά ιδιαίτερα να αποκτήσουν **ερευνητικές δεξιότητες, κριτική ιστορική σκέψη και ιστορική συνείδηση**, που είναι ο απώτερος και διαρκώς ζητούμενος σκοπός διδασκαλίας της ιστορίας.

Οι απαντήσεις των ασκήσεων και των δραστηριοτήτων δίνονται ή σχολιάζονται στο βιβλίο δασκάλου. Οι απαντήσεις αυτές, και ιδιαίτερα τα σχόλια στα ανοικτά ερωτήματα και στις προτάσεις των δραστηριοτήτων, είναι σύντομες και συνήθως δεν επαρκούν και δεν εξαντλούν το θέμα. Γι' αυτό πρέπει να συνδυάζονται με το διδακτικό χρόνο, τις δυνατότητες της κάθε τάξης και με τη φροντίδα του δασκάλου να γίνεται επέκτασή τους στη διάρκεια της διδασκαλίας, όταν και όσο χρειάζεται.

Πέρα από τα παραπάνω, όμως, πρέπει να τονιστεί ότι το **σχολικό βιβλίο** δεν είναι μόνο μέσο προσφοράς μιας προεπιλεγμένης ποσότητας ιστορικής ύλης για απομνημόνευση από τους μαθητές. Τόσο το **Β/Μ** όσο και το **Τ/Ε** δείχνουν σ' αυτούς τρόπους και τους προτρέπουν να αναζητήσουν και να κατακτήσουν μόνοι τους τη γνώση. Για να καταφέρουν όμως αυτό πρέπει να γνωρίσουν τα δυο βιβλία τους (*μαθητή και εργασιών*), να ενημερωθούν για τα περιεχόμενα και τον τρόπο της γραφής και λειτουργίας τους, αλλά και για τη σωστή χρησιμοποίησή τους από αυτούς κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας.

B.2.4. Το βιβλίο για το δάσκαλο

Το «**βιβλίο για το δάσκαλο**» έχει σκοπό να ενημερώσει το διδάσκοντα για το περιεχόμενο τη δομή και τις μεθοδολογικές απαιτήσεις του βιβλίου για το μαθητή, αλλά και για τις προβλέψεις του Α.Π.Σ. Το βιβλίο περιλαμβάνει:

1. **Σύντομη εισαγωγή** για την επιστήμη της ιστορίας και την ιστορική περίοδο (*ρωμαϊκή και βυζαντινή*) που εξετάζουμε.

2. Τους **διδασκικούς στόχους** κάθε μαθήματος και τις δραστηριότητες που προτείνονται για την υλοποίησή τους. Με ιδιαίτερη φροντίδα επισημαίνονται οι διαθεματικές δυνατότητες σύνδεσης των στόχων με τα άλλα μαθήματα, την τοπική ιστορία και την καθημερινή ζωή μέσα από τα κείμενα, τις εικόνες και τις δραστηριότητες του «τετραδίου εργασιών».

3. **Σχόλια των πηγών και των κειμένων**-παραθεμάτων που συνοδεύουν τα μαθήματα, προκειμένου ο δάσκαλος να τα αξιοποιήσει καλύτερα. Για τον ίδιο λόγο σχολιάζονται, όταν κρίνεται αναγκαίο, οι εικόνες, οι χάρτες και τα διαγράμματα των μαθημάτων.

4. **Απαντήσεις στις δραστηριότητες** του «Τετραδίου Εργασιών». Για να μη δημιουργούνται αμφισβητήσεις στην ορθότητα των απαντήσεων που δίνονται στις ασκήσεις ή στα ερωτήματα του «Τετραδίου Εργασιών», οι απαντήσεις δίνονται συνοπτικά στο «βιβλίο δασκάλου». Αυτές είναι σαφείς στις κλειστές ερωτήσεις και στις «τεχνικές» δραστηριότητες (*αντιστοιχίσεις, ακροστιχίδες, σταυρόλεξα, κ.ά.*) και οδηγητικές στις ανοιχτές ερωτήσεις, στις προτάσεις διαλόγου και διαθεματικών δραστηριοτήτων.

Στις ερωτήσεις που βρίσκονται στο βιβλίο μαθητή, κατά κανόνα, δεν δίνονται απαντήσεις. Αυτές, όπως αναφέρθηκε, προκύπτουν από τα στοιχεία του μαθήματος ή βασίζονται σε σχετικά με το θέμα βιώματα των μαθητών, τα οποία καλούνται να καταθέσουν οι ίδιοι.

B.3. Θεμελιώδεις Διαθεματικές Έννοιες και Ιστορία

Σύμφωνα με το Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών, κάθε θέμα που πραγματευόμαστε σε κάθε διδακτική ενότητα οποιουδήποτε σχολικού μαθήματος, **μπορεί να συνδέεται** και με άλλα σχετικά θέματα, που αποτελούν αντικείμενο άλλων μαθημάτων. Όπως αναφέρεται εκεί:

«η διασύνδεση αυτή, στο μάθημα της ιστορίας, ανοίγει διαύλους επικοινωνίας και στήνει γέφυρες ανάμεσα σ' αυτή και στα διάφορα διδασκόμενα μαθήματα του Αναλυτικού Προγράμματος. Άξονας αναφοράς είναι το μάθημα της Γεωγραφίας και η βασική έννοια του χώρου, ο οποίος συχνά έχει καθοριστική σημασία στις ιστορικές εξελίξεις».

Με αυτόν τον τρόπο οι μαθητές αποκτούν πληρέστερη εικόνα για το συγκεκριμένο θέμα και αντιμετωπίζουν τη γνώση ολιστικά και όχι αποσπασματικά. Για να γίνει όμως αυτό πρέπει οι μαθητές να ασκηθούν και να αποκτήσουν τη **δεξιότητα** να συνδέουν τις πληροφορίες και να δομούν τις γνώσεις που αποκτούν. Η ενοποίηση αυτών των διαφορετικών αλλά αλληλεξαρτωμένων στοιχείων γίνεται πιο εύκολη και πιο αποδοτική με τη χρήση ενός συνόλου διαθεματικών εννοιών, από τις οποίες, για το μάθημα της ιστορίας, προσφέρονται οι παρακάτω:

1. **Αλληλεπίδραση, Επικοινωνία** (π.χ η ελληνική γλώσσα ως μέσο επικοινωνίας των ανατολικών επαρχιών. Ο τρόπος επικοινωνίας των Δήμων του Βυζαντίου με τον αυτοκράτορα. Η διπλωματική επικοινωνία των Βυζαντινών με τους γείτονές τους).

2. **Μεταβολή** (π.χ. Η Ρωμαϊοκρατία αναστατώνει την καθημερινή ζωή και αλλάζει τον τρόπο διοίκησης των ελληνικών πόλεων. Η μεταφορά της πρωτεύουσας μεταβάλλει και μειώνει τη δύναμη του δυτικού κράτους και ενισχύει αντίθετα τη δύναμη του ανατολικού).

3. **Χώρος - χρόνος** (π.χ επέκταση των συνόρων, χωρισμός κρατών, επανάκτηση των εδαφών της αυτοκρατορίας. Σύνδεση και συσχέτισμός διαφόρων γεγονότων που έγιναν στον ίδιο χώρο αλλά σε διαφορετικές χρονικές περιόδους).

4. **Άτομο-σύνολο** (π.χ. Ο Ρωμαίος κατακτητής και οι κατακτημένοι λαοί. Η σχέση του βυζαντινού αυτοκράτορα με το λαό, του Ιουστινιανού με τους δήμους, του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου με τους πολιορκημένους Βυζαντινούς).

5. **Ομοιότητα-Διαφορά** (π.χ. οι επαρχίες της Ανατολής έμοιαζαν στη γλώσσα, στον πλούτο, στις συνήθειες και τις παραδόσεις. Οι γειτονικοί στο Βυζάντιο λαοί είχαν πολλές ομοιότητες αλλά και αρκετές διαφορές μεταξύ τους).

6. **Σύστημα** (π.χ. η δομή και η οργάνωση του ρωμαϊκού κράτους με την τετραρχία ή η νέα οργάνωσή του μετά τις μεταρρυθμίσεις του Κωνσταντίνου, Ιουστινιανού, των Ισαύρων και των Μακεδόνων αυτοκρατόρων).

Τα κείμενα, οι χάρτες, οι εικόνες και οι άλλες πηγές των μαθημάτων περιέχουν πολλά **διαθεματικά στοιχεία** αυτών των εννοιών, τα οποία μπορούν να επισημανθούν, να συσχετιστούν, να αναδειχθούν και να αξιοποιηθούν από τους μαθητές κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας.

- Η επέκταση π.χ. του ρωμαϊκού κράτους, γύρω από τη Μεσόγειο συνεπάγεται **επικοινωνία** και **αλληλεπίδραση** των Ρωμαίων με τους άλλους λαούς, **μεταβολή του χώρου** δράσης τους και του **συστήματος** διοίκησης. Η διαπίστωση ακόμη **ομοιοτήτων** και **διαφορών** ανάμεσα σ' αυτούς και τους κατακτημένους λαούς οδήγησε στη σύνθεση των στοιχείων **πολιτισμού** κατακτητών και κατακτημένων.
- Οι ενέργειες του Μ. Κωνσταντίνου για τη μεταφορά της πρωτεύουσας και η λήψη μέτρων για τη λύση των προβλημάτων διοίκησης της απέραντης αυτοκρατορίας, εμπειρέχουν τις διαθεματικές έννοιες μεταβολής του ως τότε συστήματος δομής και οργάνωσης του κράτους, αλλά και την ανάδειξη των εννοιών χώρου-χρόνου, ομοιότητας και διαφοράς ανάμεσα στην παλιά και τη νέα πρωτεύουσα.

Την **αρχή της διαθεματικότητας** έχουν υιοθετήσει τα νέα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών και με βάση αυτά γράφηκαν τα βιβλία όλων των μαθημάτων.¹²

B.4. Ενδεικτική πρόταση διδασκαλίας

Για να έχει ο δάσκαλος μια συγκεκριμένη σύνθεση των διδακτικών απόψεων που αναφέρθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια κρίθηκε σκόπιμο να τεθεί υπόψη του μια **ενδεικτική πρόταση διδασκαλίας** ενός από τα μαθήματα του βιβλίου, την οποία δε δεσμεύεται να ακολουθήσει. Έτσι, αν έχουμε να διδάξουμε τη διδακτική ενότητα 14 του βιβλίου για το μαθητή με τον τίτλο: «**Οι Δήμοι αναστατώνουν την πρωτεύουσα με τη στάση του «νίκα»**», μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε ως αφορμή:

- Την τελευταία φράση του προηγούμενου μαθήματος ότι «**οι μεταρρυθμίσεις (του Ιουστινιανού) δυσαρέστησαν τους προνομιούχους**», (ρωτώντας: γιατί;).
- Τον τίτλο του μαθήματος και ιδιαίτερα το ρήμα «**αναστατώνουν**».
- Τον προοργανωτή.
- Την εικόνα 1 και τη λεζάντα της, που, μαζί με τα παραπάνω, προϊδεάζουν για τα δυσάρεστα

12. Περισσότερα γι' αυτή δεξ: Φ.Ε.Κ. 304/13-03-03, εκδ. Π.Ι., παράρτ., τ. Β., Μάιος 2003, σ. 4466.

γεγονότα του ιππόδρομου.

Ότι απ' αυτά και αν χρησιμοποιήσουμε, μετά από σχετικές υποθέσεις των μαθητών και μια σύντομη διήγηση του δασκάλου, μπορούμε να μπούμε στην επεξεργασία του μαθήματος, με **διαλογική μορφή**, ρωτώντας:

– Τι έγινε; Πού; Πότε; Πώς; Ποιος ή Ποιοι πήραν μέρος; Με ποιο ρόλο και με ποια χρονική σειρά ο καθένας;

Οι απαντήσεις στα ερωτήματα αυτά **περιγράφουν** το γεγονός και το συνδέουν με τον τόπο, το χρόνο, τα πρόσωπα και τον τρόπο που καθένα από αυτά πήρε μέρος σ' αυτό. Η γνώση που προσφέρουν οι ερωτήσεις-απαντήσεις αυτές όμως, αν και φαίνεται επαρκής, δεν είναι ολοκληρωμένη. Για να βαθύνει και ν' αποκτήσει διάρκεια χρόνου είναι ανάγκη να **αιτιολογηθεί**, να **αξιολογηθεί** και να **αξιοποιηθεί**. Αυτό είναι δυνατό να γίνει με ένα δεύτερο κύκλο ερωτήσεων, οι οποίες πέρα από το «γιατί;» εμπεριέχουν και στοιχεία σύγκρισης. Έτσι, για το ίδιο θέμα μπορεί να ρωτήσουμε:

– Γιατί (νομίζετε ότι) η στάση άρχισε από εκεί;

– Γιατί έγινε τότε;

– Γιατί εξελίχτηκε έτσι;

– Γιατί πρωτοστάτησαν οι Δήμοι;

– Γιατί ζητούσαν ιδιαίτερα την παραίτηση του Καππαδόκη και του Τριβωνιανού;

• Κοιτάξε την εικόνα **1** του βιβλίου σας και προσπαθήστε να εξηγήσετε:

– Γιατί οι «στασιαστές» ξεχύθηκαν στους δρόμους;

– Γιατί σ' αυτούς προστέθηκαν και δυσαρεστημένοι πολίτες;

– Γιατί λεηλάτησαν και πυρπόλησαν την όμορφη πόλη τους;

• Διαβάστε σιωπηρά το κείμενο-πηγή **2**, ακούστε (από εμένα) τη μαρτυρία του ιστορικού της εποχής Προκόπιου και απαντήστε:

– Γιατί ο Ιουστινιανός (αρχικά) θέλησε να παραιτηθεί;

– Γιατί αργότερα διέταξε «να καταπνιγεί, με κάθε τρόπο, η στάση»;

– Ήταν η παρέμβαση της Θεοδώρας κρίσιμη για τις εξελίξεις;

– Δείχνει η εικόνα **3** του βιβλίου σας μια γυναίκα, σαν αυτή του κειμένου;

Η μέσω της **αιτιολόγησης** επιστροφή και επανεκτίμηση των στοιχείων της περιγραφής του γεγονότος τα φωτίζει περισσότερο και από διαφορετικές θέσεις. Έτσι βοηθά τους μαθητές, να **κρίνουν**, να **ερμηνεύσουν** και να **συσχετίσουν** τις συνακόλουθες με τα γεγονότα ενέργειες των προσώπων που πήραν μέρος σ' αυτά (*ύβρεις των στασιαστών, άρνηση του αυτοκράτορα να ικανοποιήσει τα αιτήματά τους, απόφαση να παραιτηθεί, παρέμβαση της Θεοδώρας, σκληρή στάση των στρατηγών κ.ά.*) και τους ασκεί να **αξιολογήσουν** τεκμηριωμένα τις συνέπειες και τις επιπτώσεις τους μέσα και από τις πηγές του μαθήματος.

Για τη φάση αυτή ακόμη προσφέρονται καλύτερα ανοιχτές ερωτήσεις, οι οποίες προκαλούν τις απόψεις και τις κρίσεις των μαθητών και τους βοηθούν να κάνουν συσχετισμούς και επεκτάσεις. Έτσι π.χ. μπορούμε να ρωτήσουμε:

– Ήταν αναμενόμενες, για σας, κάποιες διαμαρτυρίες των δήμων; Γιατί;

(*τους αφαίρεσαν προνόμια, τους επέβαλαν οικονομικό έλεγχο κ.ά.*)

– Μήπως αυτές ξεπέρασαν τα όρια και πού; Αναφέρατε κάποιες περιπτώσεις.

– Πώς εξηγείτε και πώς κρίνετε τη συμμετοχή κατοίκων της Πόλης στη στάση;

– Οι καταστροφές της Πόλης είχαν σχέση με τα αιτήματα; Πώς τις κρίνετε;

– Παρατηρήστε την εικόνα **1** και υποθέστε την ψυχική κατάσταση των εικονιζόμενων προσώπων.

– Η παραίτηση του αυτοκράτορα ήταν (μια) λύση για το πρόβλημα;

• Βάλτε σε μια χρονική σειρά τα γεγονότα και απαντήστε:

– Πώς κρίνετε τις ενέργειες των προσώπων του μαθήματος από τα αποτελέσματά τους;

– Γιατί άραγε διακόπηκαν για χρόνια μετά οι ιπποδρομίες;

– Ποιος ήταν οι επιπτώσεις της «στάσης του νίκαια» για τον καθένα από αυτούς που πήραν μέρος σ' αυτή, για την Πόλη και για την αυτοκρατορία;

- Γνωρίζετε παρόμοια γεγονότα που συνέβησαν ή συμβαίνουν στην εποχή μας;
- Τι νομίζετε ότι μπορούσε να γίνει για ν' αποφευχθούν τα δυσάρεστα αυτά γεγονότα;

Ο αριθμός των ερωτήσεων είναι ενδεικτικός και μπορεί να χρησιμοποιηθούν επιλεκτικά λιγότερες ή να προστεθούν και άλλες. Οι αξιολογικές ερωτήσεις της τελευταίας παραγράφου ανοίγουν δρόμο για διαχρονική και διαθεματική αξιοποίηση των γεγονότων, μέσα από δραστηριότητες του «Τετραδίου Εργασιών» ή με κατάθεση βιωματικών απόψεων από τους μαθητές, για **παρόμοια** περιστατικά της εποχής μας. Εδώ, για παράδειγμα, έχουν θέση οι απόψεις της **Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής** για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των πολιτών, για τη σύνεση των αρχόντων, για το δημοκρατικό τρόπο επίλυσης των διαφορών, για την αποφυγή της βίας και του φανατισμού, σε κάθε μορφή τους. Αξιοποιούνται ακόμη και αναδεικνύονται οι θεμελιώδεις **διαθεματικές έννοιες** της (κακής εδώ) **επικοινωνίας**, της **αλληλεπίδρασης**, της ραγδαίας **μεταβολής στάσης** (των ατόμων και του συνόλου) αλλά και της **μεταβολής του συστήματος διοίκησης**, μετά τα γεγονότα.

Η επεξεργασία του μαθήματος, τέλος, μπορεί να ολοκληρωθεί, αν ζητήσουμε από τους μαθητές να σχολιάσουν και να αιτιολογήσουν την τελευταία φράση του μαθήματος ρωτώντας:

- **Γιατί «κανείς δε νίκησε στη στάση του «νίκα»;**

Στη διάρκεια της διδασκαλίας τα βιβλία των μαθητών πρέπει να είναι ανοικτά, για να έχουν κάθε στιγμή ανεμπόδιστη πρόσβαση στα στοιχεία του μαθήματος, των κειμένων-πηγών, των εικόνων, των ερωτήσεων και των δραστηριοτήτων που αναφέρονται ή ζητούνται. Το μάθημα αυτό προσφέρεται για την κατανόηση των ιστορικών όρων: **στάση, εξέγερση, επανάσταση, κίνημα** κ.ά, και βοηθά τους μαθητές να τους συσχετίσουν με άλλα γεγονότα που διδάχτηκαν σε προηγούμενα μαθήματα ή σε άλλες τάξεις. Προσφέρεται ακόμη για το συσχετισμό των αιτιών, των ενεργειών, των αντιδράσεων και των συνεπειών που είχε καθένα από αυτά τα γεγονότα στην εποχή του (π.χ η **ιωνική επανάσταση ή το Πολυτεχνείο**).

Η διαχρονική και διαθεματική αυτή προσέγγιση εθίζει τους μαθητές **σε συγκριτική θεώρηση** των γεγονότων και τους ασκεί σε δυναμικές **γενικεύσεις** και **ερμηνείες**, με στοιχεία από την ιστορία, αλλά και από τα συγγενή μαθήματα της Γλώσσας ή της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής (π.χ **τη βία και την καταπίεση της οποιασδήποτε εξουσίας ακολουθούν συνήθως αντιδράσεις ή εξεγέρσεις των καταπιεζόμενων πολιτών**).

Όπως αναφέρθηκε, η πρόταση αυτή είναι ενδεικτική και μπορεί να συμπληρωθεί ή να περιοριστεί από το δάσκαλο. Σε κάθε περίπτωση όμως σηματοδοτεί μια πορεία διδακτικά ασφαλή, που έχει ως στόχο να βοηθήσει τους μαθητές να αποκτήσουν τη **δεξιότητα** να πορεύονται από την απλή **περιγραφική γνώση** των γεγονότων στην **αιτιολόγηση**, την **αξιολόγηση** και τη **διαχρονική αξιοποίησή** τους. Τελικός της στόχος όμως είναι πάντα η καλλιέργεια της **ιστορικής σκέψης** και της **ιστορικής συνειδητής** τους. Ο στόχος αυτός δε θα επιτευχθεί μόνο στην Ε' τάξη, ούτε στο δημοτικό σχολείο. Είναι απώτερος στόχος του μαθήματος της ιστορίας για όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσής μας.

(Η διδακτική προσέγγιση των δραστηριοτήτων του μαθήματος αναπτύσσεται στο κεφάλαιο 14 του βιβλίου για το δάσκαλο.)

B.5. Μεθοδολογικές οδηγίες για τη διδακτική προσέγγιση των κειμένων, των πηγών και των χρονικών εννοιών

Σύμφωνα με το Δ.Ε.Π.Π.Σ, γενικός σκοπός της διδασκαλίας του μαθήματος της ιστορίας στο δημοτικό σχολείο είναι να βοηθήσει τους μαθητές να αναπτύξουν **ιστορική σκέψη** και **ιστορική συνειδηση**.

Για να πετύχει τους παραπάνω σκοπούς μια διδασκαλία είναι ανάγκη να οργανωθεί και να πραγματοποιηθεί μέσα σε «εύκρατο» παιδαγωγικό κλίμα και με διαδικασίες που διευκολύνουν

την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και της δημιουργικής φαντασίας. Ξεχωριστή θέση σ' αυτή τη διαδικασία έχουν τα σχολικά βιβλία ιστορίας. Γι αυτό ο δάσκαλος της τάξης είναι καλό να έχει υπόψη του κάποιες **γενικές οδηγίες** για την αποδοτικότερη χρήση και αξιοποίησή τους και να τις εφαρμόζει, κατά περίπτωση. Αυτές, ενδεικτικά, είναι:

- Οι μαθητές να **γνωριστούν**,¹³ από το πρώτο μάθημά τους, με το βιβλίο τους (και το τετράδιο εργασιών) και να **ενημερωθούν** για τον τρόπο χρήσης τους.
- Το σημείωμα-επιστολή των συγγραφέων προς τους μαθητές σχετικά με το βιβλίο τους να σχολιαστεί στην τάξη για να τους προδιαθέσει θετικά απέναντί του.
- Η διδακτική προσέγγιση των μαθημάτων να γίνεται και με εναλλακτικούς τρόπους¹⁴, που προσφέρονται καλύτερα στο θέμα, το περιεχόμενο και τα διαφέροντα των παιδιών.
- Στα παιδιά αρέσουν ιδιαίτερα βιβλία και κείμενα παιδικής λογοτεχνίας με ιστορικά θέματα. Η σύνδεσή τους με αυτά, μέσα από την ιστορία, τους ανοίγει οριζόντες βιβλιοφιλίας.
- Αρκετές ενότητες του βιβλίου έχουν κοινά ή παρόμοια στοιχεία με προηγούμενες. Αυτά είναι καλό να τα ανακαλούνται, να συσχετίζονται μεταξύ τους και, με το ερώτημα αν «εξακολουθούν να συμβαίνουν και σήμερα;», να αξιοποιούνται στα νέα μαθήματά τους.
- Από τους συσχετισμούς ανάμεσα στα γεγονότα και τις ιστορικές περιόδους να επιδιώκεται η συναγωγή και η διατύπωση δυνητικών **ιστορικών γενικεύσεων**.
- Τα εποπτικά μέσα που χρησιμοποιούνται να είναι εύχρηστα και κατανοητά στα παιδιά.
- Να εθιστούν οι μαθητές στην αναζήτηση έγκυρης πληροφόρησης για τα θέματα της περιόδου που διδάσκονται, μέσα από τις ηλεκτρονικές διευθύνσεις του διαδικτύου.
- Οι οργανωμένες επισκέψεις σε Μουσεία και σε **σχετικούς με το θέμα** ιστορικούς χώρους αποτελούν τον καλύτερο τρόπο βιωματικής προσέγγισης και άντλησης πρόσθετης γνώσης.
- Οι επισκέψεις αυτές αναδεικνύουν ιδιαίτερα την τοπική ιστορία, βοηθούν τους μαθητές να συνδέσουν διαθεματικά τους χώρους με το χρόνο και τους ανθρώπους και να **βιώσουν** ότι και οι ίδιοι μετέχουν στην ιστορική συνέχεια του τόπου τους και του λαού τους.
- Η διδασκαλία θεμάτων που έχουν θέμα συγκρούσεις και διαφορές του παρελθόντος, ανάμεσα στους Βυζαντινούς και σε άλλους λαούς, γίνεται με το πνεύμα διαπολιτισμικής και ειρηνικής συνύπαρξης, που είναι αναγκαίο να υπάρχει σήμερα ανάμεσα στους λαούς.

Ο δάσκαλος της ιστορίας, τέλος, πρέπει να έχει διαρκώς υπόψη ότι απώτερος σκοπός του βιβλίου και της διδασκαλίας του είναι να βοηθήσει τους μαθητές:

- Να κατανοήσουν τις βασικές ιστορικές έννοιες και όρους της εποχής που διδάσκονται.
- Να κάνουν μόνοι τους ιστορικούς συσχετισμούς και λογικές γενικεύσεις και
- Ν' ακολουθούν τρόπους εργασίας και τεχνικές ανάλογες με αυτές που χρησιμοποιούν οι ιστορικοί ερευνητές για τη μελέτη του παρελθόντος και ν' αποκτήσουν παρόμοιες με αυτούς δεξιότητες. **Να γίνουν, δηλαδή, «μικρο-ιστορικοί» και «μικρο-ερευνητές».**

B.5.1. Η χρήση των πηγών

Από τις προηγούμενες τάξεις (Γ', Δ') του Δημοτικού σχολείου οι μαθητές έχουν εξοικειωθεί με τον τρόπο άντλησης ιστορικών πληροφοριών μέσα από τις εικόνες και τα κείμενα - πηγές των βιβλίων τους. Από την Ε' τάξη κι έπειτα όμως οι πηγές αυτές είναι ανάγκη ν' αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της διδασκαλίας, αφού εμπειρικά και ερευνητικά έχει αποδειχθεί ότι τόσο η **εικόνα** όσο και η **γραπτή πηγή** δραστηριοποιούν ουσιαστικά τα κίνητρα της ιστορικής μάθησης και προκαλούν ιδιαίτερα το ενδιαφέρον των μαθητών.¹⁵

Οι πηγές του βιβλίου για το μαθητή είναι, κατά κανόνα, εικόνες ή αποσπάσματα κειμένων της εποχής των γεγονότων ή μεταγενέστερων χρόνων. Οι πηγές αυτές όμως δε συγκινούν από μόνες

13. Περισσότερα για τη γνωριμία με το βιβλίο της ιστορίας, δες **N.A. Νικολόπουλου**, σ. 114 -126.

14. Εναλλακτικές μορφές διδασκαλίας: αφηγηματική, διαλογική, ομαδική, εργαστηριακή, μικτή.

15. Περισσότερα για το θέμα αυτό: Γιάννης Ε. Βρεττός, *Εικόνα και Σχολικό Εγχειρίδιο*, σ. 21-44.

τους μαθητές και συχνά είναι γι' αυτούς βουβές και ξένες. Περιμένουν λοιπόν το δάσκαλο να τους «γνωρίσει» μαζί τους και από κοινού να τις συνδέσουν με το θέμα της διδασκαλίας και να τους δώσουν ζωή. Η διδακτική αυτή ενέργεια είναι τελείως αναγκαία, αφού η **δεξιότητα χρήσης των πηγών** είναι ο ασφαλέστερος τρόπος επιστροφής των μαθητών στο παρελθόν για να το γνωρίσουν και να το διερευνήσουν.

Πολλές από τις δραστηριότητες του τετραδίου εργασιών στηρίζονται στις πηγές και προτρέπουν τους μαθητές να κάνουν υποθέσεις και να διατυπώνουν ερωτήσεις για το θέμα στο οποίο αναφέρονται. Η ανάγκη αυτή τους υποχρεώνει να **σκύψουν** πάνω τους, να τις **παρατηρήσουν** και να τις **μελετήσουν προσεκτικά**. Τους παρακινεί ακόμη να κάνουν διαθεματικές συνδέσεις και να καταλήξουν σε τεκμηριωμένα και λογικά συμπεράσματα. Η διαδρομή αυτή είναι, από μόνη της, ο καλύτερος τρόπος άσκησης των μαθητών στον ερευνητικό-ανακαλυπτικό τρόπο μάθησης και στην απόκτηση ιστορικών **δεξιοτήτων**.

Οι πηγές του βιβλίου είναι, εκ των πραγμάτων, ενδεικτικές και περιορισμένες. Ο δάσκαλος μπορεί, συμπληρωματικά, να χρησιμοποιήσει περισσότερες. Η χρήση και η συνεξέταση διαφορετικών πηγών (*κειμένων, σταθερών ή τηλεοπτικών εικόνων, αφηγήσεων, τραγουδιών, αντικειμένων, κ. ά.*) **για το ίδιο γεγονός** δίνει σαφέστερη εικόνα γι' αυτό και βοηθά τους μαθητές στην πληρέστερη ανασύνθεση και την ερμηνεία του.

B.5.2. Η διδακτική προσέγγιση των εικόνων

Η εικόνα προσφέρεται περισσότερο από κάθε άλλο μέσο για την άμεση επικοινωνία του μαθητή-θεατή με το θέμα της και τον προτρέπει να κάνει κριτική προσέγγιση της πραγματικότητας που αυτή απεικονίζει.

Η **πρώτη** διδακτική προσέγγισή της είναι καλό να ακολουθεί ορισμένη διαδικασία: Να αρχίζει με την προσεκτική παρατήρησή της και τη σιωπηρή «ανάγνωση» της από τους μαθητές και να εξελίσσεται με την περιγραφή και το σχολιασμό των γεγονότων που απεικονίζει.

Η **θέασή** της είναι καλό να γίνεται από απόσταση (*για να έχουν ολική οπτική επαφή*) και η **παράτηρήσή** της ν' ακολουθεί τους κανόνες της γραφής (*από αριστερά προς τα δεξιά και από πάνω προς τα κάτω ή από το κέντρο προς την περιφέρεια.*). Οι μαθητές είναι καλό να έχουν μια στοιχειώδη πληροφόρηση για την εικόνα, το θέμα και το δημιουργό της. Αυτή μπορεί να δοθεί από το δάσκαλο, τα σχόλια του βιβλίου ή τη λεζάντα που παρατίθεται. Οι πληροφορίες αυτές, για κάποια σημαντικά έργα, μπορούν να επεκτείνονται στα ιστορικά τους δεδομένα (*τον καλλιτέχνη, το χρόνο δημιουργίας του, κ.ά.*) ή στα τεχνικά χαρακτηριστικά τους.

Η **δεύτερη** «ανάγνωσή» της μπορεί να επεκταθεί στα δομικά στοιχεία της: τα χρώματα, τα πρόσωπα, τα πράγματα, τη θέση τους στο χώρο, το φως με τις πηγές και τις αποχρώσεις του. Η παρατήρηση σ' αυτή τη φάση μπορεί να συνδυάζει τις εμφανείς πληροφορίες (*π.χ. πρόσωπα, ενδυμασία, ενέργειες*) με τις εντυπώσεις και τα συναισθήματα που προκαλούν στο θεατή της. Στη διάρκειά της οι μαθητές ενθαρρύνονται να επισημαίνουν και να υποθέτουν τις ενέργειες, τα συναισθήματα ή τις σκέψεις των προσώπων που υπάρχουν σ' αυτή. Η άσκησή τους σε μια τέτοια προσέγγιση γίνεται γέφυρα αισθητικής και συναισθηματικής σύνδεσής τους με το έργο, τους διευκολύνει να υποθέσουν τις προθέσεις του δημιουργού του και να ανιχνεύσουν το μήνυμα που αυτός στέλνει μέσα απ' αυτό. Μια τέτοια προσέγγιση, τέλος, τους βοηθά να δουν την εικόνα όχι μόνο ως αφηγηματικό μέσο ενός θέματος αλλά και ως καλλιτεχνικό έργο. Τους προετοιμάζει δηλαδή για μελλοντικούς φιλότεχνους και δημιουργούς.

Οι εικόνες μπορεί να αξιοποιηθούν σε όλες τις φάσεις της διδασκαλίας: **στην αρχή** του μαθήματος, για αφόρμηση, **στη διάρκειά** του, για επιβεβαίωση του λόγου ή του εξελισσόμενου διαλόγου, **στο τέλος**, για τη σύνθεση και την ολοκλήρωση του θέματος.

Στις εικόνες του βιβλίου μπορούν να προστεθούν και σχετικές με τα μαθήματα **φωτεινές διαφάνειες**, οι οποίες έχουν το πλεονέκτημα να οργανώνονται θεματικά, να προβάλλονται σε μεγέ-

θυνηση και να είναι καλύτερα ορατές από όλους. Γι' αυτό είναι απαραίτητο να εντάσσονται στο εργαστήρι των διδακτικών μέσων του σχολείου και της τάξης.

Ως πηγές άντλησης πρόσθετης ιστορικής γνώσης, τέλος, μπορούν να αξιοποιηθούν ιδιαίτερα οι εικόνες έργων τέχνης που υπάρχουν σε ναούς, μουσεία ή πινακοθήκες, οι οποίες είναι καλό να εντάσσονται στα ετήσια προγράμματα επισκέψεων των τάξεων σ' αυτές.

Η μεθοδική παρατήρηση των εικόνων κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας και η συνεξέταση όλων των στοιχείων που υπάρχουν σ' αυτές, προετοιμάζει τους μαθητές να δεχτούν ευχάριστα και να κάνουν δημιουργικά τις **διαθεματικές συνδέσεις** που τους προτείνουν πολλές από τις δραστηριότητες του τετραδίου εργασιών, οι οποίες είναι συνδεδεμένες με τις εικόνες του βιβλίου τους.

6. Εργασίες των μαθητών στο σπίτι

Ο δάσκαλος μπορεί, όταν αυτός κρίνει αναγκαίο, να αναθέτει στους μαθητές ορισμένες εργασίες για το σπίτι. Οι εργασίες αυτές μπορεί να είναι:

- Ερωτήσεις του σχολικού βιβλίου ή δραστηριότητες του τετραδίου εργασιών (όχι περισσότερες από 1-2), που, από επιλογή του δασκάλου, έλλειψη χρόνου ή κάποιο άλλο λόγο δεν ολοκληρώθηκαν στη διάρκεια της διδασκαλίας του μαθήματος.

- Ασκήσεις ή εργασίες που ετοιμάζει ο ίδιος και αναφέρονται στην ύλη που έχει διδαχτεί στο μάθημα και αποβλέπουν στην καλύτερη εμπέδωση ή αξιολόγησή του.

- Συγκέντρωση πληροφοριών ή άλλων πρόσθετων, σχετικών με το μάθημα, στοιχείων από πηγές, που είναι γνωστές και προσιτές στους μαθητές.

- Εκπόνηση χαρτών, διαγραμμάτων ή άλλου είδους γραφικών παραστάσεων.

- Συμπλήρωση σταυρολέξων, ακροστιχίδων και άλλων ασκήσεων συμπληρωματικών ή ανακεφαλαιωτικών του μαθήματος.

Οι «κατ' οίκον εργασίες» πρέπει να πληρούν τις παρακάτω προϋποθέσεις:

- Να είναι συνδεδεμένες με το μάθημα που διδάχτηκε ή και άλλα σχετικά διδαγμένα.

- Να είναι ανάλογες με τις υπάρχουσες γνώσεις και τις δυνατότητες των μαθητών.

- Να έχουν κατανοήσει οι μαθητές τι ακριβώς έχουν να κάνουν στο σπίτι.

- Να μη δίνονται σε καθημερινή βάση και ν' αποφεύγεται η ομοιομορφία τους.

- Να εκτελούνται από τους ίδιους τους μαθητές και να μην απαιτούν, σε καμιά περίπτωση, τη βοήθεια άλλων προσώπων ή «λυσαρίων».

- Να καλύπτουν μικρό μέρος του ελεύθερου χρόνου τους και σ' αυτό να υπολογίζεται και ο χρόνος για παρόμοιες εργασίες και των άλλων μαθημάτων της ημέρας.

- Να μπορεί να τις ελέγχει ο δάσκαλος, χωρίς επιβάρυνση του διδακτικού του έργου.

- Σε κάθε περίπτωση, να λαμβάνεται υπόψη ότι οι μαθητές στο χρόνο παραμονής στο σπίτι τους έχουν ανάγκη για παιχνίδι, ψυχαγωγία και ανάπαυση.

Η ανάθεση εργασιών στο σπίτι πρέπει να αποφεύγεται κατά τη διάρκεια των διακοπών ή των αργιών, οι οποίες γίνονται για τα παιδιά και έχουν δικαίωμα να τις χαρούν.

Στην περίπτωση αυτή δεν υπάγονται οι προτεινόμενες στους μαθητές δραστηριότητες για συγκέντρωση πληροφοριών ή άλλου υλικού για την τοπική ιστορία και τα σχέδια εργασίας και άλλα θέματα. Οι μέρες αυτές μάλιστα προσφέρονται ιδιαίτερα για την επικοινωνία των παιδιών με το περιβάλλον τους. Γι' αυτό, όπως αναφέρεται και στα σχετικά κεφάλαια, οι εργασίες αυτές είναι καλό να γίνονται σε βάθος χρόνου και με πρωτοβουλία των ίδιων των μαθητών.

7. Η αξιολόγηση του μαθητή στο μάθημα της ιστορίας.

Με τον όρο αξιολόγηση του μαθητή εννοούμε τη συνεχή και οργανωμένη διαδικασία ελέγχου του βαθμού κατάκτησης από τους μαθητές των σκοπών και των στόχων τους οποίους επιδιώκει η διδασκαλία, το σχολείο και η εκπαίδευση γενικότερα. Η αξιολόγηση αποτελεί οργανικό στοιχείο της διδακτικής διαδικασίας και έχει ως σκοπό της όχι μόνο την αποτίμηση του μαθησιακού αποτελέσματος των μαθητών, αλλά και την ενημέρωση των διδασκόντων, των ιδίων των μαθητών και των γονέων τους για την αποτελεσματικότητα των προσπαθειών τους. Τελικός στόχος όλων είναι η βελτίωση της διδακτικής πράξης και των παραγόντων που την επηρεάζουν.

Η αξιολόγηση του μαθητή στο μάθημα της ιστορίας γίνεται μέσα από την καθημερινή διδακτική πράξη και μπορεί να στηριχτεί:

- Στη συμμετοχή του στην καθημερινή εργασία της τάξης.
- Στην ανταπόκρισή του στις προφορικές ή γραπτές ερωτήσεις που υπάρχουν στο βιβλίο του μαθητή ή στις δραστηριότητες του τετραδίου εργασιών.
- Στη επίδοσή του στα κριτήρια αξιολόγησης (επαναληπτικά μαθήματα), που αποτελούν οργανικό μέρος του βιβλίου του και του αναλυτικού προγράμματος.
- Στις εργασίες και τις δραστηριότητες του μαθήματος που ανατίθενται για το σπίτι.
- Στην επίδοσή του στα πρόσθετα ανακεφαλαιωτικά κριτήρια του δασκάλου.
- Στη δημιουργική συμμετοχή του στις ομάδες των σχεδίων εργασίας και της οργάνωσης των διδακτικών επισκέψεων.
- Στην απόκτηση δεξιοτήτων χρήσης και αξιοποίησης των υπαρχόντων στο βιβλίο πηγών και άντλησης πρόσθετων πληροφοριών από αυτές.

Εξειδικεύοντας τα κριτήρια αυτά μπορούμε να πούμε ότι η συμμετοχή ενός μαθητή στην καθημερινή εργασία της τάξης κρίνεται από:

- ↳ Το ενδιαφέρον του για το μάθημα και την προσπάθειά του ν' ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του.
- ↳ Τη συμμετοχή του στο διάλογο, τη χρήση επιχειρημάτων για τη υποστήριξη των απόψεών του και την κριτική αντιμετώπιση των προσώπων, των ενεργειών και των γεγονότων.
- ↳ Την ικανότητά του να συνδέει τις νέες γνώσεις με προηγούμενες, αλλά και με σχετικές της σημερινής πραγματικότητας.

Τα επαναληπτικά μαθήματα-κριτήρια (του βιβλίου ή του δασκάλου) είναι ένα από τα πολλά διδακτικά μέσα και έχουν ως κύριο στόχο την ανακεφαλαίωση και την οργάνωση της ύλης των μαθημάτων που διδάχτηκαν. Το αποτέλεσμα επίδοσης των μαθητών σ' αυτά όμως είναι για το δάσκαλο και τους μαθητές μια ακόμη χρήσιμη πληροφορία για την αποτελεσματικότητα της έως τώρα εργασίας τους και οδηγός για τη βελτίωσή της στο μέλλον. Γι' αυτό σε καμιά περίπτωση δεν πρέπει να δίνεται στους μαθητές και στους γονείς η εντύπωση ότι πρόκειται για «διαγωνίσματα».

Από την ευχάριστη συμμετοχή των μαθητών στις ομαδικές εργασίες, τέλος, συνεκτιμάται το ενδιαφέρον τους, η συνεργασία τους, οι προτάσεις τους για λύση προβλημάτων που προέκυψαν και η συμβολή τους στην ολοκλήρωσή τους. Η συνισταμένη όλων αυτών των δραστηριοτήτων τούς ασκεί δημιουργικά και τους οδηγεί στην απόκτηση ιστορικών δεξιοτήτων, που είναι και ο διαρκώς επιδιωκόμενος στόχος της διδασκαλίας του μαθήματος.

B.5.3. Η διδακτική προσέγγιση των εννοιών του χρόνου

Η **έννοια του χρόνου** είναι ταυτισμένη με το μάθημα και τη σπουδή της ιστορίας. Η κατανόησή της όμως είναι δύσκολη για όλους και ιδιαίτερα για τα παιδιά. Όπως επισημαίνει ο Ευ. Παπανούτσος: «τα παιδιά, 8 έως 11 ετών, δύσκολα μπορούν να «εγχρονίσουν» με ακρίβεια ένα

συμβάν παλαιό, που το πληροφορούνται τώρα. Ο χρονικός τους ορίζοντας είναι περίεργα στενός και εκτείνεται προς τα «πίσω» έως την παιδική ηλικία των γονιών ή το πολύ εκείνη των παππούδων τους».¹⁶

Η ιστορία της Ε' τάξης έχει το διδακτικό πλεονέκτημα να ασχολείται με γεγονότα που συνέβησαν πριν και μετά τη Γέννηση του Χριστού (146 π.Χ. έως 1453 μ.Χ.), η οποία αποτελεί αφετηρία των χρονικών υπολογισμών. Έτσι οι μαθητές αυτής της τάξης μπορούν να προσδιορίζουν το χρόνο με αδρές ιστορικές περιόδους (π.Χ. ή μ.Χ.) ή να εντάσσουν τα διδασκόμενα γεγονότα, πέρα από τις χρονολογίες τους, σε ανάλογους αιώνες ή εποχές.

Ένας αποτελεσματικός τρόπος κατανόησης του χρόνου από τους μαθητές αυτής της ηλικίας είναι η άσκησή τους στη χρήση και τη μελέτη της **ιστορικής γραμμής** των βιβλίων τους, με την οποία έχουν ήδη εξοικειωθεί και από την Δ' τάξη.

«Η ιστορική γραμμή, κατά κανόνα, είναι ένα οριζόντιο διάγραμμα πάνω στο οποίο σημειώνεται, ως αφετηρία των χρονικών υπολογισμών μας, η Γέννηση του Χριστού. Δεξιά και αριστερά από το σημείο αυτό χαράζουμε ίσα διαστήματα, τα οποία χαρακτηρίζουμε «αιώνες», «προ Χριστού» τα αριστερά και «μετά Χριστό» τα δεξιά. Πάνω σ' αυτό το χρονικό πλαίσιο-διάγραμμα σημειώνεται κάθε φορά το γεγονός που ιστορούμε, δίνοντάς του τη θέση που του ανήκει στο χώρο του διαγράμματος, μετά από κάποιο ή κάποια προηγούμενα που είναι συνδεδεμένο(α) με αυτό. Με τον τρόπο αυτό ο άορατος και αφηρημένος χρόνος γίνεται ορατός και συγκεκριμένος, συγκρίσιμος και κατανοητός. Οι μαθητές δεν ακούν και δε διαβάζουν μόνο τις χρονολογίες. Τις βλέπουν, τις παρατηρούν, τις συγκρίνουν και το σημαντικότερο: τις διαχειρίζονται».¹⁷

Διάγραμμα ιστορικής γραμμής μπορεί να κατασκευαστεί από τους ίδιους τους μαθητές, στα πλαίσια των δραστηριοτήτων του μαθήματος, πάνω από τον πίνακα ή σε άλλο εμφανές μέρος της αίθουσας και να συμπληρώνεται, μάθημα-μάθημα, στη διάρκεια της χρονιάς. Έτσι, κάθε στιγμή, θα γίνεται στήριγμά τους για τους χρονικούς υπολογισμούς. Γι' αυτό είναι αναγκαίο να υπάρχει και να λειτουργεί σε κάθε σχολική τάξη, ως επέκταση των επιμέρους διαγραμμάτων του βιβλίου.

Κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας, στο διάλογο ή την αφήγηση, είναι ανάγκη να δίνεται ιδιαίτερη φροντίδα για τη χρήση των **ιστορικών όρων** του μαθήματος από τους μαθητές. Η αδρή χρονική αναφορά των εποχών (*αρχαία, βυζαντινή, νεότερη*) και η χρήση απλών χρονικών όρων για τον προσδιορισμό των γεγονότων (πριν από, τότε, μετά) αναπτύσσει καλύτερα την αίσθηση της χρονικής αλληλουχίας και ταξινομεί μέσα τους τις χρονικές έννοιες.

Γ. ΕΙΔΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

Γ.1. Η τοπική ιστορία

Η **τοπική ιστορία** και η διδακτική αξιοποίησή της στο Δημοτικό σχολείο καθιερώνεται επίσημα με το νέο Δ.Ε.Π.Σ του μαθήματος της ιστορίας. Όπως αναφέρεται εκεί:

«με τον όρο «τοπική ιστορία» εννοούμε τη συνολική (κοινωνική, οικονομική, πολιτισμική και πολιτική) ιστορία ενός συγκεκριμένου τόπου, σε συσχετισμό με την ιστορία του ευρύτερου γεωγραφικού χώρου στον οποίο ευρίσκεται (επαρχία, νομός, γεωγραφικό διαμέρισμα)».

Σύμφωνα με αυτόν τον ορισμό και το γενικότερο πνεύμα του προγράμματος, τα θέματα τοπικής ιστορίας μπορούν να μελετηθούν και να διδαχθούν στο σχολείο, αλλά και ν' αποτελέσουν αντικείμενο πολλαπλής διαθεματικής προσέγγισης, μέσα από τις δραστηριότητες του μαθήματος της ιστορίας και των άλλων μαθημάτων.

Οι μαθητές έχουν έρθει σε επαφή με την **τοπική ιστορία** από την προσχολική τους ακόμη ηλικία με βιωματικό τρόπο, μέσα από το οικογενειακό τους περιβάλλον, τη συμμετοχή τους σε

16. Ευ. Παπανούτσου, *Παιδεία το μεγάλο μας πρόβλημα*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα, σ. 84-85.

17. Ν. Α. Νικολόπουλος, *Το μάθημα της Ιστορίας - Γενική και διδακτική προσέγγιση*, σ 100-101.

τοπικές και εθνικές γιορτές αλλά και από τις επισκέψεις τους σε μνημεία, μουσεία και άλλους χώρους τέχνης και πολιτισμού. Τα βιώματα αυτά ενισχύονται ιδιαίτερα και εμπλουτίζονται στις πρώτες τάξεις του Δημοτικού (Α', Β') μέσα από το μάθημα της **μελέτης του περιβάλλοντος** και στις Γ' και Δ' τάξεις μέσα από το μάθημα της ιστορίας και των άλλων μαθημάτων. Στα σχετικά με το μάθημα βιβλία των τάξεων αυτών υπάρχει ξεχωριστή ενότητα με τον τίτλο «**η ιστορία του τόπου μου**», η οποία έχει κύριο στόχο την εξοικείωση των μαθητών με την τοπική ιστορία και την ιστορία γενικότερα.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΤΟΥ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ

Στα νέα Αναλυτικά Προγράμματα σπουδών και τις προδιαγραφές συγγραφής διδακτικών βιβλίων τονίζεται ότι τα διδακτικά βιβλία πρέπει να είναι ευσύνοπτα και όχι εκτεταμένα, για να ολοκληρώνεται η διδασκαλία όλων των ενότητων στο χρόνο που διατίθεται από το Ωρολόγιο Πρόγραμμα. Αυτή η διδακτική απαίτηση, που προβάλλεται συνέχεια και από τους περισσότερους που ασχολούνται με θέματα διδασκαλίας και εκπαίδευσης, δημιουργεί πολλά προβλήματα στην ικανοποίηση αιτημάτων, που τακτικά υποβάλλονται στο ΥΠΕΠΘ και το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο από πολιτιστικούς φορείς, ιδιώτες, κ.ά., για περισσότερα γεγονότα και περισσότερες λεπτομέρειες στα βιβλία της ιστορίας, για όλες τις περιοχές και για όλες τις ιστορικές περιόδους.

Το πρόβλημα αυτό μπορεί να αντιμετωπισθεί με τη διδασκαλία της Τοπικής Ιστορίας, η οποία επισημοποιείται με τα νέα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών και αποσκοπεί, σύμφωνα με αυτό, να γνωρίσουν οι μαθητές την ιστορία του τόπου τους και να την εντάξουν στην Γενική Ιστορία.

Επομένως, σημαντικά ιστορικά γεγονότα, που συνδέονται με την ιστορία της περιοχής και δεν αναφέρονται ή παρουσιάζονται συνοπτικά στο βιβλίο της Ιστορίας, μπορεί να αποτελέσουν θέματα για σχέδια εργασίας στα οποία θα αξιοποιούνται αυτά που επισημαίνονται στο Δ.Ε.Π.Π.Σ. για τη διαθεματική προσέγγιση της γνώσης και στην εισαγωγή για τη χρήση των ιστορικών πηγών.

Για παράδειγμα, στην περιοχή της Θεσσαλονίκης οι μαθητές εκπονούν σχέδια εργασίας για τις βυζαντινές και ρωμαϊκές αρχαιότητες, στην περιοχή της Λακωνίας για το Μιστρά, στην περιοχή της Πρέβεζας για τη Νικόπολη, στην περιοχή της Βοιωτίας για τη Μονή του Οσίου Λουκά, κ.τ.λ.

Θεωρείται αυτόνομο ότι σε όλα τα μαθήματα θα πρέπει να χρησιμοποιείται διδακτικός λόγος και να γίνονται διδακτικές ενέργειες που προσοδιάζουν στις επιδιώξεις του μαθήματος και στις ανάγκες των παιδιών της τάξης. Έτσι, δεν αποκλείεται, μερικές φορές, να παρουσιάζεται η ανάγκη ο εκπαιδευτικός να κάνει επιλογές και προσαρμογές που επιβάλλονται από τις ιδιαιτερότητες της τάξης όπου διδάσκει, το διατιθέμενο διδακτικό χρόνο και στις υπάρχουσες δυνατότητες: υλικοτεχνική υποδομή, αρχαιολογικοί χώροι, μουσεία, κ.τ.λ.

Γ.1.1. Διδακτική προσέγγιση της τοπικής ιστορίας

Ο δάσκαλος της Ε' τάξης του Δημοτικού είναι αναγκαίο να γνωρίζει τον πλούτο των βιωμάτων τοπικής ιστορίας που έχουν οι μαθητές του, για να τον αξιοποιήσει και να τον συμπληρώσει. Γι' αυτό, από την αρχή της σχολικής χρονιάς, είναι καλό να επιλέξει έναν αριθμό θεμάτων και να οργανώσει **πρόγραμμα δραστηριοτήτων**, το οποίο θα βοηθήσει στην ανάδειξη της τοπικής ιστορίας, μέσα από όλα τα μαθήματα της τάξης.

Η σημερινή Ελλάδα, ως γεωγραφική περιοχή, αποτελούσε μέρος της ρωμαϊκής, αρχικά, και της βυζαντινής αυτοκρατορίας στη συνέχεια. Έτσι είναι μέτοχος της ιστορικής κληρονομιάς

αυτών των περιόδων και σε κάθε περιοχή της υπάρχουν μνημεία και μαρτυρίες αυτής της εποχής (βυζαντινές πολιτείες και οικισμοί, εκκλησίες, κάστρα, τείχη, υδραγωγεία, ανεμόμυλοι, νερόμυλοι, βρύσες με σκαλιστούς κρουνούς, γεφύρια με καμάρες απομεινάρια των ρωμαϊκών ή των βυζαντινών χρόνων). Ένας σημαντικός αριθμός μαρτυριών της ρωμαϊκής και βυζαντινής εποχής ακόμη φυλάσσεται στα **μουσεία** και σε άλλους ιστορικούς τόπους της χώρας μας.

Όλα αυτά μπορούν να τα γνωρίσουν οι μαθητές μας με **οργανωμένες διδακτικές επισκέψεις** γνωριμίας στους χώρους αυτούς. Οι επισκέψεις αυτές, πέρα από τη βιωματική γνώση των ιστορικών αυτών χώρων, τους βοηθούν να συνδεθούν με το χρόνο, τους ανθρώπους που έζησαν και ζουν στην περιοχή και να εκτιμήσουν την ποιότητα του φυσικού, του ανθρώπινου και του πολιτιστικού περιβάλλοντος του τόπου τους. Οι εμπειρίες αυτές είναι καλό να συμπληρωθούν με δικής τους επιλογής **δραστηριότητες**, οι οποίες θα ενισχύσουν την ερευνητική τους διάθεση αλλά και την κριτική τους στάση απέναντι στα ζητήματα και τα προβλήματα της τοπικής κοινωνίας. Αυτές μπορεί να είναι:

- Οργάνωση και πραγματοποίηση διδακτικών επισκέψεων και σε άλλους ιστορικούς τόπους ή χώρους τέχνης και πολιτισμού της περιοχής.
- Παρατήρηση μνημείων και έργων κι αξιοποίηση των εμπειριών τους στην τάξη.
- Συλλογή ιστορικού υλικού της εποχής ή και άλλων εποχών για σύγκρισή τους (*εργαλεία, σκεύη, ενδύματα, χειροτεχνήματα, νομίσματα, εικόνες, φωτογραφίες, κείμενα, κ.ά*).
- Οργάνωση «**μουσείου τοπικής ιστορίας**» και «**ιστορικής βιβλιοθήκης**» στο σχολείο και «**γυνιάς ιστορίας**» στην τάξη.
- Καταγραφή προφορικών και ηχογραφημένων μαρτυριών ηλικιωμένων ανθρώπων και ειδικών επιστημόνων, που ζουν στην περιοχή (*αρχαιολόγων, λαογράφων, ερευνητών*).

Το ιστορικό αυτό υλικό, πέρα από τη συγκέντρωσή του, είναι ανάγκη κάθε φορά:

- να κατατάσσεται χρονολογικά και θεματικά,
- να ελέγχεται, για την εγκυρότητά του,
- να αξιοποιείται κατά τη διδασκαλία του μαθήματος της ιστορίας και να συνδέεται με σχετικές για το θέμα πληροφορίες των άλλων μαθημάτων.

Η σύνδεση και η αξιοποίηση του υλικού αυτού είναι δυνατή αφού τα θέματα τοπικής ιστορίας, στα περισσότερα μαθήματα του **B/M** προσεγγίζονται με διαθεματικό τρόπο, μέσα από τις ερωτήσεις επεξεργασίας των κειμένων, τις δραστηριότητες του **T/E** και ιδιαίτερα με τα **σχέδια εργασίας** (project), τα οποία προτείνονται παρακάτω.

Γ.1.2. Τα σχέδια εργασίας (project) και η συνδεσή τους με την τοπική ιστορία

Τα **σχέδια εργασίας** προσφέρονται ιδιαίτερα για τη διδακτική προσέγγιση θεμάτων της **τοπικής ιστορίας**. Η προσέγγισή τους γίνεται με προγραμματισμένη επιτόπια μελέτη και έρευνα των θεμάτων, κατά την οποία οι μαθητές έχουν τη δυνατότητα να επικοινωνήσουν και εξοικειωθούν με το φυσικό και ανθρώπινο περιβάλλον τους, καθώς και με τις πηγές που σχετίζονται με το αντικείμενο της μελέτης τους.

Με την εφαρμογή των σχεδίων εργασίας στην τοπική ιστορία οι μαθητές:

- Καλλιεργούν την ερευνητική τους ικανότητα και την παρατηρητικότητά τους και έχουν την ευκαιρία να αναζητήσουν σχετικές πληροφορίες από άμεσες ιστορικές πηγές.
- Κατανοούν τη σημασία του φυσικού και ιστορικού περιβάλλοντος της περιοχής τους.
- Μαθαίνουν να σέβονται και να εκτιμούν τις συλλογικές προσπάθειες και τους αγώνες των ανθρώπων που έζησαν και έδρασαν στον τόπο τους, πριν από αυτούς.
- Αποβάλλουν τυχόν αισθήματα μειονεξίας που τους προκαλεί η έμφαση την οποία δίνει η διδασκαλία της εθνικής Ιστορίας σε ορισμένα γεγονότα ή πολιτιστικά επιτεύγματα κάποιων περιοχών της χώρας, στις οποίες πιθανόν να μην ανήκει η ιδιαίτερη πατρίδα τους.
- Συνειδητοποιούν τη συμβολή των ανθρώπων του άμεσου περιβάλλοντός τους και, κατ' επέ-

κταση, τη δική τους συμμετοχή στη δημιουργία της Ιστορίας του τόπου τους.

- Αποκτούν πιο ολοκληρωμένη προσωπική, κοινωνική και εθνική ταυτότητα.
- Συνειδητοποιούν τις μεταβολές που έχουν συμβεί, διαχρονικά, στο περιβάλλον τους.

Ιστορικές πληροφορίες για τον τόπο τους οι μαθητές μπορούν να τις αναζητήσουν σε:

- γραπτές μαρτυρίες (βιβλία, άρθρα, επιγραφές, ημερολόγια κ. ά.),
- καταγραφές προφορικών στοιχείων (θρύλοι, παραδόσεις, διηγήσεις κ.ά.),
- περιγραφές αρχαιολογικών-ιστορικών χώρων, κτιρίων, μνημείων και αντικειμένων,
- λογοτεχνικά έργα που αναφέρονται στη ζωή των ανθρώπων της περιοχής,
- εργαλεία, οικιακά σκεύη, φορεσιές, χειροτεχνήματα,
- εικαστικά έργα (τέμπλα εκκλησιών, εικόνες, πίνακες, έργα λαϊκής τέχνης κ.ά.),
- φωτογραφίες της περιοχής και των κατοίκων της από τοπικές εκδηλώσεις,
- τοπικά δημοτικά τραγούδια, παραμύθια, θρύλους και παραδόσεις,
- ταινίες μορφωτικού ή τουριστικού ενδιαφέροντος για την περιοχή,
- συνεντεύξεις με ειδικούς επιστήμονες, τεχνίτες και ηλικιωμένους κατοίκους.

Η **επεξεργασία** του υλικού που θα συγκεντρωθεί ακολουθεί τα στάδια:

- της επιλογής του,
- της θεματικής ή χρονολογικής κατάταξής του,
- του ελέγχου της εγκυρότητάς του,
- της διασταύρωσης και της σύνθεσης των στοιχείων του.

Κατά τη φάση της **αξιοποίησης** του υλικού, τέλος, μπορεί:

- να γίνουν λευκώματα και να εκτεθεί το οπτικό υλικό σε προθήκες,
- να παρουσιαστεί, όλο ή μέρος του, με μορφή ανακοίνωσης-διάλεξης στην τάξη, το σχολείο ή στην ευρύτερη κοινωνία της περιοχής,
- να δημοσιευτεί στη σχολική εφημερίδα ή τον τοπικό τύπο.

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι η μελέτη της **τοπικής ιστορίας** με τη μέθοδο των σχεδίων εργασίας έχει διπλό όφελος για τους μαθητές. Γνωρίζουν με ευχάριστο και βιωματικό τρόπο σημαντικές πλευρές της «μικρής τους πατρίδας» και παράλληλα ασκούνται οι ίδιοι στο συλλογικό τρόπο εργασίας και αποκτούν σημαντικές **ερευνητικές δεξιότητες**.

Οι στόχοι που θέτουμε στην αρχή δεν είναι πάντα οριστικοί. Μπορεί να αλλάζουν και να διαμορφώνονται στη διάρκεια της διαδικασίας εφαρμογής του σχεδίου, ανάλογα με την απόδοσή του, τα ενδιαφέροντα των παιδιών και άλλους παράγοντες. Πρέπει όμως να τονιστεί ότι πολύ σημαντικό στην όλη διαδικασία είναι η **συμπεριφορά, οι στάσεις και οι δεξιότητες** που θα αναπτύξουν οι μαθητές κατά τη διάρκεια του προγράμματος. Γι' αυτό απώτερος στόχος κάθε σχεδίου εργασίας πρέπει να είναι η καλλιέργεια και η ανάδειξη των κοινωνικών και διαδικαστικών δεξιοτήτων συνεργασίας, επικοινωνίας, διαλόγου, ομαδικότητας, έρευνας και δημιουργίας.

Εδώ πρέπει να αναφερθεί ότι η μέθοδος των **σχεδίων εργασίας** (project) δεν αποτελεί πανάκεια για κάθε διδακτικό ή μαθησιακό πρόβλημα. Για να είναι αποτελεσματική, σε κάθε περίπτωση πρέπει να εξασφαλίζεται διαθέσιμος χρόνος, ευελιξία στο αναλυτικό πρόγραμμα και στοιχειώδης υλικοτεχνική στήριξη και υποδομή.

Γ.1.3. Τα προτεινόμενα για την Ε' τάξη σχέδια εργασίας

Το νέο ΔΕΠΠΣ και το ΑΠΣ για την καλύτερη διδασκαλία του μαθήματος της ιστορίας στην Ε' Δημοτικού, παράλληλα με τη διδασκαλία των μαθημάτων, προβλέπουν την ανάπτυξη **σχεδίων εργασίας**. Η συγγραφική ομάδα, έχοντας υπόψη αυτή την πρόβλεψη αλλά και τη συνολική εικόνα του βιβλίου, επέλεξε και προτείνει τα παρακάτω πέντε θέματα τα οποία μπορούν να αναπτυχθούν στη διάρκεια της σχολικής χρονιάς, σε βάθος χρόνου και με τον τρόπο που αναφέρθηκε στο σχετικό με αυτά κεφάλαιο.

1. **Κωνσταντινούπολη. Από την κτίση ως την Άλωση**
2. **Αγία Σοφία, η Μεγάλη Εκκλησία**
3. **Το μετάξι στο Βυζάντιο**
4. **Ναοί, μοναστήρια κι εξωκλήσια της περιοχής μας**
5. **Τα κάστρα του τόπου μας**

Τα θέματα αυτά είναι αντιστοιχισμένα με πολλά από τα διδασκόμενα μαθήματα του βιβλίου, τα οποία μπορούν ν' αποτελέσουν αφετηρία και στήριγμα για την επέκτασή τους. Μπορούν όμως να συμπληρωθούν και με πρόσθετες πληροφορίες και υλικό από άλλα μαθήματα και ν' αποτελέσουν πυρήνα διαθεματικής προσέγγισης και αξιοποίησής τους. Η επεξεργασία τους, όπως έχει αναφερθεί, πρέπει να γίνεται σε **βάθος χρόνου** (1-2 ή και περισσότερων μηνών), προγραμματισμένου κατά στάδια. Το πρώτο π.χ από αυτά, «*Κωνσταντινούπολη, από την κτίση ως τη Άλωση*», μπορεί να δουλεύεται και να συμπληρώνεται στη διάρκεια όλης της σχολικής χρονιάς, ώστε να παρουσιαστεί λίγο πριν από τη λήξη της. Αντίστοιχα το τελευταίο (*τα κάστρα του τόπου μου*) μπορεί να εξεταστεί το 3ο τρίμηνο της σχολικής χρονιάς και να συνδυαστεί με επισκέψεις και δραστηριότητες των μαθητών στο χώρο των κάστρων της περιοχής τους, που προσφέρονται για την εποχή. Συνοπτικό δείγμα ανάπτυξης αυτού του θέματος δίνεται παρακάτω.

Οι παραπάνω θεματικές ή μεθοδολογικές προτάσεις είναι ενδεικτικές και δε δεσμεύουν το δάσκαλο και τους μαθητές για την πιστή εφαρμογή των προτεινόμενων τρόπων πραγματοποίησής τους. Οι μαθητές μπορούν να ασχοληθούν με μέρος μόνο των δραστηριοτήτων που υποδεικνύονται γι' αυτά, αλλά να εργαστούν και με άλλες, που ενδεχομένως θα επιλέξουν και θα αναπτύξουν οι ίδιοι σε συνεργασία με το δάσκαλό τους. Μπορούν ακόμη να αλλάξουν κάποιο από αυτά τα θέματα ή να τροποποιήσουν τον τίτλο και τα θεματικά πεδία του. Στόχος μας πάντα, όπως αναφέρθηκε, πρέπει να παραμένει μέσα από τα σχέδια αυτά και τις δραστηριότητές τους οι μαθητές να μνηθούν στη διαδικασία της ερευνητικής εργασίας και ν' αναπτύξουν πρωτοβουλίες και δεξιότητες επικοινωνίας και συνεργατικής προσπάθειας.

Είναι σκόπιμο να τονιστεί όμως ότι απαραίτητη προϋπόθεση για την επιτυχία οποιουδήποτε σχεδίου εργασίας είναι ο **προγραμματισμός** του. Οι μαθητές και ο δάσκαλος από κοινού επιλέγουν το θέμα, θέτουν τους στόχους, υπολογίζουν τη διάρκειά του και καθορίζουν τις διαδικασίες υλοποίησής του. Για να τοποθετήσουν τους άξονες που θα αποτελέσουν αντικείμενο επεξεργασίας του σχεδίου εργασίας, μπορεί να χρησιμοποιήσουν το διάγραμμα ενός εξακτινωμένου κύκλου, ο οποίος έχει στο κέντρο του το **θέμα εργασίας** και στις ακτίνες του τα επιμέρους **θεματικά πεδία** στα οποία θα κινηθεί η δράση τους.

Δείγμα τέτοιου διαγράμματος π.χ. για το **5ο** από τα προτεινόμενα σχέδια εργασίας μπορεί να είναι το παρακάτω, που έχει ως θέμα «**τα κάστρα του τόπου μου**». Στο τέλος κάθε θεματικού πεδίου σημειώνεται το μάθημα ή ο επιστημονικός χώρος από τον οποίο αντλούνται οι πληροφορίες και υπηρετούνται οι δραστηριότητες των μαθητών.

Με παρόμοιο τρόπο μπορούν να σχεδιαστούν διαγράμματα εργασίας και θεματικά πεδία για τα άλλα προτεινόμενα σχέδια.

Γ.1.4. Τα κάστρα του τόπου μου

«Η γη μας η γερασμένη πατήθηκε από λογής-λογής έθνη. Ο τόπος μας είναι γεμάτος κάστρα και πύργους, που μαρτυρούν το πέρασμά τους. Κάστρα ελληνικά, βυζαντινά, βενετσιάνικα, τούρκικα (παντού). Άλλα χτισμένα πάνω στις αρχαίες πολιτείες και τα τείχη. Κι άλλα σκαρφαλωμένα στους βράχους στα βουνά ή πάνω από τη θάλασσα.

Περνάς από δερβένια¹⁹ άγρια και βλέπεις στους γκρεμούς χτισμένα τείχη νεροφαγωμένα να στέκονται βουβά κι αμίλητα. Τα πιο πολλά βρίσκονται σε τόπους ξεμοναχιασμένους, μακριά από χωριό κι από ανθρώπου χνώτο. Το χειμώνα τα σκεπάζει ένας σβολερός²⁰ ουρανός ή τα τυλίγουν νέφη καταξοσκισμένα. Το καλοκαίρι ο ήλιος ρίχνει φωτιά πάνω τους, τα πυρώνει και τ' αγριεύει.

Η σιωπή που βαστούν είναι φοβερότερη απ' τον πόλεμο και από το βρόντο των κονταριών κι από τις φωνές που ακούγονταν τότες, εκείνον τον καιρό.»²¹

Φώτη Κόντογλου, Ο καστρολόγος.

Το κάστρο της Καρύταινας στην Αρκαδία

«Γίγαντας αμίλητος στεφανώνει την κορυφή του βράχου, συλλογιέται τους αιώνες κι αγναντεύει τον τόπο γύρω του. Όπως όλα τα κάστρα, κρύβει κι αυτό στα σωθικά του τον πόνο, την οργή και την αγριάδα του πολέμου».

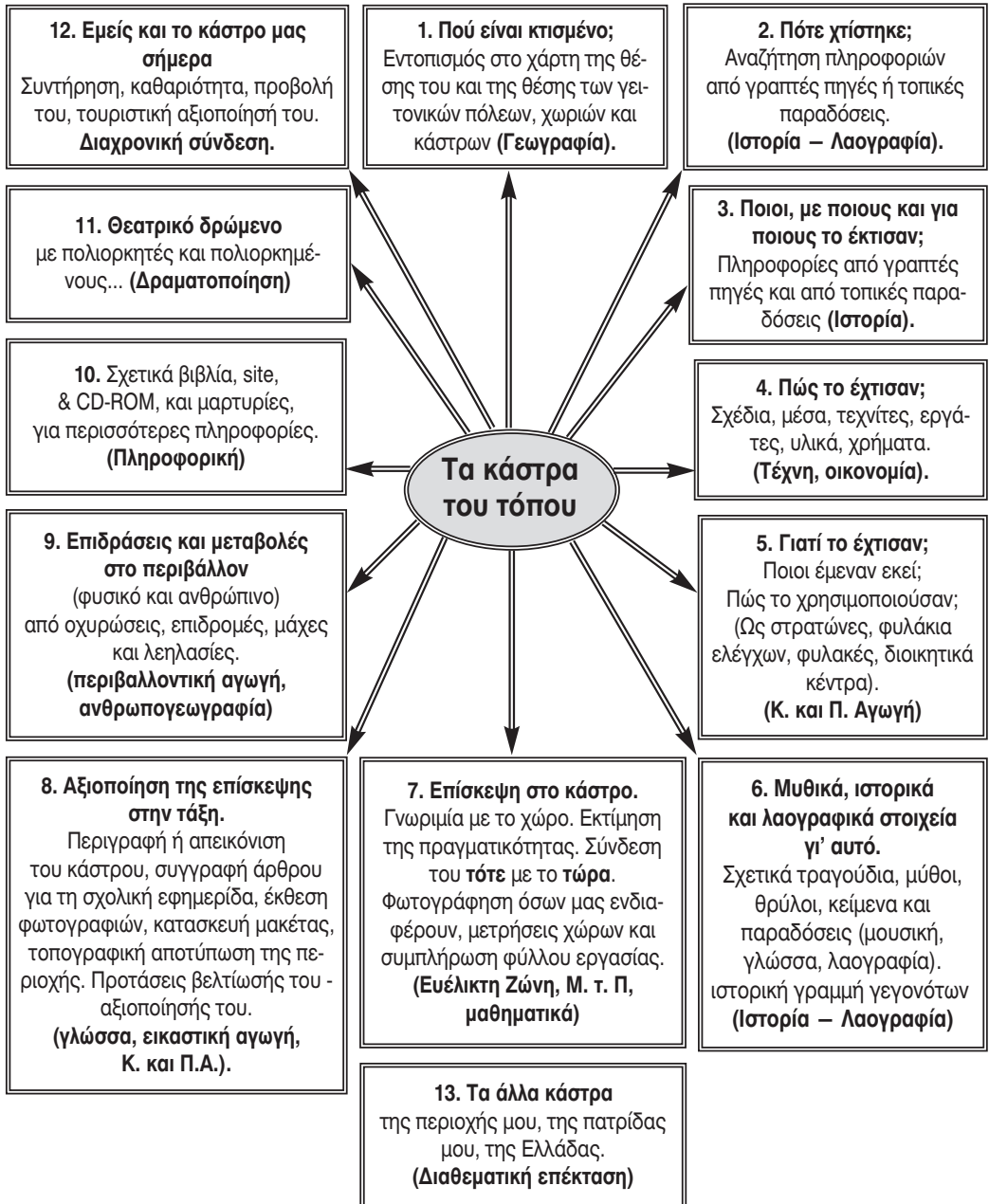
Φώτης Κόντογλου, Ο Καστρολόγος

19. Δερβένια: στενά περάσματα.

20. (Α)σβολερός: συννεφιασμένος, έτοιμος για βροχή.

21. Το κείμενο αυτό, συνοδευμένο και με κάποιες εικόνες κάστρων, μπορεί να λειτουργήσει ως προοργανωτής του «σχεδίου εργασίας»

Δείγμα διαγράμματος σχεδίου εργασίας

Γ.2. Διδακτικές επισκέψεις σε μουσεία και σε ιστορικούς χώρους

Η πιο σημαντική από τις δραστηριότητες του μαθήματος της ιστορίας, με τη διαδικασία σχεδίου εργασίας, είναι η **οργάνωση διδακτικών επισκέψεων σε μουσεία και ιστορικούς-αρχαιολογικούς χώρους**. Οι επισκέψεις αυτές φέρνουν τους μαθητές σε άμεση επαφή με την ιστορική πραγματικότητα και τους δίνουν τη δυνατότητα να αποκτήσουν προσωπική εμπειρία για τους τόπους, τους ανθρώπους, τα έργα και τα πράγματα της περιοχής τους, στο φυσικό τους περιβάλλον. Έχουν, ξεκάθαρα, διδακτικούς σκοπούς και πρέπει να ακολουθούν διαδικασία **προγραμματισμού, υλοποίησης και αξιοποίησης** παρόμοια με οποιαδήποτε άλλη διδασκαλία. Για να έχουν θετικά αποτελέσματα οι επισκέψεις στους χώρους αυτούς, ο δάσκαλος είναι ανάγκη:

- Να δημιουργήσει «**κλίμα επιθυμίας**» στους μαθητές του, παίρνοντας αφορμή από σχετικά κείμενα των βιβλίων της γλώσσας, της ιστορίας ή και άλλων μαθημάτων.
- Να επισκεφτεί μόνος το μουσείο –έστω κι αν έχει ξαναπάει– για να έχει πρόσφατη εμπειρία και πληροφόρηση για το χώρο και τα εκθέματα.
- Να επισημάνει τα μέσα και τους τρόπους που θα βοηθήσουν τους μαθητές να αξιοποιήσουν όσα είδαν και άκουσαν στο Μουσείο, μετά την επιστροφή τους στο σχολείο.
- Να πάρει πληροφορίες και στοιχεία , που θα χρειαστούν κατά την επίσκεψη, π.χ:
  - Τη θέση του μουσείου ή του αρχαιολογικού χώρου.
  - Την ιστορία και την εξελικτική του διαδρομή.
  - Την εσωτερική τοπογραφία και διαρρύθμισή του.
  - Το ρόλο του στη ζωή των ανθρώπων (διαχρονικά).
  - Πρόσωπα και μέσα που μπορούν να βοηθήσουν στην επίσκεψή του (*αυτοκίνητα, φύλακες, ξεναγοί, βιβλία, χάρτες, κάρτες, διαφάνειες κ.ά.*)
  - Εκθέματα με θέματα που διδάχτηκαν σε προηγούμενες τάξεις (*για συσχετισμό και διαθεματική αξιοποίησή τους*).
  - Τους χώρους και τα εκθέματα που θα επισκεφτεί με την τάξη του.
  - Τα διδακτικά μέσα (*μουσειοσκευές κ.ά*) που μπορεί να τους διαθέσει το Μουσείο.

Μια παρόμοια ενημέρωση εξασφαλίζει στο δάσκαλο σιγουριά και αυτοπεποίθηση και του δίνει την άνεση να κάνει τον **προγραμματισμό** του και να συνorganώσει την επίσκεψη με τους μαθητές του.

Κατά τη διάρκεια επίσκεψης σε μουσείο ή σε αρχαιολογικό χώρο είναι καλό:

- Η τάξη να είναι πειθαρχημένη και να λειτουργεί ως ομάδα.
- Τους μαθητές να «ξεναγεί» ο ενημερωμένος δάσκαλος της τάξης ή μουσειοπαιδαγωγός, με λόγο απλό και όρους κατανοητούς από τα παιδιά.
- Να τηρείται τάξη κατά την επίσκεψη, να βλέπουν όλοι τα σχολιαζόμενα εκθέματα και να μην ενοχλούνται εξαιτίας μας οι άλλοι επισκέπτες.
- Η προσέγγιση των εκθεμάτων να ξεπερνά τα εξωτερικά τους στοιχεία και να αναζητά τον τόπο, το χρόνο, το δημιουργό, τους χρήστες και τις αιτίες κατασκευής τους.
- Οι μαθητές να κρατούν σημειώσεις για ό,τι τους άρεσε ή τους γέννησε απορίες, για να το συζητήσουν στην τάξη ή να συμπληρώσουν τα «φύλλα εργασίας».
- Η ενημέρωση να περιορίζεται στους προγραμματισμένους χώρους και να μην ξεπερνά τα 90' λεπτά, γιατί τα παιδιά κουράζονται.
- Να εθιστούν να σέβονται, να προστατεύουν, να μην αγγίζουν και να μη φθείρουν τα ιστορικά εκθέματα και μνημεία. Η καλύτερη συμβουλή γι' αυτό είναι ο λόγος του Γ. Δροσίνη:

**«Μην πάρεις πέτρα από ναού χαλάσματα, διαβάτη,
αν ξαναχτίσουν το ναό, θα λείψει ένα κομμάτι».**

Σε όλες τις φάσεις της επίσκεψης φροντίζουμε να υπάρχει ευχάριστο κλίμα, να μένουμε στους στόχους μας και να απαντούμε, σύντομα, σε ερωτήματα των παιδιών που έχουν σχέση με όσα είδαν ή άκουσαν εκεί.

Η **αξιοποίηση των επισκέψεων** γίνεται στο σχολείο, τις επόμενες μέρες, με εκτεταμένο σχολιασμό των ερωτημάτων που γεννήθηκαν και με διαθεματικές δραστηριότητες των μαθητών, που επεκτείνουν και μονιμοποιούν τη γνώση. Τέτοιες μπορεί να είναι:

- Απεικονίσεις των εκθεμάτων (αγγείων, σκευών, αγαλμάτων) (*εικαστικά*).
- Κατασκευές με πηλό, πλαστελίνη, χαλκό, γύψο, χαρτί (*χειροτεχνία*).
- Δραματικές μιμήσεις στάσεων, κινήσεων, εκφράσεων (*θεατρική αγωγή*).
- Γραπτές εντυπώσεις από την επίσκεψη και συσχετισμός της με προηγούμενες (*γλώσσα*).
- Συμπλήρωση προετοιμασμένων φύλλων εργασίας, με στοιχεία που συνάντησαν οι μαθητές κατά τη διάρκεια της επίσκεψης.
- Συσχετισμός όσων είδαν και άκουσαν με άλλα παρόμοια ή διαφορετικά που γνώρισαν άλλοτε, στο ίδιο ή σε άλλο Μουσείο (*διαχρονικότητα και διαθεματικότητα*).
- Συλλογή βιβλίων, καρτών, διαφανειών και επιλογή των καλύτερων έργων, για εμπλουτισμό της βιβλιοθήκης και της ιστορικής γωνιάς της τάξης τους (*γλώσσα και σχολική ζωή*).

Στη φάση αυτή ακόμη μπορούμε να μιλήσουμε για τα υλικά των εκθεμάτων που είδαμε στο Μουσείο (*πηλό, πέτρα, ξύλο, μάρμαρο, χαλκός, σίδηρος, χρυσός, ελεφαντόδοντο, μετάξι κ.ά.*), αλλά και για τους τεχνίτες, την τέχνη τους και τ' όνομά τους (*πηλοπλάστης, αγγειοπλάστης, ξυλουργός, χαλκουργός, μαρμαράς, γλύπτης, ζωγράφος, μεταξουργός*). Η προσέγγιση αυτή διευκολύνει τις **διαθεματικές συνδέσεις** με το έργο καθενός, αλλά αναδεικνύει και τη συμβολή τους στην τέχνη και τον πολιτισμό της εποχής τους.

Οι επισκέψεις, κατά προτεραιότητα, πρέπει να γίνονται σε μουσεία και χώρους της περιοχής του σχολείου που έχουν σχέση με την ιστορία της τάξης που φοιτούν οι μαθητές (*Γ' και Δ' αρχαιολογικό Μουσείο ή τόπο, Ε' σε βυζαντινό Μουσείο, εκκλησία ή κάστρο, ΣΤ' σε νεοελληνικό ιστορικό Μουσείο ή σχετικό ιστορικό τόπο*). Ο **χρόνος επίσκεψης** είναι καλό να συνδυάζεται με το χρόνο διδασκαλίας μαθημάτων, των οποίων πηγές ή μαρτυρίες θα συναντήσουμε στο Μουσείο. Αν όμως η επίσκεψη γίνει νωρίτερα είναι σκόπιμο να μείνουμε ιδιαίτερα μπρος στα σχετικά εκθέματα, να τα παρατηρήσουμε προσεκτικά και να τονίσουμε ότι **«γι' αυτά θα μιλήσουμε αναλυτικά και στην τάξη μας»**. Ίδια ουσιαστική αναφορά πρέπει να γίνει στην τάξη για τα εκθέματα που οι μαθητές θα δουν σε μελλοντική επίσκεψη. Γι' αυτό είναι καλό στις επισκέψεις αυτές οι μαθητές να έχουν μαζί το σχολικό βιβλίο της ιστορίας τους και να κάνουν επιτόπου τους αναγκαίους συσχετισμούς των μαθημάτων του με τα εκθέματα του μουσείου.

Εκτιμώντας τη σημασία της σημαντικής αυτής δραστηριότητας, μπορούμε να πούμε ότι:

*«Μια καλά οργανωμένη επίσκεψη, σε μουσείο ή σε αρχαιολογικό χώρο, δικαιώνει όλους τους συντελεστές της και ιδιαίτερα τους μαθητές. Εδώ οι τόποι γίνονται γι' αυτούς βατοί, οι χρόνοι κατανητοί και τα πρόσωπα γνώριμα. Η ιστορία γίνεται ζωή. Και αυτοί, σιγά-σιγά, νιώθουν πως είναι στη θέση των ανθρώπων που έπλασαν τα πράγματα ή έπραξαν τα γεγονότα. Έχουν την **αίσθηση της ανθρωπίνης συνέχειας**. Και αυτός είναι ένας από τους πρωταρχικούς σκοπούς της ιστορίας και της εκπαίδευσης».*²²

Τα μουσεία και τα παιδιά μας

«Τα μουσεία δε είναι καμωμένα μόνο για τους τουρίστες, αλλά και για μας. Προπάντων όμως για τα παιδιά μας, που μπαίνοντας σ' αυτά μπορούν να δουν με τα μάτια τους την ιστορία του τόπου τους μέσα στις χλιετίες».

Μανόλης Ανδρόνικος, *Ιστορία και ποίηση**

* Εκδόσεις ΕΡΜΗΣ, 1982

1. ΟΙ ΡΩΜΑΙΟΙ ΚΥΒΕΡΝΟΥΝ ΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΕΣ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

1. Να γνωρίσουν οι μαθητές τους τρόπους με τους οποίους οι Ρωμαίοι κυριάρχησαν στην Ελλάδα και διοίκησαν τους Έλληνες. Να κρίνουν τις ενέργειες των κατακτητών και τις αντιδράσεις των Ελλήνων.
2. Να κατανοήσουν τη σημασία των **ιστορικών εννοιών: πολεμική κατάκτηση, υποταγή, λεηλασία, θρίαμβος, διακυβέρνηση.**
3. Να καλλιεργήσουν τη δεξιότητα της **ενσυναίσθησης** (μεταφοράς στη θέση του άλλου).

ΠΡΟΣΘΕΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Τα πρώτα διοικητικά μέτρα των Ρωμαίων, μετά την κατάκτηση της Ελλάδας (146 π.Χ.) ήταν η κατάργηση των δημοκρατικών πολιτευμάτων των ελληνικών πόλεων - κρατών και η εγκαθίδρυση ολιγαρχικών, με κυβερνήτες Ρωμαίους αξιωματούχους ή φιλορωμαίους Έλληνες. Οι πόλεις που αντιστάθηκαν στους κατακτητές λεηλατήθηκαν και πολλά από τα έργα τέχνης και τους θησαυρούς τους μεταφέρθηκαν στη Ρώμη και επιδείχτηκαν, ως λάφυρα, στους θριάμβους των νικητών στρατηγών (Πλούταρχος, *Αιμίλιος Παύλος*).

Ο Πολύβιος, συγγραφέας των **Ιστοριών** από τις οποίες προέρχεται η πηγή 3 του κεφαλαίου, ήταν ένας από τους αξιωματούχους της Αχαικής συμπολιτείας και έζησε πολλές από τις πολιτικές θύελλες της εποχής του. Μετά την ήττα των Ελλήνων από τους Ρωμαίους στη μάχη της Πύδνας οδηγήθηκε, μαζί με 1.000 άλλους «διακεκριμένους πολίτες» της Αχαικής συμπολιτείας, όμηρος στη Ρώμη. Εκεί κρατήθηκε 17 χρόνια και για μεγάλο διάστημα έγινε παιδαγωγός των παιδιών του νικητή στρατηγού Αιμίλιου Παύλου. Επέστρεψε στην Ελλάδα, μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση, και, ως αυτόπτης μάρτυρας, κατέγραψε πολλά από τα δυσάρεστα για τους Έλληνες αποτελέσματα της ρωμαϊκής κατάκτησης.

Κατά την επίσκεψή του στην αφανισμένη από τους Ρωμαίους Κόρινθο, «είδε μπροστά του ριγμένους καταγής ζωγραφικούς πίνακες και πάνω τους στρατιώτες να παίζουν πεσσούς». ¹ Την ερήμωση αυτής της πόλης όμως αποδίδει καλύτερα η αναφορά ενός άλλου ιστορικού, του Διόδωρου του Σικελιώτη ο οποίος γράφει: «*Η Κόρινθος αφανίστηκε. Η πόλη προκαλούσε τη μεγάλη συμπάθεια όσων την επισκέφτηκαν όχι μόνο κατά την περίοδο της καταστροφής, αλλά και κατά τους ύστερους χρόνους. Ριγμένη στο έδαφος προκαλούσε στους επισκέπτες τόση θλίψη, ώστε κανένας απ' όσους πέρασαν από εκεί δεν κατάφερε να μην κλάψει*». ²

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Το μάθημα αυτό είναι το πρώτο της φετινής χρονιάς, αλλά και συνδεδετικό με την τελευταία γενική ενότητα της περυσινής Δ' τάξης, που αναφερόταν στη **ρωμαϊκή κατάκτηση**. Γι' αυτό είναι αναγκαίο, πριν από την επεξεργασία του, να γίνει μια σύντομη σύνδεση με την περίοδο αυτή και την προϋπάρχουσα γνώση των μαθητών, η οποία προσφέρεται και ως αφετηρία μετάβασης στο νέο μάθημα.

Κατά το σχολιασμό αυτής της περιόδου είναι καλό να επισημανθεί στους μαθητές ότι «*η υποταγή της Ελλάδας στους Ρωμαίους δεν ήταν αποκλειστικά κατόρθωμα των τελευταίων. Την είχαν προετοιμάσει, πριν από πολλά χρόνια, (και) οι Έλληνες με τις αγεφύρωτες εσωτερικές αντιθέσεις τους και την αδυναμία τους να προχωρήσουν σε μια πλατύτερη εθνική ενότητα, μετά την παρακμή*

1. Πολύβιος, *Ιστορία* 39, 2, 1-3.

2. Διόδωρος, 32, 27

της δημοκρατίας των πόλεων».³

Το ερώτημα «**Πώς νομίζετε ότι θα κυβέρνησαν οι Ρωμαίοι τους κατακτημένους Έλληνες**» αποτελεί μια καλή αφετηρία για μετάβαση στο θέμα της ενότητας. Οι υποθέσεις των μαθητών μπορούν να βασιστούν στον τίτλο του μαθήματος, στον προοργανωτή του και στην παρατήρηση των εικόνων **1 και 2**. Η σημασία των υποθέσεων στην αρχή του μαθήματος, όταν αυτές στηρίζονται σε στοιχεία τα οποία οι μαθητές μπορούν να αντλήσουν από εικόνες-πηγές ή σε προϋπάρχουσα δική τους γνώση, είναι μεγάλη, γιατί κινητοποιεί το ενδιαφέρον τους και τους προσανατολίζει στα βασικά στοιχεία της διδακτικής ενότητας.

Η επεξεργασία των ιστορικών γεγονότων και εννοιών είναι καλό να ξεκινά με **ερωτήσεις** που αφορούν τον **τόπο**, το **χρόνο** τα **πρόσωπα** και τις **ενέργειές** τους (Ποιος; Πού; Πότε; Πώς;) και να επεκτείνεται με ερωτήματα πρώτης αιτιολόγησης (Γιατί τότε; Γιατί εκεί; Γιατί έτσι;). Στο συγκεκριμένο μάθημα π.χ. μπορούμε να ρωτήσουμε: **Ποιοι** κατέκτησαν την Ελλάδα; **Πότε**; Αντιμετώπισαν **με τον ίδιο τρόπο** τους Έλληνες; **Με ποιο κριτήριο** καθορίστηκε η αντιμετώπιση καθενός; **Πώς** κυβέρνησαν τις πόλεις που αντιστάθηκαν; **Ποιοι** ήταν κυβερνήτες τους; **Πώς** αντιμετώπισαν τις πόλεις που συνεργάστηκαν; **Ποιοι** έγιναν κυβερνήτες σ' αυτές; **Πώς** ήταν η ζωή των κατακτημένων κατοίκων **της υπαίθρου**; **Πώς των πόλεων**; **Πώς** ένιωθαν γενικώς οι κατακτημένοι; Από πού το συμπεραίνετε; Πού τους οδηγούσε αυτό; Πώς αντιμετώπιζαν τις αντιδράσεις τους οι Ρωμαίοι;

Τα στοιχεία που προκύπτουν από αυτές τις ερωτήσεις είναι καλό να **αιτιολογούνται**: Γιατί κάποιες πόλεις συνεργάστηκαν και κάποιες αντιστάθηκαν; Γιατί οι Ρωμαίοι αντιμετώπισαν διαφορετικά τους κατακτημένους; Τι θα γινόταν αν φέρονταν σε όλους σκληρά; Γιατί ήθελαν να τους κρατήσουν διαιρεμένους; Γιατί κατάργησαν τα δημοκρατικά πολιτεύματα των πόλεων; Γιατί επέβαλαν βαριά φορολογία; Γιατί αφόπλισαν τους κατοίκους; Γιατί λεηλάτησαν τα έργα τέχνης; Γιατί οι κάτοικοι της υπαίθρου υπέφεραν ιδιαίτερα; Γιατί οι Έλληνες ήταν δυσανεκτικοί; Γιατί συχνά ξεσηκώνονταν; Γιατί οι Ρωμαίοι τιμωρούσαν παραδειγματικά τους πρωταίτιους;⁴

Βασικό ιστορικό όρος του μαθήματος είναι το «**διαίρει και βασίλευε**». Η σημασία της πρέπει να αναδειχθεί τόσο με την **αιτιολόγηση** αυτής της διοικητικής πρακτικής τους (ερώτηση 2) όσο και με τη διερεύνηση των **συνεπειών** της (Τι κέρδιζαν π.χ. οι Ρωμαίοι κρατώντας τους Έλληνες διαιρεμένους;).

Η επεξεργασία της **πηγής 3** βοηθά τους μαθητές να κατανοήσουν τα αποτελέσματα της ρωμαϊκής κατάκτησης. Η επεξεργασία της πρέπει να είναι πολύπλευρη (γλωσσική, νοηματική, ιστορική). Ο δάσκαλος είναι σκόπιμο να καθοδηγεί τους μαθητές με κατάλληλες ερωτήσεις, ώστε να αποκτήσουν δεξιότητες άντλησης των πληροφοριών και των στοιχείων της απάντησής τους από τις ιστορικές πηγές. (*π.χ. Ποιο είναι το χαρακτηριστικό που περιγράφει ο ιστορικός; Τι σημαίνει **α-παιδία** και **ολιγ-ανθρωπία**; Γιατί οι άνθρωποι δεν έκαναν παιδιά; Ποια είναι η αιτία της μείωσης του πληθυσμού; Πώς συνδέεται η μείωση του πληθυσμού με τη μείωση της παραγωγής;*) Τους προτρέπει ακόμη να συσχετίσουν τα γεγονότα αυτά με προηγούμενα αλλά και με επίκαιρα και μέσα από το συσχετισμό να οδηγούνται σε **γενικεύσεις** για τις συνέπειες των πολέμων (*π.χ. από τα χρόνια του Ομήρου ως και σήμερα, ο πόλεμος φέρνει πολλά κακά και κανένα καλό*).

Ένα από τα αποτελέσματα της ρωμαϊκής κατάκτησης σχετίζεται με τη χρησιμοποίηση των αιχμαλώτων και των έργων τέχνης ως λαφύρων νίκης στους **θριάμβους** των στρατηγών. Η παρατήρηση της εικόνας 4 (*εντοπισμός των προσώπων, Ρωμαίοι πολίτες, αιχμάλωτοι, λεγεωνάριοι, Ρωμαίος στρατηγός*) μπορεί να επεκταθεί και να αξιοποιηθεί, αν συνοδευτεί από κατάλληλες ερωτήσεις. Π.χ: Παρατηρήστε την εικόνα 4 και απαντήστε:

- > Πώς κρίνετε την αρπαγή και τη μεταφορά στη Ρώμη των έργων τέχνης;
- > Πώς νιώθει άραγε κάθε μια από τις ομάδες που μετέχουν στο θρίαμβο; (*στρατηγοί, στρα-*

3. Μ.Γ. Μερακλής, *Πλούταρχος ο Χαιρωνεύς*, ΟΕΔΒ, 1966, σ. 9.

4. Δες περισσότερα και στην ενδεικτική πρόταση διδασκαλίας της Εισαγωγής, Β. 4.

τιώτες, θεατές, αιχμάλωτοι).

- Μεταφερθείτε, νοερά, στη θέση καθενός από αυτούς και σχολιάστε τα συναισθήματά τους και τις σκέψεις τους (**ενσυναίσθηση**).
- Ποια νομίζετε ότι ήταν η τύχη των Ελλήνων αιχμαλώτων και ποια των ελληνικών έργων τέχνης, μετά τη μεταφορά τους στη Ρώμη;

Τα ερωτήματα αυτά οδηγούν στην **αξιολόγηση** κάθε ενέργειας και σε **υποθέσεις** για τα αποτελέσματά της. Στη διάρκεια της συζήτησης-επεξεργασίας του μαθήματος οι μαθητές είναι καλό να κατανοήσουν ότι, πέρα από την πλειοψηφία των αιχμαλώτων που χρησιμοποιήθηκαν σε χειρωνακτικές εργασίες, κάποιοι **μορφωμένοι Έλληνες αιχμάλωτοι** χρησιμοποιήθηκαν ως δάσκαλοι-παιδαγωγοί σε σπίτια πλούσιων Ρωμαίων. Ανάμεσα σε αυτούς ήταν και ο συγγραφέας της πηγής **3**, ο Πολύβιος. Οι μορφωμένοι αυτοί Έλληνες αποτέλεσαν μια από τις γέφυρες επικοινωνίας των δύο λαών και των πολιτισμών τους, για τους οποίους θα μιλήσουμε περισσότερο στο επόμενο μάθημα.

Οι υποθέσεις των μαθητών για την τύχη των ελληνικών έργων τέχνης μπορεί να οδηγήσουν σε συζήτηση για την σημερινή τύχη αυτών των έργων, αλλά και για την προστασία της πολιτιστικής μας κληρονομιάς γενικότερα. Μπορεί ακόμη ν' αποτελέσει μια καλή ευκαιρία μετάβασης στο επόμενο κεφάλαιο και να βοηθήσει τους μαθητές να κατανοήσουν ότι το δυσάρεστο γεγονός της μεταφοράς των έργων τέχνης και αιχμαλώτων στη Ρώμη είχε και τη «θετική» του πλευρά: Ήταν ένας **ανορθόδοξος τρόπος γνωριμίας των Ρωμαίων με τον ελληνικό πολιτισμό**.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Μεταβολή, αλληλεπίδραση, σύστημα, πολιτισμός.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Η δραστηριότητα αυτή ανταποκρίνεται στον 1ο στόχο. Ζητά από τους μαθητές να αντιστοιχίσουν τις **ανεπιθύμητες**, για τους Έλληνες, **ενέργειες** των κατακτητών με τα **δυσάρεστα αποτελέσματα** που καθεμιά από αυτές έφερε στη χώρα και το λαό της.

Η προτροπή για το **σχολιασμό κάθε ζεύγους**, πέρα από το διακριτικό έλεγχο της σωστής συμπλήρωσής τους, αποβλέπει στην άσκηση των μαθητών να συνδέουν τα ιστορικά φαινόμενα και γεγονότα με τις αιτίες τους, αλλά και, μέσα από το διάλογο, ν' αναζητούν την ύπαρξη παρόμοιων περιπτώσεων στο παρελθόν.

2. Η δραστηριότητα υπηρετεί τους στόχους 2 και 3 και προτρέπει στην άντληση πληροφοριών από πηγές (*κείμενα και εικόνες*). Η προτεινόμενη **υπόδυση ρόλων**, σχετίζεται με τα μαθήματα Θεατρικής Αγωγής και Γλώσσας. Τα επιχειρήματα κάθε πλευράς (*γλύπτη και Ρωμαίου διοικητή*) μπορεί να τα επεξεργαστούν ομάδες μαθητών της τάξης. Ενδεικτικά μπορούν να πουν:

– **Γλύπτης:** Αυτά τα έργα τέχνης τα έφτιαξαν οι πρόγονοί μας. Στόλιζαν την πόλη μας πολλά χρόνια και είναι μέρος της ζωής και της κληρονομιάς μας. Δεν πρέπει να τα πάρετε!

– **Ρωμαίος διοικητής:** Ανήκετε στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία και δεν είστε πια πόλη-κράτος. Πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας είναι η Ρώμη κι εκεί θα τα βλέπουν περισσότεροι άνθρωποι. Αφού σας κατακτήσαμε, εσείς και όλα αυτά ανήκουν σε μας και αποτελούν περιουσία μας.

Η δραστηριότητα σχετίζεται με τις διαθεματικές έννοιες της **αλληλεπίδρασης**, της **επικοινωνίας** και του **πολιτισμού**. Η επεξεργασία της μπορεί να οδηγήσει σε γενίκευση για τη σημασία και το σεβασμό της πολιτισμικής κληρονομιάς (*της δικής μας και των άλλων*).

3. Η δραστηριότητα αυτή χρησιμοποιεί το μύθο-πηγή των **«εριζόντων αδελφών»** του Αισώπου για δύο λόγους: α) Να βοηθήσει τους μαθητές να κατανοήσουν ότι οι έριδες και οι διχασμοί ανάμεσα στους Έλληνες ήταν από τις σημαντικές αιτίες υποδούλωσής τους στους Ρωμαίους και β) Να δώσει με απλό και κατανοητό για τους μαθητές παράδειγμα την έννοια του **«διαίρει και βασίλευε»**, αποδεικνύοντας ότι οι Ρωμαίοι βρήκαν προετοιμασμένο έδαφος για ν' ακολουθήσουν

αυτή την πολιτική απέναντι στους κατακτημένους Έλληνες, αλλά και στους άλλους υπηκόους τους.

Η δραστηριότητα μπορεί να επεκταθεί με διαχρονικές αναδρομές στις γνωστές στους μαθητές **έριδες** της Τροίας (*Αχιλλέα-Αγαμέμνονα*), της Σαλαμίνας (*Θεμιστοκλή-Ευρυβιάδη*) κ.α.

2. ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ «ΚΑΤΑΚΤΟΥΝ» ΤΟΥΣ ΡΩΜΑΙΟΥΣ ΜΕ ΤΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ ΤΟΥΣ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

1. Να γνωρίσουν και να εκτιμήσουν οι μαθητές τον ελληνορωμαϊκό πολιτισμό, μέσα από τα δημιουργήματά του.
2. Να εκτιμήσουν τη συνεισφορά των Ελλήνων στη δημιουργία του ελληνορωμαϊκού πολιτισμού.
3. Να δείξουν ενδιαφέρον για τα μνημεία που σώζονται από τη ρωμαϊκή εποχή, ιδιαίτερα στον τόπο τους.

ΠΡΟΣΘΕΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Τη βίαιη κατάκτηση της Ελλάδας από τους Ρωμαίους ακολούθησε μακρά περίοδος συνύπαρξης και επικοινωνίας ανάμεσα στους δύο λαούς και αλληλεπίδρασης του ελληνικού και του ρωμαϊκού πολιτισμού. Οι δύο πολιτισμοί είχαν έρθει ήδη σε επαφή, μέσω των ελληνικών πόλεων της Μεγάλης Ελλάδας. Στο χαλκιδικαϊκό τύπο του ελληνικού αλφαβήτου άλλωστε βασίζεται το ρωμαϊκό αλφάβητο. Η κοινή παρουσία τους στην εικόνα 1 προσφέρεται για σύγκριση και σχολιασμό.

Πρώτες ήρθαν σε επαφή με τις ελληνικές καλές τέχνες, τα γράμματα και τον πολιτισμό οι ανώτερες ρωμαϊκές τάξεις. Η γνώση της ελληνικής γλώσσας και η κατοχή ελληνικών έργων τέχνης αποτελούσαν γι' αυτούς δείγματα κύρους και πολιτισμού. Τα ελληνικά λογοτεχνικά έργα αποτέλεσαν τα πρότυπα της ρωμαϊκής λογοτεχνικής δημιουργίας και οι θεατρικές παραστάσεις προστέθηκαν στα θεάματα της Ρώμης. Στην αρχιτεκτονική, τέλος, τα ελληνικά στοιχεία συνδυάστηκαν με τα ρωμαϊκά και πολλά αντίγραφα ελληνικών γλυπτών κόσμησαν τους δημόσιους χώρους και τις πλούσιες ρωμαϊκές κατοικίες.

Στην ανατολική ρωμαϊκή αυτοκρατορία η **ελληνική γλώσσα**, που αποτελούσε τη γλώσσα της διοίκησης, του εμπορίου και του πολιτισμού από την εποχή των διαδόχων του Μεγάλου Αλεξάνδρου, δεν έχασε την κυριαρχία της. Αυτό γίνεται φανερό από πολλές δίγλωσσες επιγραφές (*λατινικές και ελληνικές*) που έχουν βρεθεί στις περιοχές αυτές, αλλά και από την επιλογή των Ευαγγελιστών να γράψουν τα ευαγγέλια στα ελληνικά, τα οποία δεν ήταν η μητρική τους γλώσσα. Τη μιλούσαν όμως και την κατανοούσαν όλοι οι λαοί της ανατολικής Μεσογείου και της ευρύτερης Ανατολής.

Η **ελληνική θρησκεία**, τέλος, επέδρασε στη ρωμαϊκή, και το ελληνικό Δωδεκάθεο επηρέασε στο ρωμαϊκό Πάνθεο, το οποίο υιοθέτησε πολλά στοιχεία της λατρείας του.⁵

ΕΠΟΠΤΙΚΑ ΜΕΣΑ

Ιστοσελίδες για τα ρωμαϊκά μνημεία και το ρωμαϊκό πολιτισμό: Για τα κατά τόπους μνημεία και για προετοιμασία επισκέψεων είναι χρήσιμη η ιστοσελίδα του Υπ. Πολιτισμού www.culture.gr. Βασική πηγή πληροφοριών η σελίδα του Ιδρύματος Μείζονος Ελληνισμού www.ime.gr. Πλούσια πηγή εικόνων από την Πομπηία η ιστοσελίδα www.archart.it/archart/italia/campania/pompei.htm

5. Μαρία Τάτση, *Η σκιά του Ολύμπου στην αιώνια πόλη*, Δημόσια Βιβλιοθήκη Λιβαδειάς, 2000.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

- Στο προηγούμενο κεφάλαιο 1 τονίστηκε η βιαιότητα της κατάκτησης της Ελλάδας από τους Ρωμαίους. Εδώ πρέπει να αναφερθεί ότι η προσέγγιση των δύο λαών και η αναγνώριση του ελληνικού πολιτισμού από τους Ρωμαίους ήρθε σταδιακά έναν αιώνα περίπου αργότερα. Και στα χρόνια αυτά όμως, της συνύπαρξης και της «ρωμαϊκής ειρήνης», δεν έπαψε να είναι διαρκώς παρούσα η σκληρή σχέση κατακτητών και κατακτημένων, για μεγάλο μέρος των ελληνικών πληθυσμών.
- Η παρατήρηση της εικόνας της Ακρόπολης και του ρωμαϊκού Ωδείου στη δραστηριότητα 1 του T/E καθώς και η εικόνα 2 του B/M επιβεβαιώνουν τη συνύπαρξη, την προσέγγιση και την αλληλεπίδραση του ελληνικού και του ρωμαϊκού πολιτισμού. Οι εικόνες αυτές και οι λεζάντες αναφέρονται σε ελληνικά και ρωμαϊκά μνημεία της Αττικής. Μπορούν όμως να δώσουν αφορμή για την αναζήτηση, τον εντοπισμό και την επίσκεψη παρόμοιων μνημείων (ελληνικών ή ρωμαϊκών) της περιοχής των μαθητών, οδηγώντας τους έτσι στη διερεύνηση της τοπικής τους ιστορίας (στόχος 3).
- Η κατανόηση των λόγων διάδοσης της ελληνικής γλώσσας στο ρωμαϊκό κόσμο μπορεί να στηριχτεί σε όσα αναφέρονται στις σχετικές παραγράφους του κειμένου και να επεκταθεί με το γεγονός της γραφής των ευαγγελίων στην ελληνική γλώσσα. Η διαδρομή αυτή αναδεικνύει τη διαθεματική έννοια της επικοινωνίας και συνδέει το θέμα με το μάθημα των Θρησκευτικών.
- Η επιστολή του λόγιου Ρωμαίου έπαρχου της Βιθυνίας **Πλίνιου** και οι συμβουλές που αυτός δίνει στον κυβερνήτη της Αχαΐας **Βαλέριο Μάξιμο** (πηγή 4), αποτελούν σημαντικό διδακτικό στήριγμα για την εμβάθυνση της **αλληλεπίδρασης** των δύο πολιτισμών. Οι ερωτήσεις που αφορούν την πηγή, βοηθούν την επεξεργασία και την κατανόησή της. Η μαρτυρία αυτή μπορεί να συνδεθεί και να συμπληρωθεί με τη γνωστή φράση του Οράτιου ότι: **«Η κατακτημένη με τα όπλα Ελλάδα νίκησε τον κατακτητή (με το πνεύμα) και έφερε τις τέχνες στο απολίτιστο Λάτιο»**, που έχει πάντα τη θέση της στη διδασκαλία μας.
Το ζήτημα του **θρησκευτικού σεβασμού**, τέλος, αναδεικνύεται μέσα από τα κείμενα-πηγές 3 και 4 (*σεβάσου τους θεούς τους*) και στην εικόνα του **Πανθέου**. Όλα αυτά μπορεί να ανακληθούν και να συσχετιστούν, σε επόμενα μαθήματα, ως στηρίγματα στην έννοια της **ανεξιθρησκίας**, που απασχόλησε πολύ το ρωμαϊκό αλλά και το βυζαντινό κράτος (Κ.Π. Αγωγή, Θρησκευτικά).

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Αλληλεπίδραση, επικοινωνία, μεταβολή

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Η δραστηριότητα αυτή και η παρατήρηση των εικόνων του μαθήματος (*Παρθενώνα, Ωδείου Ηρώδη του Αττικού*) απαντούν στον **1ο και τον 3ο στόχο**. Βοηθούν τους μαθητές να εντοπίσουν ελληνικά και ρωμαϊκά στοιχεία (αψίδες) σ' αυτά τα μνημεία (**στόχος 2**) και να επιβεβαιώσουν τη συνύπαρξή τους, τις ομοιότητες και τις διαφορές τους. Η συνύπαρξή τους στον ευρύτερο χώρο της Ακρόπολης πιθανώς να οφείλεται στην καταλληλότητα του χώρου ή και στη φιλοδοξία των Ρωμαίων να δείξουν ότι και αυτοί είναι συνεχιστές του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού (**χώρος-χρόνος, αλληλεπίδραση, επικοινωνία, πολιτισμός**).

2. Ομαδοσυνεργατική δραστηριότητα με στόχο να αναδείξει τα αποτελέσματα της **αλληλεπίδρασης** των δύο λαών και τη **μεταβολή** που αυτή προκάλεσε στη σκληρή αρχικά συμπεριφορά των κατακτητών προς τους κατακτημένους. Στη μεταβολή αυτή συνέβαλαν άνθρωποι και άρχοντες με συνετή σκέψη και φιλάνθρωπη συμπεριφορά, σαν αυτή του Πλίνιου. Η βελτιωτική αυτή μεταβολή θα γίνει περισσότερο κατανοητή από τους μαθητές, αν τονιστεί ότι η επιστολή του

στάλθηκε δύο σχεδόν αιώνες μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση και ότι **πολλά είχαν αλλάξει** στο διάστημα αυτό.

Ο τρόπος που μιλά ο Πλίνιος για την Ελλάδα και ο θαυμασμός του για τον **ελληνικό πολιτισμό** δίνει και το μέτρο της επίδρασης που είχαν σ' αυτόν και τους συμπατριώτες του, αλλά και στον πολιτισμό τους γενικότερα.

3. Όπως αναφέρεται και στο κείμενο, η **μεταβολή** στάσης των κατακτητών και η λήψη φιλελεύθερων μέτρων και για τους κατακτημένους χαλάρωσε την ένταση που υπήρχε μεταξύ τους και διευκόλυνε την προσέγγισή τους. Οι λαοί, **υπό τον όρο της αμοιβαιότητας**, πρέπει να βρίσκουν λύσεις στις διαφορές τους. Παλαιό παράδειγμα έχουμε τη συνύπαρξη των Μακεδόνων του Μ. Αλεξάνδρου με τους λαούς που κατέκτησαν. Ως σύγχρονο μπορούμε να αναφέρουμε τις φιλικές και εταιρικές μας σχέσεις με τους Γερμανούς, τους Ιταλούς κ.ά, παρά τη σκληρή κατοχή της χώρας μας, στο διάστημα 1940-1944, αλλά και με τους Τούρκους, που κράτησαν την Ελλάδα σκλαβωμένη τετρακόσια τόσα χρόνια.

4. Η δραστηριότητα αυτή συμπληρώνει την προηγούμενη και δίνει στους μαθητές την ευκαιρία να διερευνήσουν την **τοπική ιστορία** (στόχος 1, 3), να παραγάγουν δικά τους κείμενα (λεζάντες, πληροφορίες) και να διαμορφώσουν τη «**γωνιά της Ιστορίας**» με τη δική τους εικαστική άποψη (**Γλώσσα, Εικαστική Αγωγή**). Επειδή για την ολοκλήρωσή της θα χρειαστούν περισσότερο χρόνο, τα αποτελέσματα μπορούν να παρουσιαστούν στο τέλος της ευρύτερης ενότητας ή σε ορισμένο χρόνο και να συνδυαστούν με επισκέψεις στα σχετικά μνημεία. Αν δεν υπάρχει τίποτα σχετικό στην ευρύτερη περιοχή, η άσκηση μπορεί να παραλειφθεί και να αξιοποιηθεί σε επόμενα μαθήματα με **βυζαντινά θέματα** και με τη διαδικασία των **σχεδίων εργασίας**, που προτείνεται στην εισαγωγή.

3. Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ, ΜΙΑ ΥΠΕΡΔΥΝΑΜΗ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

1. Να προσδιορίσουν οι μαθητές το χώρο της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και να κατανοήσουν τον πολυπολιτισμικό της χαρακτήρα.
2. Να επισημάνουν τα θετικά και τα αρνητικά στοιχεία της επέκτασης και τα προβλήματα διοίκησης της κοσμοκρατορίας.
3. Να κατανοήσουν το ρόλο που έπαιζαν η ειρήνη, η ασφάλεια, η δικαιοσύνη και η τεχνολογική ανάπτυξη στην πρόοδο της αυτοκρατορίας.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

- Οι χάρτες του βιβλίου και της τάξης, καθώς και η πηγή από τον Πολύβιο (λεζάντα 2), μπορούν να αποτελέσουν αφορμή για το νέο μάθημα. Στη διαδικασία αυτή, μαζί με τα εδαφικά-γεωγραφικά στοιχεία τους, είναι καλό να επισημανθούν και τα πολυπολιτισμικά, που προέκυψαν από την επέκταση της αυτοκρατορίας (στόχος 1).
- Η κατανόηση από τους μαθητές της εδαφικής επέκτασης και της φυλετικής σύνθεσης της αυτοκρατορίας, θα τους βοηθήσει **να κάνουν υποθέσεις** για τα προβλήματα διοίκησης και να τα **συσχετίσουν** με τα **διοικητικά μέτρα** των αυτοκρατόρων (στόχος 2 και **ερώτηση 2**). Τα μέτρα αυτά σχετίζονται με την έννοια του **συστήματος**, καθώς κάθε μέτρο αφορά έναν τομέα (οικονομικό, στρατιωτικό, κοινωνικό), αλλά στο σύνολό τους στοχεύουν προς το κοινό αποτέλεσμα της καλής οργάνωσης και της σωστής λειτουργίας του κράτους.
- Η τελευταία παράγραφος του κεφαλαίου συνοψίζει τα **αποτελέσματα** αυτών των μέτρων.

Για το σχολιασμό και την εμπάθυνσή τους προσφέρεται η **1η ερώτηση** του μαθήματος, που αναδεικνύει τις σημαντικές **μεταβολές** που επήλθαν, σε σχέση με την περίοδο της ρωμαϊκής κατάκτησης. Η βελτιωμένη αυτή κατάσταση δεν μπορεί να αναιρέσει την πραγματικότητα ούτε να αποκρύψει τις διαφορές που εξακολουθούσαν να υπάρχουν ανάμεσα στους κατακτητές και τους κατακτημένους. Οι Ρωμαϊκές λεγεώνες, και σε αυτά τα χρόνια της «επιβεβλημένης ειρήνης», ήταν «πανταχού παρούσες» και έτοιμες να επιβάλουν την τάξη.

Τα κείμενα 4 και 6 για τους **δρόμους** και τους **αγγελιοφόρους-σκυταλοδρόμους** αναδεικνύουν τη σημασία της **επικοινωνίας** για τη διοίκηση της αυτοκρατορίας. Το κείμενο 6 προσφέρεται για θεατρική δραστηριότητα ή για αναπαράσταση στην ώρα της Φυσικής Αγωγής, αλλά και για άλλες διαχρονικές και διαθεματικές συνδέσεις.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ:

Χώρος - χρόνος, σύστημα, μεταβολή, επικοινωνία

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Η δραστηριότητα ανταποκρίνεται στον **1ο στόχο**. Οι μαθητές είναι απαραίτητο όχι μόνο να δουν άλλα να εντοπίσουν και να δείξουν τους γεωγραφικούς όρους και την περιοχή που θέλουν, στους χάρτες του βιβλίου και της τάξης. Ιδιαίτερη σημασία έχει να επισημάνουν τα φυσικά γεωγραφικά όρια της αυτοκρατορίας (*Ατλαντικό, Ρήνο, Δούναβη, Ευφράτη, βόρεια Αφρική κ.τ.λ.*) και ανάμεσά τους τη Μεσόγειο. Έτσι θα κατανοήσουν γιατί οι Ρωμαίοι την ονόμασαν «δική τους θάλασσα» (*Mare nostrum*), και θα αισθητοποιήσουν την έκταση και την απεραντοσύνη της αυτοκρατορίας. Οι ζητούμενοι λαοί είναι Έλληνες, Ρωμαίοι, Αιγύπτιοι, Πέρσες, Καρχηδόνιοι, κ.ά. (Στόχος 1) (Διαθεματικές έννοιες: **χώρος-χρόνος, αλληλεπίδραση**).

2. Οι **πηγές** στις οποίες παραπέμπει η δραστηριότητα (*χάρτης οδικού δικτύου, εικόνα κατασκευής δρόμου, κείμενα δρόμων και αγγελιοφόρων*) προσφέρονται για τη σύνδεση της σκέψης των μαθητών με τη συγκοινωνιακή και επικοινωνιακή πραγματικότητα της εποχής. Στην τάξη είναι καλό να γίνει μια συγκριτική-διαχρονική θεώρηση των τρόπων που αντιμετωπίζονταν τα προβλήματα των δυο θεμάτων (**τότε και τώρα**) και να εκτιμηθεί η πολύπλευρη σημασία των μέσων συγκοινωνίας και επικοινωνίας (*στρατηγική, οικονομική αναπτυξιακή, κοινωνική, πολιτιστική*) σε όλες τις εποχές και για όλες τις χώρες.

3. Δραστηριότητα αντιστοίχισης των ενεργειών με τα αποτελέσματά τους. Μπορεί να συσχετιστεί με την παρόμοια άσκηση του πρώτου μαθήματος που αναφερόταν στα αποτελέσματα της συμπεριφοράς των Ρωμαίων ως κατακτητών. Εφόσον ο διδακτικός χρόνος επιτρέπει, μπορεί να γίνει σχολιασμός και αιτιολόγηση της σχέσης **αιτίας-αποτελέσματος** στα αντιστοιχιζόμενα ζεύγη (π.χ. γιατί η μείωση των φόρων ανακουφίζει τους πολίτες;). Έτσι δίνονται ευκαιρίες εμπάθυνσης των θεμάτων στα οποία αναφέρονται (Στόχος 2ος) (Διαθ/κές έννοιες: **σύστημα, μεταβολή**).

4. Η δραστηριότητα αυτή προτρέπει τους μαθητές να αξιοποιήσουν πηγές του μαθήματος (*κείμενα και εικόνες*) και να αντλήσουν από αυτές πρόσθετες πληροφορίες. Συμπληρώνει τη 2η και κάνει διαχρονική σύνδεση της ρωμαϊκής και της νέας Εγνατίας οδού, με συνδρομή και της σχετικής εικόνας του T/E. Η αναφορά της σημασίας της, ως άξονα σύνδεσης της Δύσης με την Ανατολή, (*τότε και τώρα*) είναι καλό να επεκταθεί στην τάξη με παραδείγματα για την οικονομική και εμπορική ανάπτυξη των πόλεων και των περιοχών από τις οποίες περνούσε (π.χ. *Θεσσαλονίκη, Φιλίππους, Καβάλα*), αλλά και για τη συμβολή της στη συνολική ανάπτυξη και πρόοδο της αυτοκρατορίας. (Στόχος 3ος)

4. Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΡΩΜΗ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

1. Να γνωρίσουν οι μαθητές στοιχεία από την καθημερινή ζωή και τη δραστηριότητα των Ρωμαίων στην πόλη και στην ύπαιθρο.
2. Να συσχετίσουν τον τρόπο της ζωής των Ρωμαίων με το σημερινό.
3. Να «μεταβούν» στην εποχή που πραγματεύονται και στη θέση προσώπων που ζούσαν τότε (ενσυναίσθηση).

ΠΡΟΣΘΕΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Τα νέα αναλυτικά προγράμματα περιλαμβάνουν στη διδακτέα ύλη όλων των τάξεων αρκετές διδακτικές ενότητες για την **καθημερινή ζωή** των ανθρώπων της εποχής, που πραγματεύονται. Τα μαθήματα αυτά αρέσουν στους μαθητές, οι οποίοι ανταποκρίνονται ευχάριστα στη διερεύνηση της ζωής των ανθρώπων των περασμένων γενεών, ιδιαίτερα όμως στους διαχρονικούς συσχετισμούς (**τότε και τώρα**) των δραστηριοτήτων τους.

Τα μαθήματα αυτά προσφέρονται για συζήτηση στην τάξη, αλλά και για αναζήτηση πρόσθετων πληροφοριών από ανθρώπους του περιβάλλοντος των μαθητών (οικογενειακού και ευρύτερου) που γνωρίζουν το θέμα. Προσφέρονται ακόμη για την αναζήτηση πληροφοριών από εξωσχολικά παιδικά βιβλία, τα οποία είναι καλό να υπάρχουν στην **ιστορική βιβλιοθήκη** της τάξης. Η οργάνωση και ο εμπλουτισμός της βιβλιοθήκης αυτής μπορεί να αρχίσει από τους μαθητές της τάξης με την προσφορά ενός βιβλίου από τον καθένα, στην αρχή της χρονιάς, και με το δικαίωμα χρήσης όλων των βιβλίων. Μετά τη λήξη της χρονιάς τα βιβλία μπορούν να τους ακολουθήσουν στην ΣΤ' τάξη ή να διατεθούν στη νέα Ε', ως παράδειγμα προς μίμηση.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Το αρχικό κείμενο της ενότητας αυτής δίνει μια συνολική εικόνα του πληθυσμού της αυτοκρατορίας, των τόπων διαμονής τους και της ταξικής διαφοροποίησής τους. Δίνει ακόμη σύντομες πληροφορίες για τις επαγγελματικές ασχολίες και τις καθημερινές δραστηριότητες των κατοίκων της Ρώμης και της υπαίθρου, οι οποίες προσφέρονται για **συζήτηση, σχολιασμό και επέκταση**.

Πρόσθετες πληροφορίες για την καθημερινή ζωή των Ρωμαίων καλούνται να αντλήσουν οι μαθητές από τις **εικόνες του μαθήματος**, που είναι σχετικές με την κατοικία (εικ. 1 και 2), τις αγροτικές και εμπορικές δραστηριότητες (εικ. 3 και 4.α) και τα θεάματα (εικ. 5.2. και 5.3.), αλλά και από τις λεζάντες και τα **συμπληρωματικά κείμενα-πηγές** που τις συνοδεύουν. Η γειτνίαση των σχετικών εικόνων και των κειμένων έχει ως στόχο να διευκολύνει τους μαθητές στην παράλληλη μελέτη και παρατήρησή τους. Η προσέγγιση και η αξιοποίηση των πηγών αυτών είναι καλό να γίνεται με τον τρόπο που προτείνεται στο σχετικό με αυτές κεφάλαιο της εισαγωγής (**B.5.1.** και **B.5.2.**).

Η διαδικασία αυτή – άντλησης πληροφοριών και γνώσης από πηγές - ικανοποιεί τον **1ο στόχο** του μαθήματος και διευκολύνει τους μαθητές να κάνουν **διαχρονική σύνδεση** των ίδιων ή παρόμοιων στοιχείων του κειμένου (π.χ. η κατοικία, η εργασία, τα θεάματα **τότε και τώρα**) (**2ος στόχος**).

Στον **3ο στόχο** ανταποκρίνονται οι δραστηριότητες 1 και 3 του τετραδίου εργασιών. Η προτροπή της νοερής μετάβασης των μαθητών στα μακρινά ρωμαϊκά χρόνια (**ενσυναίσθηση**) είναι μια δύσκολη πρόταση, η οποία απαιτεί προϋπάρχουσα γνώση και άσκηση. Γ' αυτό ο δάσκαλος πρέπει να είναι πάντα κοντά τους έτοιμος να τους ενθαρρύνει και να τους στηρίξει σε κάθε δυσκολία τους και ν' αποδεχθεί τις πιθανές αποκλίσεις της σκέψης τους. Η επεξεργασία του μαθήματος μπορεί να γίνει με ερωτήσεις ή προτροπές για καλύτερη διερεύνηση του κειμένου ή των πηγών, οι οποίες, ενδεικτικά, μπορεί να είναι:

- Ποιες διαφορές εντοπίζετε ανάμεσα στο σχολείο της άσκησης 4 του Τ/Ε και στο δικό σας σχολείο; (στο χώρο του σχολείου, στη γραφική ύλη, στον τρόπο μεταφοράς της, στη στάση του δασκάλου και των μαθητών κ.ά.)
- Γιατί τα παιδιά των γεωργών αναζητούσαν εργασία σε άλλα επαγγέλματα; Συμβαίνει κάτι ανάλογο σήμερα;
- Συγκρίνετε τα θεάματα της Αρχαίας Ελλάδας, που γνωρίσατε στην περυσινή σας ιστορία, με τα θεάματα που περιγράφουν οι πηγές 5.1. και 5.3. του μαθήματος.
- Πώς κρίνει ο φιλόσοφος Σενέκας, στην πηγή 5.3., τα θεάματα αλλά και τους συμπολίτες του που τα προτιμούσαν; Συμφωνείτε μαζί του;
- Πώς κρίνετε την ενέργεια των αυτοκρατόρων να κρατούν ικανοποιημένους τους πολίτες με «άρτον και θεάματα». Τι είδους πολίτες ήθελαν να διαμορφώσουν; Συμβαίνει κάτι παρόμοιο σήμερα; (**Κ.Π. Αγωγή**). Η ερώτηση μπορεί να οδηγήσει σε συσχετισμό και σύγκριση των ρωμαϊκών με τα σημερινά θεάματα.

Μαθήματα με θέμα την **καθημερινή ζωή**, τέλος, θα συναντήσουν οι μαθητές και σε επόμενες ενότητες του βιβλίου. Γι' αυτό είναι καλό να εξοικειωθούν ενωρίς σε μια αποδοτική διαδικασία προσέγγισης, επεξεργασίας και διδακτικής αντιμετώπισής τους.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Επικοινωνία, αλληλεπίδραση, πολιτισμός

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1η. Η δραστηριότητα αυτή ικανοποιεί τη διδακτική απαίτηση για τη σταδιακή μύηση των μαθητών στην αξιοποίηση των πηγών, κατά τη διδασκαλία του μαθήματος της ιστορίας. Εδώ ο μαθητής, με προσεκτική παρατήρηση και μελέτη των πηγών, αλλά και κατάλληλες ερωτήσεις, μπορεί να αντλήσει πληροφορίες για ό,τι από τα αξιοθέατα της Ρώμης τον ενδιαφέρει, ή να αναζητήσει πρόσθετες, από άλλες προσβάσιμες σ' αυτόν πηγές (βιβλιοθήκη της τάξης), πριν ανακοινώσει την προτίμησή του.

2η. Η δραστηριότητα αυτή συμπληρώνει την προηγούμενη, ως προς τον τρόπο αξιοποίησης των πηγών. Τα ερωτήματά της όμως προτρέπουν τους μαθητές να υπερβούν τα δεδομένα και με βάση τα στοιχεία των κειμένων-πηγών και των εικόνων να δώσουν απαντήσεις. Έτσι, στην αποβάθρα του λιμανιού, πιθανότατα, περίμεναν έμποροι, εκφορτωτές, ζυγιστές, τεχνίτες, κήρυκες (τελάληδες), μεταφορείς, επιβάτες, περίεργοι και άλλοι, που είχαν δέσει τη ζωή τους και την εργασία τους με το λιμάνι και την αγορά της πόλης. Με την ίδια λογική προσέγγιση μπορούμε να παρακολουθήσουμε τη διακίνηση των αγαθών ως τον τελικό προορισμό τους (**Επικοινωνία, γλώσσα**).

3η. Η δραστηριότητα αυτή απαντά στο **2ο** και τον **3ο** στόχο. Με την πρότασή της προσπαθεί να φωτίσει πολλές από τις πτυχές της καθημερινής ζωής των Ρωμαίων, μέσα από τη φαντασία και το λόγο των ίδιων των μαθητών. Η επιλογή του ρόλου, της ενδυμασίας, των εργαλείων, αλλά και η γραφή του λόγου από τα ίδια τα παιδιά αποτελούν γοητευτικά στοιχεία της πρότασης. Ο συντονισμός της «ομάδας» ή των ομάδων και η διανομή των ρόλων μπορεί να γίνει με τη διαδικασία των «σχεδίων εργασίας». Η προετοιμασία και η παρουσία της δραστηριότητας πρέπει να περιοριστούν στα όρια της τάξης, να διατηρήσουν την παιδική απλότητα και να μη λειτουργήσουν εις βάρος του προγράμματος άλλων μαθημάτων (**Επικοινωνία, πολιτισμός**) (**θεατρική αγωγή, γλώσσα**).

4η. Η δραστηριότητα ανταποκρίνεται στον **1ο** και **το 2ο** στόχο, καθώς και στον απώτερο στόχο της ανάπτυξης ιστορικών δεξιοτήτων από τους μαθητές, με τη διαδικασία άντλησης και σύνθεσης πληροφοριών μέσα από πηγές.

Οι τρεις διαφοροποιημένες ερωτήσεις της δραστηριότητας έχουν σκοπό να βοηθήσουν τους μαθητές στην προσέγγιση και την αξιοποίηση των πηγών, με τον τρόπο που αναφέρεται στο κεφ. Β.5.1. της εισαγωγής. Η άσκηση μπορεί να οδηγήσει σε διαχρονικές συγκρίσεις για την εκπαίδευση (τότε και τώρα) καθώς και σε διαθεματικές γενικεύσεις (για τη σημασία που δίνεται σ' αυτή σε κάθε εποχή).

5. ΜΕΓΑΛΕΣ ΑΛΛΑΓΕΣ ΣΤΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

1. Να γνωρίσουν οι μαθητές τα προβλήματα που αντιμετώπιζε η αυτοκρατορία τον **3ο και 4ο μ.Χ.** αιώνα και τα μέτρα που πάρθηκαν για την αντιμετώπισή τους.
2. Να κατανοήσουν τις βασικές ιστορικές έννοιες που σχετίζονται με την ενότητα όπως: **τετραρχία** και **ανεξιθρησκία**.
3. Να εκτιμήσουν τη διαχρονική αξία του διατάγματος της ανεξιθρησκίας (*Μεδιολάνων*) και την επικαιρότητά του ως σήμερα.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Οι **νομοθετικές** και οι **διοικητικές** αλλαγές είναι ένα μέτρο που θα χρησιμοποιηθεί αρκετές φορές, από διαφορετικούς αυτοκράτορες, στη διάρκεια της ύστερης ρωμαϊκής και της βυζαντινής ιστορίας, ως μέσο προσαρμογής του κράτους στις νέες ανάγκες που προκύπτουν. Γι αυτό είναι σκόπιμο, από το μάθημα αυτό οι μαθητές να εξοικειωθούν με τη σημασία τους, να τις κατανοήσουν και να αξιολογήσουν τις θετικές και τις αδύναμες πλευρές τους.

Το σύστημα της **τετραρχίας** π.χ., ενώ αποσκοπούσε στην καλύτερη διοίκηση των απόμακρων επαρχιών, οδήγησε τους **συνάρχοντες** σε εμφύλιες διαμάχες και έφερε την αυτοκρατορία σε χειρότερη κατάσταση από αυτή που ήταν. Τον επώδυνο κύκλο αυτού του μέτρου δίνει παραστατικά το διάγραμμα των φάσεων της διοικητικής διαδοχής από το Διοκλητιανό έως τον Κωνσταντίνο (δραστηριότητα 1η). Οι μαθητές μπορούν να συσχετίσουν την αισιόδοξη απεικόνιση των τετραρχών (εικόνα 2) με τις εμφύλιες αυτές διαμάχες και να διαπιστώσουν τη διαφορά που υπάρχει, συχνά, ανάμεσα στους σχεδιασμούς νέων μέτρων, την εφαρμογή και τα αποτελέσματά τους.

Αφόρμηση για τη διδασκαλία της ενότητας μπορεί να αποτελέσει η πρώτη φράση του τίτλου «**μεγάλες αλλαγές**», αλλά και το ρήμα «**κλονίζουν**» της πρώτης πρότασης του προοργανωτή. Οι αναφορές αυτές έρχονται σε αντίθεση με την **ειρήνη** (*pax romana*) και την ευημερία της (πρόσφατης) ενότητας 3 και δημιουργούν απορίες και ερωτήματα -προς συζήτηση- στους μαθητές.

Στη διδακτική ενότητα αναφέρονται **τα προβλήματα** που υπήρχαν, τα ριζοσπαστικά **μέτρα** που πάρθηκαν για την αντιμετώπισή τους, από το Διοκλητιανό αρχικά και τον Κωνσταντίνο αργότερα, καθώς και τα θετικά, κατ' αρχήν, **αποτελέσματά** τους. Η επισήμανση και ο συσχετισμός τους βοηθούν τους μαθητές να παρακολουθήσουν την εξέλιξή τους και να έχουν κριτική άποψη για τη σημασία καθενός από αυτά.

Το μάθημα προσφέρεται να οργανωθεί με βάση τις έννοιες του **συστήματος** και της **μεταβολής του**, που είναι διαρκώς παρούσες. Αυτός ο τρόπος προσέγγισης θα βοηθήσει τους μαθητές να κατανοήσουν (**τη γενίκευση**), ότι δηλαδή κάθε μέτρο διοικητικής ή θρησκευτικής αλλαγής επηρεάζει όλο το σύστημα διοίκησης και λειτουργίας του κράτους (ερώτηση 2, στόχος 1) (*Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή*).

Στο κεφάλαιο αυτό εισάγονται οι έννοιες των **θρησκευτικών διαμαχών** (εικόνα 1) και της **ανεξιθρησκίας** (διάταγμα των Μεδιολάνων). Σημαντικά διδακτικά στηρίγματα για την επεξεργασία τους είναι η πηγή 4, η ερώτηση 2 και η δραστηριότητα 4 (στόχος 3). Και οι δυο έννοιες θα είναι συνεχώς παρούσες στην προσέγγιση των νέων διωγμών, των αιρέσεων, των εικονομαχιών, των σταυροφοριών και των πολέμων «κατά των απίστων» στα επόμενα κεφάλαια. Ο φανατισμός όσων μετέχουν στις θρησκευτικές αυτές διαμάχες σχετίζεται, κατά κανόνα, με την αμφισβήτηση του δικαϊώματος των άλλων «**να πιστεύουν σε όποια θρησκεία θέλουν και να λατρεύουν ελεύθερα**

τους θεούς τους». Και αυτό ισχύει και αποτελεί αναφαίρετο δικαίωμα του πολίτη έως σήμερα (Κ.Π. Αγωγή, Θρησκευτικά).

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Μεταβολή, σύστημα, αλληλεπίδραση.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Άσκηση οργάνωσης δεδομένων. Δίνει παραστατικά τις διοικητικές μεταβολές που έγιναν από το Διοκλητιανό έως τον Κωνσταντίνο. Κάνει φανερό ότι το **διοικητικό σύστημα** του Ρωμαϊκού Κράτους, που στα τέλη του 3ου αιώνα π.Χ. ήταν αυτοκρατορία, παρά τις τολμηρές αλλαγές και μεταβολές που του έγιναν – τετραρχία, διαρχία – δε βελτιώθηκε και επέστρεψε στη **μονοκρατορία**. Η διαπίστωση αυτής της «κυκλικής πορείας» δίνει αφορμές για συζήτηση των αιτιών που τις προκάλεσαν, αλλά και για τη γενίκευση ότι κάθε μεταβολή σε ένα σύστημα έχει πιθανότητες να επιτύχει αλλά και να αποτύχει.

Οι σωστές απαντήσεις για τη συμπλήρωση των κενών είναι: Κωνσταντίνος, Μαξέντιος, Λικίνιος, Γαλέριος – Κωνσταντίνος, Λικίνιος - Κωνσταντίνος.

2. Η δραστηριότητα προτρέπει τους μαθητές να αντλήσουν πρόσθετες πληροφορίες, για το διδασκόμενο θέμα, μέσα από πηγές, που στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι το συμβολικό ανάγλυφο της τετραρχίας. Η **παρατήρηση** και η αισθητική προσέγγιση του έργου είναι καλό να γίνει με τη διαδικασία που αναφέρεται στην εισαγωγή (κεφ.Β.5.2.). Το ερώτημα προς τους μαθητές είναι ανοιχτό και κάθε απάντηση των μαθητών είναι δεκτή, εφόσον στηρίζεται σε στοιχεία της παρατήρησής τους.

3. Άσκηση συμπλήρωσης, που αξιοποιεί ιστορικούς όρους του μαθήματος. Οι σωστές απαντήσεις είναι: 1. ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ 2. ΤΕΣΣΕΡΙΣ 3. ΑΚΡΙΤΙΚΕΣ 4. ΣΥΝΟΡΑ 6. ΣΥΝΑΡΧΟΝΤΕΣ 7. ΕΠΑΡΧΙΕΣ 8. ΑΝΕΞΙΘΡΗΣΚΙΑΣ 9. ΔΙΑΜΑΧΕΣ

4. Η δραστηριότητα αυτή κάνει διαχρονική προσέγγιση του θέματος της **ανεξιθρησκίας**, θέτοντας στη διάθεση των μαθητών, για σύγκριση, βιωματικά στοιχεία από το σχολικό ή το κοινωνικό τους περιβάλλον (*μεταναστών ή και συμμαθητών τους*). Η συζήτηση του θέματος μπορεί να οδηγήσει σε γενικεύσεις για την αξία που έχει ο σεβασμός των δικαιωμάτων και της θρησκείας των συνανθρώπων μας, καθώς και για τις δυσμενείς επιπτώσεις που έχει για την κοινωνία ο θρησκευτικός φανατισμός (**Θρησκευτικά, Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή**).

6. ΜΙΑ ΝΕΑ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑ, Η ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

1. Να κατανοήσουν οι μαθητές τους λόγους μεταφοράς της πρωτεύουσας και τους λόγους αύξησης του πληθυσμού της.
2. Να εκτιμήσουν τις ενέργειες του Μ. Κωνσταντίνου, που είχαν στόχο να γίνει η αυτοκρατορία ισχυρή.
3. Να κατανοήσουν το ρόλο που έπαιξε η ελληνική γλώσσα για την εξέλιξη της αυτοκρατορίας.

ΠΡΟΣΘΕΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Οι δυσκολίες διακυβέρνησης της αυτοκρατορίας από τη Ρώμη είχαν επισημανθεί από τα χρόνια του αυτοκράτορα Διοκλητιανού. Ο ίδιος στο τελευταίο διάστημα της βασιλείας του είχε εγκαταλείψει τη Ρώμη και είχε μεταφέρει την έδρα του στη Νικομήδεια της Μ. Ασίας, απέναντι από την Κωνσταντινούπολη. Η διοικητική **μεταβολή του συστήματος της Τετραρ-**

χίας, που εφάρμοσε, δεν είχε όμως τα αναμενόμενα αποτελέσματα και με τη διαδικασία που αναφέρθηκε στο προηγούμενο μάθημα το κράτος οδηγήθηκε ξανά στη μονοκρατορία του Κωνσταντίνου.

Η διακυβέρνηση του Κωνσταντίνου πιστώνεται με τις δύο τολμηρές επιλογές του: **να μεταφέρει την πρωτεύουσα στο Βυζάντιο και να στηρίξει το χριστιανισμό**. Δυο αποφάσεις δύσκολες για την εποχή του κι επηρεασμένες από τα πρόσφατα γεγονότα των εσωτερικών συγκρούσεων ανάμεσα στους τετράρχες, αλλά και από τους διωγμούς των χριστιανών.

Οι πηγές της εποχής και οι εξελίξεις βεβαιώνουν ότι ο Κωνσταντίνος χειρίστηκε με περισκεψη τις αντιδράσεις που προκάλεσαν οι αποφάσεις του. Γι αυτό και η μετάβαση από την παλαιά **πρωτεύουσα και θρησκεία** στη νέα έγινε ανώδυνα για τον ίδιο και την αυτοκρατορία. Σ' αυτό τον βοήθησαν ιδιαίτερα το Διάταγμα των Μεδιολάνων, που ηρέμησε τις θρησκευτικές διαμάχες, καθώς και ο χρόνος των έξι ετών που χρειάστηκε για την προετοιμασία της **νέας Ρώμης**, που προϋπέθεσε το λαό για την αλλαγή. Στο κρίσιμο αυτό διάστημα ο Κωνσταντίνος έκανε τις σημαντικές διοικητικές, οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές (που αναφέρονται στο βιβλίο μαθητή), οι οποίες προετοίμασαν το καλό ξεκίνημα διακυβέρνησης της αυτοκρατορίας από την νέα πρωτεύουσα.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΤΑΣΗ

Η μεταφορά της πρωτεύουσας από τη Ρώμη στο Βυζάντιο ήταν η τελευταία από τις σημαντικές αλλαγές που έκανε ο Κωνσταντίνος και αναφέρθηκαν στο προηγούμενο μάθημα. Η αναφορά αυτή και η προϋπάρχουσα για το θέμα γνώση των παιδιών αποτελούν επαρκή στοιχεία για αφόρμηση του νέου μαθήματος, που έχει κεντρικό του θέμα τη δημιουργία της νέας πρωτεύουσας.

Στο βιβλίο μαθητή αναφέρονται τα στρατηγικά, οικονομικά και κοινωνικά πλεονεκτήματα της νέας θέσης, τα οποία αιτιολογούν την απόφαση του Κωνσταντίνου και προϋποθέτουν για τα θετικά αποτελέσματά της.

Επειδή στο μάθημα αναφέρονται αρκετοί νέοι γεωγραφικοί όροι (*Βυζάντιο, Προποντίδα, Δούναβης, Ευφράτης, Εύξεινος Πόντος, Ανατολή, κ.ά*) είναι ανάγκη η αναφορά και η επισήμανσή τους να γίνεται με την παρουσία και τη χρήση χαρτών και με τον τρόπο που αναφέρεται στη σχετική με τους χάρτες παράγραφο της εισαγωγής (κεφ.Β.2.2.).

- Οι χάρτες **1** και **4** δίνουν παραστατικά τον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο της νέας πρωτεύουσας και κάνουν ορατά τα περιγραφόμενα στο κείμενο και στις λεζάντες τους πλεονεκτήματα της θέσης της. Οι μαθητές μπορούν, παρατηρώντας και το χάρτη της τάξης, να εντοπίσουν τις εμπορικές διαδρομές που περνούσαν από την Κωνσταντινούπολη (π.χ. *κατάληξη της Εγνατίας οδού, έλεγχος των πλοίων από και προς τον Εύξεινο Πόντο, πέρασμα από την Ευρώπη στην Ασία και αντίστροφα*), να εκτιμήσουν και να σχολιάσουν τη διαχρονική σημασία τους (**Χώρος- χρόνος**).
- Το κείμενο-πηγή **3** φωτίζει την ενδιαφέρουσα πτυχή της παρουσίας ικανού αριθμού λατινόφωνων κατοίκων στην Κωνσταντινούπολη και στην ελληνόφωνη Ανατολή. Η συνεξέταση της πηγής αυτής με τη 2η δραστηριότητα και η αναζήτηση των λόγων επικράτησης της ελληνικής γλώσσας, (**στόχος 3**) δίνει την ευκαιρία σύνδεσης του θέματος με την αδιάκοπη παρουσία και δράση του ελληνισμού στο χώρο της Ανατολής από τα πανάρχαια χρόνια των αποικισμών ως τα αλεξανδρινά και τα βυζαντινά.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Χώρος- χρόνος, μεταβολή, ομοιότητα-διαφορά, πολιτισμός.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Δραστηριότητα αντιστοίχισης προσώπων και θεών με πόλεις που φέρουν το όνομά τους. Η προτροπή σχολιασμού της σύνδεσης δίνει την ευκαιρία στους μαθητές να ανακαλέσουν προϋπάρχουσες γνώσεις τους ή να ανατρέξουν σε πηγές και να αναζητήσουν περισσότερες πληροφορίες για τα πρόσωπα και τα γεγονότα, που συνδέονται με τις αναφερόμενες πόλεις (π.χ. *διαμάχη Αθηνάς-Ποσειδώνα, Ρωμύλος-Ρέμος-Ρώμη, χτίσιμο της Αλεξάνδρειας, κ.ά*). Για το λόγο αυτό η δραστηριότητα **προσφέρεται να δοθεί και ως κατ' οίκον εργασία**.

(Διαθεματικές έννοιες: **Χώρου – χρόνου, απόμου – συνόλου και πολιτισμού**).

2. Η δραστηριότητα απαντά στον **1ο** και στον **3ο στόχο**. Το κείμενο **3** δίνει αφορμή για επέκταση των πληροφοριών και κατάθεση απόψεων για τα δύο θέματα. Ο ίδιος ιστορικός συγγραφέας, σε άλλο σημείο του έργου του αναφέρει: «*Το μέγα εμπόριον, ο πολύς στρατός και το πλήθος των αδιαλείπτως ερχομένων εργατών, αιχμαλώτων και δούλων αύξησαν ταχέως τον πληθυσμό της πόλεως. Και ο πληθυσμός αυτός κατά το μέγα μέρος του ήταν ελληνικός*».

Πρόσθετα σπρίγματα για την επικράτηση της ελληνικής γλώσσας είναι η διάδοσή της στην Ανατολή από τα χρόνια των **αποικισμών**, η αδιάκοπη ομιλία και καλλιέργειά της στις πόλεις των διαδόχων του **Μ. Αλεξάνδρου** (*Αλεξάνδρεια, Αντιόχεια, κ.ά*) και η γραφή σ' αυτή των **ευαγγελίων**.

(Διαθεματικές έννοιες: **χώρος -χρόνος, επικοινωνία, αλληλεπίδραση, μεταβολή**).

3. Η δραστηριότητα συσχετίζεται με το **2ο** στόχο του μαθήματος. Προτρέπει τους μαθητές να παρατηρήσουν την **εικόνα-πηγή** του αυτοκράτορα, να την περιγράψουν, να επισημάνουν τα στοιχεία που επιβεβαιώνουν την **τόλμη** και την **αποφασιστικότητά** του (π.χ. *η ματιά του, η στάση του σώματός του, η επιλογή του αλόγου, το κράτημα των ηνίων-χαλινών κ.ά*), να τα σχολιάσουν και να τα συσχετίσουν με τις πληροφορίες του κειμένου γι' αυτόν. Καλό είναι να επισημανθεί στους μαθητές ότι το γλυπτό είναι πολύ μεταγενέστερο (15ος αιώνας) και ότι η γλυπτική απεικόνιση του αυτοκράτορα ακολουθεί κάποιους κανόνες, ώστε να αποδώσει την ηγετική του θέση (*στάση αλόγου, στάση δική του, ενδυμασία, κ.ά*). Η τοποθέτηση του αγάλματος σε Μουσείο της Ρώμης, τόσους αιώνες μετά, επιβεβαιώνει ότι η ανάμνηση και η εκτίμηση των «Ρωμαίων» γι' αυτόν εξακολουθεί να μένει ζωντανή.

4. Η δραστηριότητα απευθύνεται στο συναίσθημα των μαθητών. Τους προτρέπει να μεταφερθούν στη θέση του άλλου (*των κατοίκων της Ρώμης*) και να κατανοήσουν τη δύσκολη θέση τους (**ενσυναίσθηση**). Η σύγκρουση ανάμεσα στην τολμηρή απόφαση του αυτοκράτορα και στο δικό τους «πληγωμένο» συναίσθημα δίνει ευκαιρία στους μαθητές να εκτιμήσουν, μέσα από δικές τους σκέψεις και συναισθήματα, τις ευρύτερες επιπτώσεις αυτής της απόφασης και να καταθέσουν επιχειρήματα, που στηρίζουν τη άποψή τους.

Η προτροπή επέκτασης της σκέψης τους στο μέλλον της Ρώμης και της αυτοκρατορίας τούς προϋποθέτει για ενδεχόμενες εξελίξεις και **μεταβολές**, που θα συναντήσουν στα επόμενα μαθήματα και θα είναι, πιθανώς, συνδεδεμένες με τη μεταφορά της πρωτεύουσας.

5. Δραστηριότητα μελέτης πηγών (*κειμένου και εικόνες*) και άντλησης πληροφοριών για μια πτυχή της ιστορίας του Κωνσταντίνου, που δεν είναι (πιθανόν) γνωστή στους μαθητές. Η ανοιχτή ερώτηση αγγίζει τη συναισθηματική σχέση μητέρας - παιδιού. Η απάντηση, πέρα από αντικειμενικά **στοιχεία** στήριξης του χριστιανισμού από τη μητέρα του αυτοκράτορα, αναμένεται να εμπεριέχει και βιωματικά στοιχεία της σχέσης των μαθητών με τη δική τους μητέρα (**ενσυναίσθηση**). Η αναφορά της εύρεσης του Τιμίου Σταυρού από την **Αγία Ελένη** και το κτίσιμο του ναού της Αναστάσεως στον τόπο αυτό θα είναι σημαντικό συγκριτικό στοιχείο για διαθεματικούς συσχετισμούς στο μεταγενέστερο μάθημα για την αρπαγή του (*από τους Πέρσες*) και την ανάκτησή του (*από τον Ηράκλειο*), τρεις αιώνες αργότερα.

7. Η ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ ΟΧΥΡΩΝΕΤΑΙ ΚΑΙ ΣΤΟΛΙΖΕΤΑΙ ΜΕ ΣΠΟΥΔΑΙΑ ΕΡΓΑ ΤΕΧΝΗΣ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

1. Να γνωρίσουν το ενδιαφέρον του Μ. Κωνσταντίνου για τη νέα πρωτεύουσα, την οχύρωση και τη διακόσμησή της.
2. Να κατανοήσουν το σεβασμό του αυτοκράτορα στα σύμβολα της παλιάς θρησκείας, αλλά και το ρόλο που έπαιξαν τα έργα του Κωνσταντίνου στην εξέλιξη της πόλης.
3. Να συνδέσουν την **επιλογή της θέσης** και το **σχεδιασμό κτίσης** του Βυζαντίου και της Κωνσταντινούπολης με τους σχετικούς γι αυτές τις πόλεις θρύλους και παραδόσεις.

ΠΡΟΣΘΕΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Το **Βυζάντιο** ήταν γνωστό δέκα περίπου αιώνες πριν από την επιλογή του για πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας. Η μυθική παράδοση αποδίδει την ίδρυσή του στο **Βύζαντα**, που επικεφαλής μιας ομάδας Μεγαρέων πήγε κι έχτισε εκεί την αποικία τους, μετά από έναν παράξενο χρησμό του μαντείου των Δελφών, το 658 π.Χ.⁶ Ο πρώτος οικισμός των Μεγαρέων χτίστηκε στην πλαγιά του ψηλότερου από τους επτά λόφους της περιοχής και στην κορυφή του χτίστηκε η ακρόπολή του. Από τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασής τους εδώ οι Βυζαντινοί **επέβαλαν δίοδια** στα πλοία που περνούσαν τα στενά και αξιοποίησαν όλες τις πηγές πλούτου της περιοχής τους. Έτσι, σε σύντομο χρόνο η πόλη τους διακρίθηκε για την εμπορική και την οικονομική της ανάπτυξη.

Κατά τη ρωμαϊκή κατάκτηση οι Βυζαντινοί δεν αντιτάχτηκαν στους Ρωμαίους-νικητές και τους προσέφεραν πολλές διευκολύνσεις. Κι αυτοί ως ανταμοιβή τους παραχώρησαν το προνόμιο της **«ελεύθερης πόλης»** και τους επέτρεψαν να διατηρήσουν την οχύρωσή της. Την εικόνα του Βυζαντίου, στα πρώτα ρωμαϊκά χρόνια, αποτυπώνει επιγραμματικά στην Ιστορία του ο Πολύβιος λέγοντας: **«Το Βυζάντιο είναι από όλες τις πόλεις του κόσμου η πιο ασφαλής και η πιο πλούσια»**.⁷

Τα προνόμια αυτά διατήρησε η πόλη ως το 196 μ.Χ. Τότε, στην εμφύλια σύγκρουση ανάμεσα στο Ρωμαίο στρατηγό Πεσκήνιο Νιγήρο και τον αυτοκράτορα Σεπτίμιο Σεβήρο, η πόλη του Βυζαντίου έκανε το λάθος να στηρίξει το νικημένο στρατηγό. Για την ενέργειά της αυτή, με διαταγή του νικητή αυτοκράτορα, η πόλη τιμωρήθηκε σκληρά. Οι άρχοντες και η φρουρά της εκτελέστηκαν. Τα τείχη της γκρεμίστηκαν και οι περιουσίες των κατοίκων δημεύτηκαν. Έχασε ακόμη όλα τα προνόμιά της και πλήρωσε βαριές αποζημιώσεις. Έτσι έζησε κι αυτή τη ρωμαϊκή σκληρότητα, που είχε αποφύγει στην αρχική κατάκτηση.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΤΑΣΗ

Αφορμή και στήριγμα μετάβασης στο νέο μάθημα μπορεί να αποτελέσει το προηγούμενο, με τις σημαντικές αναφορές που έγιναν εκεί για την Κωνσταντινούπολη. Η μετάβαση μπορεί ακόμη να γίνει με μια-δύο επιλεγμένες ερωτήσεις, που έχουν ως στόχο να δημιουργήσουν στους μαθητές προβληματισμό και ενδιαφέρον για τη συνέχεια των ενεργειών του Κωνσταντίνου. Αυτές, για παράδειγμα, μπορεί να είναι:

- Ήταν εύκολο έργο η μετατροπή μιας μακρινής επαρχιακής πόλης σε πρωτεύουσα της απέραντης ρωμαϊκής αυτοκρατορίας;
- Ποια προβλήματα νομίζετε ότι θα αντιμετώπισε ο Κωνσταντίνος για την πραγματοποίηση της τολμηρής απόφασής του;

Από τη συζήτηση των ερωτημάτων πιθανότατα θα προκύψει το συμπέρασμα ότι πράγματι η

6. Δες περισσότερα γι' αυτό στο κείμενο «Η πόλη των τυφλών» του Τ/Ε.

7. Πολυβίου, *Ιστορία*, Δ 37-38, εκδ. Γαλαξίας, τ. 1ος, σ. 167.

μετατροπή της μικρής πόλης του Βυζαντίου, και όποιας άλλης πόλης (**γενίκευση**), σε πρωτεύουσα της απέραντης αυτοκρατορίας ήταν έργο δύσκολο. Έτσι οδηγούμαστε στο νέο ερώτημα, που έχει σχέση με το ξεπέραςμα των δυσκολιών:

- Πώς νομίζετε ότι αντιμετωπίστηκαν αυτές οι δυσκολίες, που εύστοχα επισημάνατε;

Μετά από την ενδιαφέρουσα αυτή εισαγωγική συζήτηση, τα κείμενα και οι πηγές βοηθούν τους μαθητές να κατανοήσουν ότι ο Κωνσταντίνος διέθεσε όλα όσα χρειαζόνταν για να πραγματοποιηθεί η τολμηρή απόφασή του. Τα έργα **κτίσης και οχύρωσης** της πόλης π.χ. **προγραμματίστηκαν** κι έγιναν **με μελετημένο τρόπο** και **ειδικούς τεχνίτες**, έτσι που ανέδειξαν τα πλεονεκτήματά της και ελαχιστοποίησαν τις αδυναμίες της. Και όταν όλα τελείωσαν «**η νέα Ρώμη παρουσίαζε τέτοιο μεγαλείο, που έσβηνε την ανάμνηση της παλιάς**». Οι ενέργειες αυτές δίνονται συνοπτικά στο κείμενο κι επεκτείνονται με τρεις εικόνες και το κείμενο-μαρτυρία **2** του ιστορικού Πολύβιου.

- Οι εικόνες **1** και **3** (*υδραγωγείου, τειχών*) ανταποκρίνονται στον **1ο στόχο** του μαθήματος. Δείχνουν το ενδιαφέρον του ιδρυτή τους για την Πόλη και πιστοποιούν τη διαχρονικότητά τους με την ως σήμερα παρουσία τους.
- Το κείμενο **2** (*Πολύβιου*) δίνει ανάγλυφα τα θετικά και τα αδύναμα σημεία του τόπου και σε συνδυασμό με την εικόνα **3** (*τειχών*) απαντά στο **1ο στόχο**, για τη σημασία των τειχών στη ζωή και την ιστορία της Πόλης.
- Ο ιστορικός Σωζομενός (*5ο αιώνας μ.Χ.*), στο κείμενο **4** (*των θρύλων*), αναφέρει ότι στις υποψήφιες για πρωτεύουσα πόλεις ήταν η **Θεσσαλονίκη** καθώς και η **Νίσσα (Ναϊσσός)** της Σερβίας, στην οποία είχε γεννηθεί ο Κωνσταντίνος. Ο αυτοκράτορας όμως, μετά από συγκριτική θεώρηση των σκέψεών του, ξεπέρασε τους συναισθηματισμούς του και έκανε την καλύτερη για την αυτοκρατορία επιλογή. Κι αυτό είναι ένα πρόσφορο στοιχείο για γενίκευση ότι «**το κοινό συμφέρον προηγείται οποιουδήποτε ατομικού**» (**Κ. και Π Αγωγή**).

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Χώρος-χρόνος, άτομο-σύνολο, επικοινωνία, μεταβολή.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Η ερώτηση αποβλέπει στην καλλιέργεια της κριτικής ικανότητας των μαθητών. Η ενέργεια αυτή του αυτοκράτορα σχετίζεται με την έννοια της **ανεξίθρησκίας**, την οποία ο ίδιος καθιέρωσε και τήρησε. Η διατήρηση μάλιστα στη νέα (χριστιανική) πρωτεύουσα ναών και βωμών της παλιάς θρησκείας δείχνει την πολιτική διορατικότητά του **να αμβλύνει τις παλιές θρησκευτικές διαφορές, αλλά και να μη δημιουργήσει άλλες προστριβές** ανάμεσα στους πολίτες της αυτοκρατορίας, οι οποίοι είχαν ταλαιπωρηθεί απ' αυτές στο μακροχρόνιο διάστημα των διωγμών (*στόχος 2ος*).

Οι μαθητές είναι αναγκαίο να συζητήσουν και να κατανοήσουν την υπογραμμισμένη αυτή άποψη, επειδή πολλές φορές στα επόμενα μαθήματα θα χρειαστεί να την ανακαλέσουν και να τη συγκρίνουν με τις (*λαθεμένες ίσως*) αποφάσεις άλλων αυτοκρατόρων (*Θεοδοσίου, Ιουλιανού, Λέοντα Γ'*) στα θρησκευτικά θέματα (**ενδοκλαδικές συνδέσεις**).

2. Η δραστηριότητα ανταποκρίνεται στον **1ο** και τον **3ο στόχο** και αποβλέπει στην αξιοποίηση των δύο γραπτών πηγών-θρύλων της εποχής και στην άντληση πληροφοριών από αυτές. Αναδεικνύουν την **έγνοια** του Κωνσταντίνου για την **επιλογή της θέσης** και για το **σχεδιασμό** της νέας πρωτεύουσας. Η αναφορά και των άλλων συνηγορηθέντων πόλεων (Θεσσαλονίκης, Ναϊσσού) κάνει περισσότερο φανερή την αγωνία του για την τελική επιλογή της.

Η παράλληλη χρησιμοποίηση των κειμένων-πηγών και του χάρτη, ο εντοπισμός των πόλεων, η συγκριτική θεώρηση των γεωγραφικών πλεονεκτημάτων κάθε μιας και η τελική επιλογή του **Βυζαντίου**, δίνουν την ευκαιρία στους μαθητές να κάνουν οριζόντιες διαθεματικές συνδέσεις και επεκτάσεις (Γεωγραφία, οικονομία, εμπόριο, επικοινωνίες).

Το τρίτο ερώτημα της δραστηριότητας, τέλος, προτρέπει τους μαθητές να ανακαλέσουν τις προϋπάρχουσες για το θέμα γνώσεις τους για την **Αθηνά** και την **Αθήνα**, για τον **Απόλλωνα** και

τον **Ποσειδώνα**, που έκτισαν τα (θεόκτιστα και γι' αυτό απόρθητα) τείχη της Τροίας. Πολλές πόλεις και περιοχές, τέλος, έχουν και σήμερα ορίσει ως πολιούχο και προστάτη τους κάποιον από τους Αγίους (Θεσσαλονίκη, Πάτρα, Καλαμάτα, Κεφαλλονιά κ.ά) συνδέοντάς τον, συχνά, και με κάποιο τοπικό θρύλο. Την προστασία της πόλης του Ηρακλείου στα χρόνια της σκλαβιάς, π.χ. από τον Αη-Μηνά, δίνει παραστατικά ο Νίκος Καζαντζάκης στο μυθιστόρημά του «Καπετάν Μιχάλης»⁸.

3. Η δραστηριότητα αυτή προσφέρεται για επιστροφή των μαθητών στις προϋπάρχουσες από τη Δ' τάξη γνώσεις (μαντεία, χρησμοί, αποικισμοί κ.ά.) και τη διαχρονική-διαθεματική σύνδεσή τους με τις νέες της Ε'. Ο θρύλος του Βύζαντα μπορεί να συσχετιστεί με εκείνους του Κωνσταντίνου, που αναλύθηκαν στην προηγούμενη δραστηριότητα. Μπορεί ακόμη να συνδεθεί με την αγωνία και τα προβλήματα όλων των τολμηρών θαλασσοπόρων και αποικιστών, «που μια πατρίδα αφήνοντας έβρισκαν έναν κόσμο». Προσφέρεται ακόμη για τη διασύνδεσή της με τους σημερινούς μετανάστες, που αναζητούν καλύτερη τύχη σε νέες πατρίδες και σε άλλες «πόλεις τυφλών». Εδώ πρέπει να επισημανθεί ότι στόχος και των παραπάνω δραστηριοτήτων (**2 και 3**) δεν είναι η μεταφυσική διαπραγμάτευση των παραδόσεων, αλλά η λαογραφική και κοινωνική τους διάσταση.

Με αφορμή αυτό το μάθημα και τις δραστηριότητες του Τ/Ε, τέλος, οι μαθητές μπορούν να αναφέρουν ανάλογες παραδόσεις που σχετίζονται με την ίδρυση της δικής τους πόλης ή του χωριού τους (**τοπική ιστορία**). Μπορούν ακόμη να προγραμματίσουν το **1ο σχέδιο εργασίας**, «**Κωνσταντινούπολη: από την κτίση ως την Άλωση**».

8. Ο ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ ΓΙΝΕΤΑΙ ΕΠΙΣΗΜΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

1. Να γνωρίσουν οι μαθητές και να κρίνουν τις ενέργειες του Ιουλιανού για την επαναφορά της παλαιάς θρησκείας και του Θεοδοσίου για την επικράτηση του Χριστιανισμού.
2. Να συγκρίνουν τις ενέργειες των δυο αυτοκρατόρων με εκείνες του Μεγάλου Κωνσταντίνου.
3. Να κατανοήσουν την έννοια του φανατισμού και μέσα από συγκεκριμένα παραδείγματα να διαπιστώσουν τις συνέπειές του.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Το κεφάλαιο αυτό πραγματεύεται το ευαίσθητο θέμα επικράτησης της νέας θρησκείας, του Χριστιανισμού, και του παραμερισμού του ελληνικού Δωδεκάθεου και του ρωμαϊκού Πανθέου.

Οι μαθητές στις προηγούμενες τάξεις (Γ' και Δ') γνώρισαν τους θεούς των Ελλήνων με τα χαρίσματα και τις αδυναμίες τους. Στα προηγούμενα φετινά μαθήματα ακόμη παρακολούθησαν τις δυσκολίες διάδοσης του χριστιανισμού και τη λύση του προβλήματος με το **διάταγμα της ανεξιθρησκίας**. Η επιστροφή, λοιπόν, σε ενέργειες και συμπεριφορές φανατισμού και μισαλλοδοξίας είναι αναμενόμενο να ξενίσει τους μαθητές, αλλά και να κεντρίσει το ενδιαφέρον τους για περισσότερη γνώση και ερμηνεία των γεγονότων που έχουν σχέση με το θέμα. Γι' αυτό η προσέγγιση των επίμαχων ενεργειών, είναι καλό να γίνεται με προσεκτική τεκμηρίωση των αναφορών και χωρίς το λεξιλόγιο του πάθους και της μισαλλοδοξίας.

Η πρώτη παράγραφος του κειμένου αναφέρεται στη στήριξη της εφαρμογής του διατάγματος των Μεδιολάνων από τον Μεγάλο Κωνσταντίνο και στην ανεμπόδιστη πλέον εξάπλωση του Χριστιανισμού, που ήρθε ως **φυσικό επακόλουθό** της.

Η προβολή των θετικών στοιχείων της **ανεξιθρησκίας** (του Κωνσταντίνου) βοηθάει στη σύγκριση και στην αντιπαράθεσή τους με την ενέργεια του Ιουλιανού **να επαναφέρει** την αρχαία θρησκεία, αλλά και με εκείνη του Θεοδοσίου **να επιβάλει** με βίαιους τρόπους τη νέα. Η **συνεξέταση** των ενε-

8. Έκδ. Ελ. Καζαντζάκη, 1974, σ. 297-8.

γειών των τριών αυτοκρατόρων (**στόχος 2ος**) θα δώσει στους μαθητές την ευκαιρία να εκτιμήσουν τη συμβολή καθενός στον περιορισμό ή στην αναζωπύρωση των θρησκευτικών παθών, αλλά και να διατυπώσουν τις κρίσεις και να βγάλουν συμπεράσματα για καθεμιά απ' αυτές.

Ενισχυτικό στοιχείο αυτού του προβληματισμού είναι η εικόνα 4 και το κείμενο-πηγή 4α. Η παρατήρηση της εικόνας 4 μπορεί να επικεντρωθεί στα αντικείμενα που καταστρέφουν οι φανατικοί χριστιανοί (*κίονες ναού, αγάλματα, αμφορείς*) και στα μέσα καταστροφής (*φωτιά, σίδερα*). Η πηγή 4α και η εικόνα 4 είναι καλό να συνεξεταστούν με την εικόνα 1 του 5ου μαθήματος (στόχος 2), που απεικονίζει φυλακισμένους χριστιανούς στα χρόνια των διωγμών. Μ' αυτή την προσέγγιση οι μαθητές πιθανότατα θα καταλήξουν στο συμπέρασμα ότι:

Ο οποιοσδήποτε φανατισμός έχει αρνητικά κοινωνικά αποτελέσματα και βλαβερές συνέπειες τόσο γι' αυτούς που τον ασκούν όσο και γι' αυτούς που τον υφίστανται. Τη γένεση αυτή αξιοποιεί και η δραστηριότητα 4.

Λυτρωτική διέξοδο από τις αποκλίσεις αυτές του θρησκευτικού φανατισμού έδωσε ο λόγος των **Τριών Ιεραρχών** και άλλων πατέρων της εκκλησίας, οι οποίοι διαπίστωσαν και κήρυξαν ότι «η θρησκεία της αγάπης μόνο με αγάπης λόγο και ειρήνης έργα μπορεί να επικρατήσει». Η σχετική γι' αυτούς αναφορά στο βιβλίο του μαθητή προσφέρεται για επέκταση και αξιοποίηση της ειρηνικής συμβολής τους. (**Θρησκευτικά, Κ. και Π. Αγωγή**).

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Μεταβολή, σύστημα, άτομο – σύνολο, επικοινωνία, αλληλεπίδραση.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1η. Η ερώτηση αυτή προτρέπει τους μαθητές να εκτιμήσουν τις ενέργειες των δύο αυτοκρατόρων και να τις συγκρίνουν με τη θεσπισμένη από τον Κωνσταντίνο ανεξιθρησκία. Και οι δύο αυτοκράτορες απέκλιναν από αυτή, προκαλώντας ενέργειες φανατισμού και αντιπαράθεσης, σαν αυτές που (ενδεικτικά) αναφέρονται στα κείμενα και τις πηγές του μαθήματος, με δυσάρεστες επιπτώσεις για όλους. Έτσι οι μαθητές θα μπορέσουν να αξιολογήσουν τη σημασία της **ανεξιθρησκίας**, ιδιαίτερα για την ειρηνική λειτουργία μιας πολυεθνικής αυτοκρατορίας (**2ος και 3ος στόχος**).

2η. Η δραστηριότητα απαντά στον **1ο στόχο**. Οι χαρακτηρισμοί «παραβάτης» και «μέγας» αποδόθηκαν στα ιστορικά αυτά πρόσωπα (Ιουλιανό και Θεοδόσιο) πολύ νωρίς και μέσα σε συνθήκες έντασης και φανατισμού. Με το σχολιασμό τους δίνεται ευκαιρία να αναδειχθεί μέσα από τη συζήτηση ότι η άκαμπτη προσκόλληση και ο φανατισμός σε μια άποψη (ή και πίστη) συσκοτίζουν την αντίληψη της πραγματικότητας και οδηγούν σε μονομερείς ερμηνείες και λαθεμένες ενέργειες. Στην απόδοση του τίτλου στο Θεοδόσιο πιστώθηκε πιθανόν και το σημαντικό διοικητικό του έργο, το οποίο είχε θετικά και αρνητικά αποτελέσματα για την αυτοκρατορία. Δεν έγινε όμως το ίδιο και για τον Ιουλιανό, στον οποίο χρεώθηκαν μόνο οι (άστοχες ίσως) θρησκευτικές του ενέργειες.

3η. Ανακεφαλαιωτική δραστηριότητα επιλογής η οποία απαντά στον **1ο και το 2ο στόχο** του μαθήματος. Η παράθεση των τριών αυτοκρατόρων, δίνει ευκαιρία και για συνεξέταση, σύγκριση και σχολιασμό των ενεργειών καθενός. Η αιτιολόγηση και αξιολόγηση των επιλογών τους δίνει στους μαθητές την ευκαιρία να τις επανεκτιμήσουν.

4η. Η δραστηριότητα ανταποκρίνεται στον **3ο στόχο**, αξιοποιώντας παράλληλα τις πηγές του μαθήματος. Μεταφέρει το θέμα στην εποχή μας (**διαχρονικότητα**), ζητώντας από τους μαθητές να συζητήσουν και να κρίνουν στην τάξη τις πληροφορίες και τα βιώματα που έχουν από τα Μ.Μ.Ε. ή άλλη πηγή για τις περιπτώσεις θρησκευτικού φανατισμού που συμβαίνουν και στην εποχή μας. Η ζητούμενη μονολεκτική πρόταση επίλυσης αυτών των διαφορών είναι: **ανεξιθρησκία!**

9. Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΧΩΡΙΖΕΤΑΙ ΣΕ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΚΑΙ ΔΥΤΙΚΗ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

1. Να γνωρίσουν και να κατανοήσουν οι μαθητές τους λόγους διαίρεσης της αυτοκρατορίας.
2. Να κατανοήσουν τα στοιχεία που ένωσαν τους κατοίκους του Ανατολικού κράτους και τους βοήθησαν να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα.
3. Να επισημάνουν τους λόγους κατάκτησης του Δυτικού κράτους και να εκτιμήσουν τις επιπτώσεις της διάλυσής του για όλη την αυτοκρατορία.

ΠΡΟΣΘΕΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Η βυζαντινή αυτοκρατορία έμεινε ενωμένη εβδομήντα περίπου χρόνια (330-395 μ.Χ.). Το διάστημα αυτό ήταν αρκετό για να φανούν οι αδυναμίες διακυβέρνησής της, έστω κι αν τώρα είχε έδρα την Κωνσταντινούπολη. Ο αυτοκράτορας **Θεοδόσιος** χώρισε ξανά την αυτοκρατορία σε **Ανατολική** και **Δυτική**, πιστεύοντας ότι έτσι το κράτος θα έλυνε καλύτερα τα σοβαρά εσωτερικά και εξωτερικά προβλήματα που αντιμετώπιζε. Η απόφασή του όμως να αναθέσει τη διοίκηση των νέων κρατών στους δυο γιους του, έδωσε σε πολλούς την αφορμή να θεωρήσουν ότι η διανομή αυτή ήταν περισσότερο οικογενειακή παρά πολιτική υπόθεση.

Οι εξελίξεις άλλωστε δε δικαίωσαν την απόφασή του. Το Ανατολικό κράτος οργανώθηκε και ξεπέρασε τους διαπιστωμένους από το Θεοδόσιο κινδύνους. Το Δυτικό όμως –για πολλούς λόγους– λύγισε, κατακτήθηκε από τους μετακινούμενους Γότθους και τελικά υποτάχθηκε σ' αυτούς.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Το αρχικό κείμενο εξηγεί τους λόγους που οδήγησαν στο χωρισμό της αυτοκρατορίας σε Ανατολική και Δυτική, αλλά και τις διαφορετικές πορείες των δυο νέων κρατών. Τα στοιχεία αυτά είναι αναμενόμενο να προβληματίσουν τους μαθητές και να δώσουν αφορμές για διάλογο και ερωτήσεις εμβάθυνσης και κατανόησης των αναφερομένων γεγονότων και μεταβολών. Γι' αυτό είναι καλό να τους δώσουμε την ευκαιρία, να εκφράσουν τις απόψεις τους ρωτώντας:

- Συμφωνεί ο χωρισμός της αυτοκρατορίας από το Θεοδόσιο με τις προηγούμενες ενέργειες του Κωνσταντίνου;
- Ποια είναι η γνώμη σας για την κληρονομική διαδοχή στα δημόσια αξιώματα;

Οι ερωτήσεις αυτές απαντούν στον **1ο στόχο**, ζητούν την επιστροφή και την (οριζόντια) σύνδεση με τα προηγούμενα μαθήματα και προτρέπουν τη συγκριτική θεώρησή τους. Οι ερωτήσεις μπορεί να συνεχιστούν με στοιχεία του κειμένου που προσφέρονται για εμβάθυνση και επέκτασή του. Π.χ:

- Ποια στοιχεία ένωσαν τους κατοίκους της Ανατολικής αυτοκρατορίας;
- Αντιμετώπισαν με τον ίδιο τρόπο τα προβλήματά τους τα δύο κράτη;
- Σημειώστε και κρίνετε τις ενέργειες των αυτοκρατόρων του Ανατολικού κράτους. Βλέπετε να γίνεται κάτι παρόμοιο στο Δυτικό;
- Λέγεται ότι «*μετά τη μεταφορά της πρωτεύουσας οι δυτικές επαρχίες ένωσαν απροσάτευτες*». Είχαν λόγους να νιώθουν έτσι; Ποια είναι η δική σας άποψη;

Τα ερωτήματα αυτά ανταποκρίνονται στο **2ο και τον 3ο στόχο** και φωτίζουν στοιχεία **ομοιότητας** και **διαφοράς** στον τρόπο διοίκησης των δύο αυτοκρατοριών. Αναδεικνύουν ακόμη το γεγονός ότι τα συνεκτικά στοιχεία διοίκησης - γλώσσας και θρησκείας - των ανατολικών πληθυσμών, έπαιξαν σωτήριο ρόλο για τη συνέχεια της αυτοκρατορίας. Μετά τις όποιες απαντήσεις στο τελευταίο ερώτημα, μπορεί να ρωτήσουμε:

- Μετά από όλα αυτά, πώς δικαιολογείτε τα γεγονότα:

- της άλωσης της Ρώμης από τον Αλάριχο;
- της συντριβής του Αττίλα από τον Αέτιο;
- της ανεμπόδιστης πορείας των Βανδάλων ως την Καρχηδόνα;
- της διάλυσης του δυτικού ρωμαϊκού κράτους από τους Γότθους;
- Οι εξελίξεις δικαίωσαν το Θεοδόσιο για τη διαίρεση της αυτοκρατορίας;

Τα ερωτήματα αυτά ικανοποιούν τον **3ο στόχο**, και για την απάντησή τους χρειάζονται συγκρίσεις και **συσχετισμοί** νέων στοιχείων (Πώς π.χ. αποκρούστηκαν οι φοβεροί Ούννοι και γιατί δεν έγινε το ίδιο με τους Βανδάλους). Τα ανοιχτά αυτά ερωτήματα είναι καλό να τίθενται επιλεκτικά κατά τη διδασκαλία και οι απαντήσεις τους να προϊδεάζουν τους μαθητές για τις επιπτώσεις που θα έχει η διάλυση του δυτικού τμήματος για το σύνολο της αυτοκρατορίας.

Η τελευταία ερώτηση, π.χ., και η πιθανή αρνητική απάντηση σ' αυτή, προετοιμάζει στηρίγματα για τις προσπάθειες του Ιουστινιανού να απελευθερώσει τα κατακτημένα από τους Γότθους εδάφη και να επανενώσει τα δύο τμήματα της αυτοκρατορίας.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Η δραστηριότητα προσφέρεται για σύνδεση του μαθήματος με τη Γεωγραφία αλλά και για τη χρησιμοποίηση του **χάρτη** ως μέσου για τον εντοπισμό και την κατανόηση των πολλών γεωγραφικών όρων του μαθήματος. Η ταυτόχρονη και συγκριτική χρήση του προηγούμενου χάρτη της ενωμένης αυτοκρατορίας, αλλά και των χαρτών της τάξης θα κάνουν ευκολότερη αυτή την προσπάθεια. Η προσέγγιση των χαρτών είναι καλό να γίνει με τον τρόπο που αναφέρεται στο σχετικό κεφάλαιο της εισαγωγής (B.2.2). (Χώρος-χρόνος).

2. Η δραστηριότητα δίνει την ευκαιρία να αναδειχθεί η διαχρονική αξία της διπλωματίας για την ειρηνική επίλυση των διαφορών. Προσφέρεται ακόμη για (οριζόντιο) διαχρονικό συσχετισμό των ενεργειών του Αρκάδιου με γνωστές στους μαθητές διπλωματικές ενέργειες, προηγούμενες και σύγχρονες (αμφικτιονίες στην αρχαία Ελλάδα, πρεσβείες και Ο.Η.Ε. σήμερα). Η ανάδειξη των στοιχείων αυτών απαντούν και στο διαφορετικό τρόπο αντιμετώπισης των προβλημάτων από το Ανατολικό κράτος. (**Διαθ/κές έννοιες:** επικοινωνία, χώρος, χρόνος, ομοιότητα-διαφορά) (Κ. και Π. Αγωγή).

3. Αυτή η άσκηση **διπλής αντιστοιχίσης** έχει στόχο να συγκεντρώσει τα σκόρπια ονόματα των προσώπων του μαθήματος και να τα οργανώσει, ανάλογα με την εθνικότητα και τις ενέργειές τους. Όσο δύσκολη κι αν φαίνεται, στο πρώτο κοίταγμά της, γίνεται ευχάριστη και ευρηματική για τους μαθητές, αν τη συσχετίσουν και τη «δουλέψουν» με βάση το κείμενο. Η συνεχόμενη πορεία των γραμμών σύνδεσης μάλιστα δίνει μια ολοκληρωμένη πρόταση για το κάθε πρόσωπο (π.χ ο Βάνδαλος Γελίμερος κατέλαβε την Καρχηδόνα).

4. Η δραστηριότητα αυτή συνδέεται με τον **3ο στόχο** και προτρέπει τους μαθητές να **συνεξετάσουν** τις πηγές του μαθήματος, προκειμένου να δώσουν μια πειστική απάντηση στο ερώτημα της άσκησης. Από τη συνεξέταση αυτή πιθανότατα θα προκύψει ότι το κρίσιμο στοιχείο της νίκης του Αέτιου ήταν η (**διπλωματική**) συμμαχία του με τους Γότθους. Κατά τη συζήτηση όμως είναι πιθανό να κατατεθούν κι άλλες απόψεις, οι οποίες είναι σεβαστές, εφόσον είναι τεκμηριωμένες.

5. Η δραστηριότητα απαντά στον **3ο στόχο** και απευθύνεται στο συναίσθημα των μαθητών. Τους προτρέπει να μεταφερθούν σε άλλο **χρόνο και τόπο** και να «ζήσουν» τα προβλήματα των άλλων (**ενσυναίσθηση**). Τους δίνει ακόμη την ευκαιρία να συζητήσουν την κοινή ως τότε πορεία των δύο κρατών (Ανατολικού και Δυτικού) και να εκφράσουν ανάλογους φόβους για την τύχη της Κωνσταντινούπολης. Η άσκηση προσφέρεται ακόμη για έναν ανακεφαλαιωτικό απολογισμό της χλιετούς παρουσίας της Ρώμης (753 π.Χ - 430 μ.Χ) ως πόλης και ως πρωτεύουσας της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας.

10. ΤΟ ΠΑΛΑΤΙ, Ο ΙΠΠΟΔΡΟΜΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΔΗΜΟΙ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

1. Να γνωρίσουν οι μαθητές τα σημαντικά αυτά έργα του Κωνσταντίνου στη νέα πρωτεύουσα.
2. Να κατανοήσουν το ρόλο που διαδραμάτιζαν οι δήμοι, το παλάτι και ο ιππόδρομος στη ζωή των κατοίκων της Πόλης.
3. Να συνδέσουν τα βυζαντινά θεάματα και τα σωματεία των Δήμων με ανάλογα σημερινά.
4. Να κρίνουν τη μεταφορά έργων τέχνης για το στολισμό άλλων πόλεων.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Το βιβλίο του μαθητή δίνει επαρκή περιγραφικά στοιχεία της μορφής και της λειτουργίας του **παλατιού** και του **ιπποδρόμου**, καθώς και της ευθύνης που είχαν οι Δήμοι για την οργάνωση των ιπποδρομιών. Στους μαθητές μένει το σοβαρό έργο, μετά τη φάση της μελέτης του κειμένου, της παρατήρησης και της περιγραφής των εικόνων, να αιτιολογήσουν:

- Γιατί το παλάτι χτίστηκε σ' αυτήν τη θέση; (λόφος εδώ, Παλατίνος λόφος στη Ρώμη)
- Γιατί ασφαλίστηκε τόσο προσεκτικά με οχυρό περίβολο;
- Τι χρειαζόνταν οι αίθουσες φιλοξενίας των επισκεπτών που υπήρχαν σ' αυτό; Ποιοι μπορεί να ήταν οι επισκέπτες του αυτοκράτορα;
- Γίνονται σήμερα παρόμοιες επισκέψεις και φιλοξενίες; Πού; Πότε και γιατί;

Οι ερωτήσεις αυτές και άλλες σχετικές, βοηθούν τους μαθητές να μεταφερθούν στο χρόνο, να ζωντανέψουν τη ζωή του Παλατιού και να κατανοήσουν τη λειτουργία του.

Η επιλογή του χώρου και η μεθοδική οργάνωσή του με **«υπαίθριες στοές και εσωτερικές αυλές και κήπους διακοσμημένους»**, όπως αναφέρεται στο βιβλίο μαθητή, δίνουν μια έμμεση μαρτυρία για τις **αισθητικές προτιμήσεις** των Βυζαντινών.

Με τον ίδιο τρόπο δίνονται πληροφορίες για τον **ιππόδρομο** και τους **Δήμους**. Η αναφορά του **Κολοσσαίου** ως προτύπου κτίσματος και για τα θεάματα του βυζαντινού ιπποδρόμου δίνει μια καλή ευκαιρία σύνδεσης και σύγκρισης στοιχείων της παλιάς και της νέας πρωτεύουσας. Εδώ π.χ. είναι καλό να αναφερθεί ότι, **αν και** οι Ρωμαίοι πολίτες, που εγκαταστάθηκαν στη νέα πρωτεύουσα, απετέλεσαν τον πρώτο πυρήνα οπαδών των Δήμων, στον ιππόδρομο της Πόλης δεν έγιναν ποτέ μονομαχίες και είναι καλό να αναζητηθούν οι λόγοι της «εγκατάλειψης» του απάνθρωπου αυτού θεάματος στη Ρώμη.

Η αναφορά των Δήμων στο βιβλίο του μαθητή, κάνει το θέμα δεκτικό για συζήτηση και παραλληλισμό τους με τα σημερινά αθλητικά σωματεία. Μπορεί ακόμη να αναφερθεί ότι οι Δήμοι, εκτός από το προνόμιο της οργάνωσης των ιπποδρομιών, σε έκτακτες περιπτώσεις κινδύνου της πρωτεύουσας είχαν και άλλες αρμοδιότητες. Τα μέλη των **συντεχνιών της αγοράς** και τα **σωματεία των Δήμων** για παράδειγμα, σε ώρες έκτακτης ανάγκης, αναλάμβαναν την υποχρέωση να υπερασπίσουν την Πόλη, σε ορισμένο μέρος των τειχών.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Χώρος-χρόνος, επικοινωνία, αλληλεπίδραση, μεταβολή, πολιτισμός.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Ανακεφαλαιωτική άσκηση αντιστοίχισης με τους σημαντικότερους ιστορικούς όρους του μαθήματος. Μετά τη συμπλήρωσή της, κι εφόσον ο χρόνος το επιτρέπει, μπορεί να γίνει σχολιασμός κάποιων από τις προτάσεις της 2ης στήλης, για καλύτερο έλεγχο της κατανόησης των ιστορικών όρων και του μαθήματος συνολικά.

2. Δραστηριότητα διαθεματικής και διαχρονικής σύνδεσης των δύο μνημείων και της ιστορίας των δύο πόλεων. Απαντά στο **2ο στόχο** και συσχετίζει το ρωμαϊκό Κολοσσαίο με το βυζαντινό Ιπ-

πόδρομο. Οι απαντήσεις μπορεί να αναφέρονται σε στάδια, γήπεδα, ωδεία, χώρους μουσικών και πολιτιστικών εκδηλώσεων κ.ά. (**τοπική ιστορία**). Αναδεικνύει τις διαθεματικές έννοιες **αλληλεπίδρασης, επικοινωνίας και πολιτισμού**.

3. Δραστηριότητα διαχρονικής σύνδεσης και κριτικής σκέψης, που αποκρίνεται στον **3ο στόχο**. Προσφέρεται για συγκριτική θεώρηση των βυζαντινών Δήμων και των σημερινών αθλητικών σωματείων και την αναζήτηση **ομοιοτήτων και διαφορών** μεταξύ τους. Και **τότε** είχαν και **τώρα** έχουν: διαφορετικά ονόματα, χρώματα της στολής των αθλητών τους, σήματα και λάβαρα. Έχουν οπαδούς και φιλάθλους που **ψυχαγωγούνται** κοντά τους, αλλά συχνά **παθιάζονται** και για τη νίκη της ομάδας τους. Έχουν παρόμοια κοινωνική απήχηση και κρίνονται θετικά ή αρνητικά ανάλογα με το θέαμα των αγώνων που προσφέρουν, τη συμπεριφορά των αθλητών τους και για τις εκδηλώσεις των οπαδών τους. Τα σημερινά σωματεία όμως δεν έχουν την αποκλειστική ευθύνη της οργάνωσης των αγώνων και δεν παρεμβαίνουν σε άλλες αρμοδιότητες της πολιτείας.

4. Δραστηριότητα **διαθεματικής** σύνδεσης του Ιππόδρομου με την τύχη των αλόγων του Λυσίππου, που στόλιζαν την είσοδό του. Απαντά στον **4ο στόχο** και απευθύνεται στο **συναίσθημα** των μαθητών, αλλά και στην **κριτική τους σκέψη**. Η κριτική τους μπορεί να στραφεί τόσο προς την «κακή συνήθεια» των Ρωμαίων (και των βυζαντινών) να στολίζουν τις πρωτεύουσές τους με μεταφερόμενα έργα τέχνης, όσο και προς τους σύγχρονους τρόπους της εξαγοράς και της αρχειοκαπηλίας. Κατά τη συζήτηση πιθανόν να διατυπωθεί και η άποψη ότι τα «ξενιτεμένα» αυτά έργα (του Παρθενώνα, της Αφροδίτης της Μήλου, κ.ά.) διαφημίζουν την πατρίδα μας στους ξένους. Η άποψη αυτή είναι δεκτή εφόσον για την παραμονή τους εκεί συμφωνεί και η χώρα μας. (**Διαθεματικές έννοιες:** χώρος-χρόνος, αλληλεπίδραση, πολιτισμός).

11. Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΟΙ ΓΙΟΡΤΕΣ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

1. Να γνωρίσουν οι μαθητές στοιχεία από την καθημερινή ζωή των Βυζαντινών, τις εργασίες και τις γιορτές τους και να συγκρίνουν όλα αυτά με αντίστοιχα σημερινά.
2. Να εκτιμήσουν τη σημασία της καλής λειτουργίας της αγοράς και των λιμανιών για τη ζωή των πολιτών και την οικονομία μιας πόλης και μιας χώρας.
3. Να διακρίνουν τους τρόπους επικοινωνίας και ψυχαγωγίας των Βυζαντινών, να τους αντιπαραβάλουν με τους σημερινούς και να κατανοήσουν την έννοια του πολιτισμού.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΤΑΣΗ

Η διδακτική αυτή ενότητα αναφέρεται στην **καθημερινή ζωή** των Βυζαντινών. Ως χώρο για την παρατήρηση και την προβολή της έχει επιλέξει την Κωνσταντινούπολη, τις κατοικίες της, τις αγορές, το λιμάνι, τους τόπους λατρείας, τις γιορτές και τα πανηγύρια. Ο περιορισμός του μαθήματος στο χώρο της πρωτεύουσας έγινε επειδή σε επόμενα μαθήματα θα γίνει ειδική αναφορά για την «καθημερινή ζωή (των Βυζαντινών) στην ύπαιθρο», η οποία είχε ομοιότητες και διαφορές από εκείνη της Πόλης (**κεφ. 27ο**).

Ο τίτλος και ο προοργανωτής προσφέρονται για την είσοδο στο νέο μάθημα και για την επεξεργασία του. Σταθερό στήριγμα γι' αυτά αποτελούν ακόμη οι εικόνες του μαθήματος, που είναι αντιστοιχισμένες στα θέματα του κειμένου.

Κατά την παρατήρηση της **1ης εικόνας** οι μαθητές μπορούν να προσέξουν τον αμφιθεατρικό τρόπο οικοδόμησης των σπιτιών. Την παρατήρηση αυτή ενισχύει η λεζάντα της εικόνας. Στην περιγραφή τους οι μαθητές μπορούν να συγκρίνουν τον αμφιθεατρικό αυτό τρόπο οικοδομής με εκείνον που, κατά κανόνα, κτίζονται τα σπίτια στις σημερινές πόλεις (**χώρος-χρόνος, τότε και τώρα**).

Αυτό μας δίνει την ευκαιρία να διευκρινίσουμε ότι η Κωνσταντινούπολη κτίστηκε με αυτό τον τρόπο, επειδή και το ανάγλυφο των λόφων της (επτάλοφη) το επέτρεπε, αλλά και ο οικιστής της Κωνσταντίνος φρόντισε γι' αυτό με την επιλογή της θέσης και τον προσεκτικό σχεδιασμό της. Για επέκταση αυτής της συζήτησης όμως μπορούμε να ρωτήσουμε:

- Γιατί τα περισσότερα σπίτια των σημερινών πόλεων έχουν περιορισμένη θέα;
- Ποια άλλη πόλη ήταν «επτάλοφη»;
- Πώς κρίνετε τη εντολή του Κωνσταντίνου: «*κανένα κτίσμα να μην εμποδίζει τη θέα των γειτόνων του προς τη θάλασσα;*»

Στη συνέχεια της ενότητας γίνεται λόγος για τις πλατείες και τις αγορές, που ήταν τόποι συνάντησης **επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης** μεταξύ των πολιτών. Η αγορά και το λιμάνι, αν και λειτουργούσαν σε διαφορετικούς χώρους, υπηρετούσαν το **εμπορικό και οικονομικό σύστημα της πόλης** και ήταν κέντρα ζωής και δραστηριότητας των Βυζαντινών. Η εικόνα 2 έχει στοιχεία που βοηθούν τους μαθητές να εντοπίσουν τις δραστηριότητες των πωλητών και τα είδη που πωλούνταν εκεί. Με ερωτήσεις σαν τις παρακάτω ακόμη μπορούν να γνωρίσουν καλύτερα την έννοια και τη λειτουργία της αγοράς και να τις επεκτείνουν με αναφορές από τα βιώματά τους:

- Οι υπαίθριες αγορές συνέφεραν οικονομικά τους καταναλωτές; Γίνεται κάτι αντίστοιχο σήμερα στην περιοχή σας;
- Παρατηρήστε την εικόνα στο Τ/Ε και υποθέστε τι επαγγέλματα μπορεί να λειτουργούσαν στο λιμάνι της Πόλης.
- Ποια είναι τα «είδη πρώτης ανάγκης» (*σιτάρι, ψωμί, λάδι, κ.ά*); Δικαιολογείτε την ιδιαίτερη φροντίδα του Έπαρχου της Πόλης για την επάρκειά τους στην αγορά;

Η εικόνα 3.1., τέλος, η παράγραφος του κειμένου **για τις γιορτές** και η σχετική με αυτές δραστηριότητα 4 δίνουν πολλά στοιχεία για συζήτηση και **διαχρονική σύνδεση** του θέματος αυτού, το οποίο αποτελούσε σημαντικό κεφάλαιο για την ψυχαγωγία των Βυζαντινών, αλλά και των σημερινών Ελλήνων (**επικοινωνία, αλληλεπίδραση, πολιτισμός**).

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Χώρος- χρόνος, επικοινωνία, αλληλεπίδραση, μεταβολή πολιτισμός

ΕΠΟΠΤΙΚΑ ΜΕΣΑ

CD με κοσμική βυζαντινή μουσική, εικόνες από πανηγύρια, εικόνες από γιορτές σε σημερινές πόλεις, Ελένη Σταμπόγλη, *Πρόσκληση σε γεύμα*, εκδόσεις Καλειδοσκόπιο.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Η άσκηση αυτή ανταποκρίνεται στο **στόχο 1** και σχετίζεται με την έννοια και τη λειτουργία του **συστήματος** της αγοράς της πόλης. Είδη «πρώτης ανάγκης» **ήταν και είναι** τα προϊόντα που είναι απαραίτητα για τη ζωή των κατοίκων (*σιτάρι-ψωμί, λάδι, κρασί, όσπρια και άλλα τρόφιμα*). Στη φροντίδα του Επάρχου ήταν ακόμη και η **επάρκεια νερού**, που και αυτό είναι αγαθό πρώτης ανάγκης και εξασφαλιζόταν με υδραγωγεία και 60 τεράστιες υπόγειες δεξαμενές. Κατά την επεξεργασία του μαθήματος μπορεί να συζητηθούν οι **συνέπειες της έλλειψης** των ειδών πρώτης ανάγκης, οι παρενέργειες που την ακολουθούν και να συσχετιστεί το θέμα με τη φροντίδα και των Ρωμαίων αυτοκρατόρων για παροχή **άρτου και θεαμάτων** στο λαό (*κεφ. 4.5*). Η φροντίδα της πολιτείας για την ομαλή λειτουργία της αγοράς υπάρχει και σήμερα και αρμόδιο είναι το **υπουργείο Εμπορίου**.

2. Η δραστηριότητα αυτή ανταποκρίνεται στο **2ο στόχο**. Οι παρατιθέμενες στην άσκηση πηγές (εικόνα και κείμενο) βοηθούν τους μαθητές να κάνουν τις διαχρονικές αναδρομές και συνδέσεις που τους ζητούνται. Καλό είναι οι μαθητές να εντοπίσουν στο χάρτη τους γεωγραφικούς

όρους που αναφέρονται στο κείμενο. Σήμερα πάντως η σημασία των **θαλασσιών μεταφορών**, έχει περιοριστεί από τις χερσαίες και τις εναέριες μεταφορές. Υπάρχουν λοιπόν σήμερα λιμάνια που έχουν παρακμάσει, αλλά και άλλα που έχουν γιγαντωθεί, αφού απέκτησαν τις **κατάλληλες υποδομές** (οδικούς άξονες, αποθήκες, τεχνικά έργα). (**Επικοινωνία, μεταβολή, τοπική ιστορία**).

3. Η δραστηριότητα αυτή κάνει διαχρονική σύνδεση της συνήθειας των Βυζαντινών να δίνουν **ονόματα αρχόντων** και ξεχωριστών προσώπων στις πλατείες και τις αγορές της πόλης τους. Η σύνδεση της ερώτησης με τον τόπο των μαθητών και η προτροπή της να αναζητήσουν τη «**μικρή ιστορία**» του γεγονότος ονομασίας χώρων της περιοχής τους, δίνει σ' αυτούς την ευκαιρία να γνωρίσουν καλύτερα τον τόπο τους, καθώς και τα πρόσωπα που εργάστηκαν ιδιαίτερα γι' αυτόν. (**Χώρος-χρόνος, άτομο-σύνολο, πολιτισμός**) (**Μελέτη Περιβάλλοντος, Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή, Τοπική Ιστορία**).

4. Η δραστηριότητα ανταποκρίνεται στους **στόχους 1 και 3** και σχετίζεται με την **τοπική ιστορία**. Τα παιδιά, συζητώντας και διερευνώντας το θέμα θα διαπιστώσουν ότι οι γιορτές και οι κοινωνικές εκδηλώσεις αποτελούσαν και **τότε** αλλά και **σήμερα** το καλύτερο μέσο ψυχαγωγίας και **επικοινωνίας** των ανθρώπων. Σίγουρα με το πέρασμα των χρόνων έχουν συμβεί πολλές **μεταβολές**, θετικές και αρνητικές. Αυτές προτρέπονται να επισημάνουν και να αιτιολογήσουν οι μαθητές. Από τη συζήτηση είναι αναμενόμενο να αναδειχτούν οι θεμελιώδεις διαθεματικές έννοιες **χώρου-χρόνου, ομοιότητας-διαφοράς, μεταβολής και πολιτισμού**.

12. Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

1. Να γνωρίσουν οι μαθητές στοιχεία από τη βασική εκπαίδευση των παιδιών στο Βυζάντιο και να τη συγκρίνουν με τη σημερινή
2. Να διαπιστώσουν την προσφορά της Εκκλησίας στη βυζαντινή εκπαίδευση.
3. Να κατανοήσουν τις κοινωνικές αντιλήψεις της εποχής σχετικά με την εργασία και την εκπαίδευση των παιδιών και να τις αντιπαραβάλουν με τις σημερινές.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΤΑΣΗ

Η διδακτική αυτή ενότητα αναφέρεται κυρίως στη βασική εκπαίδευση των Βυζαντινών. Στα τελευταία μαθήματα του βιβλίου (κεφ. 41) υπάρχει μια ακόμη διδακτική ενότητα για την εκπαίδευση. Αυτή ασχολείται κυρίως με την ανώτερη εκπαίδευση και συνοψίζει το θέμα της βυζαντινής εκπαίδευσης στη χιλιόχρονη εξέλιξή της και τις μεταβολές της.

Η ενότητα αναφέρεται τόσο στα παιδιά που πήγαιναν στο σχολείο όσο και σε αυτά που δεν πήγαιναν. Ένας από τους στόχους της είναι να επισημάνει το φαινόμενο του **σχολικού αποκλεισμού** και της **παιδικής εργασίας**, που ήταν σύνθετος φαινόμενο στο Βυζάντιο. Γι' αυτό είναι σκόπιμο, κατά την πρώτη επεξεργασία των στοιχείων, να γίνονται συνεχείς συσχετισμοί των βυζαντινών με τα σημερινά σχολεία και τις εμπειρίες και τα βιώματα των μαθητών από τη σχολική τους «θητεία».

Ο προοργανωτής, σε συνδυασμό με την **εικόνα 1** μπορεί να αποτελέσει την **αφόρμηση** του μαθήματος. Σκόπιμο λοιπόν είναι να προτρέψουμε τους μαθητές:

- Παρατηρήστε και περιγράψτε την εικόνα 1. Προσπαθήστε να υποθέσετε σε ποιους χώρους λειτουργούσαν τα βυζαντινά σχολεία και ποια ιδιότητα είχαν οι βυζαντινοί δάσκαλοι;

Η εικόνα και ο όρος «**εκκλησιαστικά**» στον προοργανωτή τους βοηθούν να υποθέσουν ότι οι δάσκαλοι ήταν κληρικοί και γι' αυτό ίσως τα σχολεία ονομάστηκαν εκκλησιαστικά. Αφού ακούσουμε τις απαντήσεις των παιδιών στη σχετική ερώτηση τους εξηγούμε ότι οι χώροι διδασκαλίας ήταν βοηθητικοί χώροι εκκλησιών, ιδιωτικά σπίτια, ή και μοναστήρια. Κατά την περιγραφή της ει-

κόνας μπορεί να επισημανθούν τα στοιχεία **τόπου, χρόνου, τρόπων** και **προσώπων** που σχετίζονται με αυτή. Αν έτσι γίνει, μπορούμε να προχωρήσουμε στην αναζήτηση και άλλων στοιχείων, που δε φαίνονται αλλά αναφέρονται στο κείμενο και ενδιαφέρουν τους μαθητές. π.χ.:

- Ποια μαθήματα διδάσκονταν στα βυζαντινά σχολεία;
- Ποια από αυτά διδάσκονται και σήμερα;
- Ποια από τα κείμενα που διδάσκονταν προέρχονταν από την αρχαιότητα; (*Ομηρος, Αίσωπος*).
- Γιατί αυτά δεν αποκλείστηκαν παρά το «εθνικό»⁹ περιεχόμενό τους;

Στο κείμενο γίνεται εκτεταμένη αναφορά στα παιδιά που δεν πήγαιναν στο σχολείο. Αυτό διευκολύνει την παρατήρηση και την περιγραφή των εικόνων **3 και 4**, μετά την οποία είναι σκόπιμο να ρωτήσουμε:

- Ήταν σωστό να εργάζονται τα παιδιά από τόσο μικρή ηλικία;
- Σήμερα συμβαίνει κάτι παρόμοιο;
- Η βασική εκπαίδευση είναι προαιρετική ή υποχρεωτική σήμερα στη χώρα μας;
- Υπάρχει αναλφαβητισμός στην Ελλάδα; (**Διαχρονικότητα, Κ.Π. Αγωγή**)

Στη συζήτηση που ακολουθεί αυτές τις ερωτήσεις επισημαίνονται οι επιπτώσεις που έχει η παιδική εργασία στο σώμα και στον ψυχικό κόσμο των παιδιών. Μπορούν ακόμη οι μαθητές να αναλάβουν και να ρωτήσουν γνωστούς ηλικιωμένους τεχνίτες για το πώς έμαθαν εκείνοι την τέχνη τους, τι ένιωθαν τότε και τι νιώθουν σήμερα για το «αφεντικό» τους.

Το κείμενο 5 δίνει την ευκαιρία στους μαθητές να **εντοπίσουν** τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν οι Βυζαντινοί μαθητές και να τις **αντιπαραβάλουν** με τις σημερινές δικές τους ανέσεις (**ομοιότητα-διαφορά**). Η συνεξέτασή του με την εικόνα 6 και το κείμενο 7 μάλιστα δίνει πολλά στοιχεία για διαθεματικές συνδέσεις και επεκτάσεις (ενδυμασία των τριών προσώπων, στάση, έκφραση, κλπ.), όπως αναφέρεται και στο κεφ. Β.5.2. της εισαγωγής.

Κατά την επεξεργασία του μαθήματος είναι καλό οι μαθητές να εξοικειωθούν με την ορολογία του βυζαντινού σχολείου (*εκκλησιαστικά, ιδιωτικά σχολεία, δίδακτρα, αγωγή, έθιμα, παραδόσεις, σκίμποδες, γραμματιστής, αναλόγιο, περγαμηνές, αναλφαβητισμός κ.ά*), και να την αντιπαραβάλουν με τη σημερινή.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Χώρος, χρόνος, ομοιότητα-διαφορά επικοινωνία, αλληλεπίδραση, πολιτισμός, μεταβολή.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Άσκηση αντιστοίχισης ιστορικών όρων της βυζαντινής και της σημερινής εκπαίδευσης. Αποκρίνεται στον **1ο στόχο** της ενότητας (**ομοιότητα - διαφορά**). Ταυτόχρονα βοηθά στη σύνοψη και την ανακεφαλαίωση του μαθήματος.

2. **Διαθεματική άσκηση** που συνδέει το μάθημα με τη **Λαογραφία** και με τα κάλαντα, που είναι ένα από τα πιο ευχάριστα βιώματα των παιδιών. Το λαϊκό αυτό κείμενο (τα κάλαντα) συσχετίζει το **μαθητή Βασίλειο** με τα σχολικά σύνεργα της εποχής (*εικόνα, χαρτί, καλαμάρι*), αλλά και με το σκοπό του περάσματός του (*από τη μάνα μου έρχομαι και στο σχολειό πηγαίνω*). Η συνεξέταση της άσκησης αυτής με την επόμενη δραστηριότητα (*εικόνα 6*) μας οδηγεί στη γενίκευση ότι **σε όλες τις εποχές οι γονείς φρόντιζαν και φροντίζουν για τη σπουδή και τη μόρφωση των παιδιών τους**.

3. Η δραστηριότητα προτρέπει στη συνδυασμένη αξιοποίηση των πηγών (*κειμένου και εικόνας*). Η εικόνα αυτή αποτυπώνει μια χαρακτηριστική σκηνή της βυζαντινής σχολικής ζωής, με την παρουσία **μαθητή, μητέρας και δασκάλου**. Η πρόταση για συναισθηματική προσέγγιση των τριών προσώπων δίνει την ευκαιρία στους μαθητές να μεταφερθούν στη θέση τους (**ενσυναί-**

9. Πρέπει να εξηγηθεί στους μαθητές ότι «εθνικούς» και «ειδωλόλατρες» ονόμαζαν όσους δεν έγιναν χριστιανοί.

σθηση) και να βιώσουν τις σκέψεις και τα συναισθήματά τους. Η «ανάγνωση» της εικόνας προσφέρεται να γίνει με τον τρόπο που προτείνεται στο κεφ. Β.5.2. της εισαγωγής.

4. Κατασκευαστική άσκηση, που επιτρέπει στους μαθητές να **βιώσουν** στοιχεία της καθημερινής ζωής των βυζαντινών μαθητών (**στόχος 1**), να γράψουν σε κερι, να διαπιστώσουν τις δυσκολίες και τα προβλήματα ενός τέτοιου τρόπου γραφής. Η διδασκαλία αυτής της ενότητας μάλιστα δίνει μια καλή ευκαιρία συγκέντρωσης και αξιοποίησης, στη «γωνιά ιστορίας» της τάξης και του «σχολικού Μουσείου» του σχολείου τους, παλαιού σχολικού υλικού από τον οικογενειακό κύκλο των παιδιών.

5. Η δραστηριότητα αυτή προσφέρεται να ακολουθήσει τη διαδικασία ενός **μικρο-project** (σχεδίου εργασίας), όπως αυτό αναλύεται στο κεφ. Γ.2. της εισαγωγής. Η σύνταξη **ερωτηματολογίου** θα βοηθήσει τους μαθητές στην προετοιμασία τους. Μια συζήτηση στην τάξη ακόμη για τη χρήση των μέσων (*ημερολογίου επικοινωνίας, μαγνητοφώνου, κ.ά*) θα τους βοηθήσει στην αξιοποίησή τους και θα τους μυήσει στις τεχνικές καταγραφής της **προφορικής ιστορίας**. Η παρουσίαση του Σχεδίου Εργασίας (project) από τα παιδιά μπορεί να γίνει στο χρόνο διδασκαλίας του κεφαλαίου 41 για την παιδεία, στο τέλος περίπου της σχολικής χρονιάς (**Χώρος-χρόνος, επικοινωνία, μεταβολή**).

13. Ο ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΖΕΙ ΤΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΑΙ ΤΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

1. Να γνωρίσουν και να αξιολογήσουν οι μαθητές τις ενέργειες του Ιουστινιανού για τις αλλαγές στη νομοθεσία, στη διοίκηση και στην οργάνωση της αυτοκρατορίας.
2. Να κατανοήσουν τις ιστορικές έννοιες: νομοθεσία, διοίκηση, μεταρρύθμιση.
3. Να εκτιμήσουν την ικανότητα του Ιουστινιανού να επιλέγει τους συνεργάτες του.

ΠΡΟΣΘΕΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Το χρονικό διάστημα από το θάνατο του Κωνσταντίνου (337) έως την άνοδο του Ιουστινιανού στο θρόνο (530) είναι για το βυζαντινό κράτος μια περίοδος αναστάτωσης και διοικητικής κατάπτωσης. Κύρια αιτία τους έχουν τις εξωτερικές επιδρομές γειτόνων και μετακινούμενων λαών (*Ούννων, Περσών, Γόθων, Βανδάλων*), την απώλεια εδαφών, και την οριστική πτώση του Δυτικού Ρωμαϊκού κράτους (476 μ.Χ). Την κακή αυτή εικόνα συμπληρώνουν οι εσωτερικές θρησκευτικές διαμάχες (*μονοφυσισμός*) και η εσωτερική κακοδιοίκηση και διαφθορά (*πολυνομία, πολυαρχία, εξαγορά των αξιωμάτων, επαχθής φορολογία στους μικροκαλλιεργητές, εκτεταμένη χρήση μισθοφόρων στο στρατό, οι οποίοι, συχνά εκβίαζαν το κράτος και απειλούσαν να ταχθούν με το μέρος των αντιπάλων*).

Τα μεταρρυθμιστικά μέτρα του Ιουστινιανού απέβλεπαν στη διοικητική και οικονομική εξυγίανση της αυτοκρατορίας και οδήγησαν σε ένα πιο συγκεντρωτικό σύστημα διακυβέρνησης. Η πιο σημαντική συμβολή του ίσως ήταν η αναδιάρθρωση και **κωδικοποίηση του ρωμαϊκού νομικού συστήματος**. Η καταγραφή των **Νεαρών** νόμων στα ελληνικά αποτελεί μια σημαντική καινοτομία, αλλά και ουσιαστική επιβεβαίωση του ελληνικού προσανατολισμού που έπαιρνε το Ανατολικό ρωμαϊκό κράτος.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΤΑΣΗ

Το κυρίως κείμενο έχει δύο βασικούς άξονες: τις **μεταρρυθμίσεις** του Ιουστινιανού και τα **αποτελέσματά** τους. Πάνω σε αυτούς πρέπει να κινηθεί η επεξεργασία της ενότητας. Ως **αφόρ-**

μηση μπορεί να χρησιμοποιηθούν τα στοιχεία του **προοργανωτή** (ιδιαίτερα οι φράσεις **αντιμετωπίζει προβλήματα και μεταρρυθμίζει**) και σε συνδυασμό με την ιστορική γραμμή να βοηθήσουν τους μαθητές να κάνουν υποθέσεις πάνω στα ερωτήματα:

- Από ποιους και γιατί δεχόταν απειλές το Βυζάντιο;
- Τι εσωτερικά προβλήματα μπορεί να αντιμετώπιζε;

Η δεύτερη παράγραφος και οι ταξινομημένες υποπαράγραφοι δίνουν μια αδρή εικόνα του Ιουστινιανού αλλά και των **μεταρρυθμιστικών μέτρων** που πήρε για τη βελτίωση της διοίκησης, της νομοθεσίας και των άλλων λειτουργιών του κράτους (**σύστημα**). Κατά την επεξεργασία τους είναι χρήσιμη η **ερώτηση 1** του βιβλίου, που συσχετίζει τις μεταρρυθμίσεις με τις υποθέσεις που έκαναν οι μαθητές κατά την αφόρμηση. Έτσι οι μαθητές θα βοηθηθούν να διακρίνουν και να κατανοήσουν τις έννοιες **μεταρρύθμιση, νομοθεσία και διοίκηση**, οι οποίες είναι αφηρημένες για τα παιδιά και θα τις συναντήσουν πολλές φορές στα επόμενα μαθήματα (**στόχος 2ος, άσκηση 5**).

Στην επεξεργασία των αποτελεσμάτων των μεταρρυθμίσεων (**μεταβολή**) πρέπει να σχολιαστεί το γεγονός της **δυσαρέσκειας των προνομιούχων** (από τα μέτρα), που προσφέρεται να χρησιμοποιηθεί ως αφόρμηση για τη διδασκαλία της επόμενης ενότητας 14 (στάση του «*νίκα*»).

Τα παιδιά, παρατηρώντας τις **εικόνες 2 και 3**, μπορούν να αντιληφθούν ποιά έργα έγιναν στο Βυζάντιο με τα χρήματα που εισπράχτηκαν και να κάνουν διαχρονικές αναγωγές, απαντώντας στις ερωτήσεις:

- Πού διατίθενται σήμερα τα έσοδα του κράτους; (Κ. Π. Αγωγή).
- Πριν λίγα χρόνια νόμισμα της Ελλάδας ήταν η δραχμή. Σήμερα είναι το ευρώ, που αντικατέστησε τη δραχμή. Γιατί έγινε αυτή η αλλαγή; Βοήθησε περισσότερο τις συναλλαγές μας; (**μεταβολή, επικοινωνία**)

Το **κείμενο 4** δίνει την ευκαιρία στους μαθητές να αξιολογήσουν την ενέργεια του Ιουστινιανού και να τη συσχετίσουν με παρόμοιες προηγούμενων αυτοκρατόρων (π.χ. Θεοδοσίου), με τις ερωτήσεις:

- **Πώς κρίνετε την ενέργεια του Ιουστινιανού να κλείσει τη «Σχολή της Αθήνας; Γιατί την ονομάζουμε «σκιερή»;**
- **Ποιος προηγούμενος αυτοκράτορας είχε πάρει παρόμοιες αποφάσεις;**

Το κείμενο 6 δίνει την ευκαιρία στους μαθητές να εκτιμήσουν ότι το έργο του Ιουστινιανού δεν ήταν μόνο προϊόν της δικής του ηγετικής φυσιογνωμίας αλλά και ομαδικής προσπάθειας, συνεργασίας, επιλογής κατάλληλων και αξίων συνεργατών (**Κ.Π. Αγωγή, άτομο-σύνολο**).

Η ερώτηση που παρατίθεται μετά το κείμενο δίνει τη δυνατότητα στους μαθητές να εκθέσουν τις απόψεις και να αναδείξουν τις ιδέες τους όπως για την κοινωνία που θέλουμε να ζούμε, ποιοι πρέπει να προωθούνται στα αξιώματα, πώς να γίνεται η επιλογή τους και πόσο σημαντική και χρήσιμη είναι η **αξιοκρατία** στη σημερινή κοινωνία (**Γλώσσα, Κ. Π. Αγωγή**).

ΕΠΟΠΤΙΚΑ ΜΕΣΑ

www.ime.gr (Πρώιμη Βυζαντινή περίοδος> Πολιτική> Ιουστινιανός και Κοινωνία> Εποχή Ιουστινιανού και Πολιτισμός> Πνευματικός Κόσμος> Δίκαιο). Δανάη Ζάνου, *Ιουστινιανός, Μίνωας*.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Μεταβολή, άτομο-σύνολο, σύστημα.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Η δραστηριότητα απαντά στον **1ο στόχο** και συνδέει τα (πολλά) πρόσωπα του μαθήματος με το ρόλο τους στη διοίκηση του κράτους. Είναι ανατροφοδοτική και οξύνει την παρατηρητικό-

τητα των παιδιών. Η αντιστοίχισή της γίνεται εύκολα, με τη βοήθεια του κειμένου 6 που υπάρχει στο βιβλίο του μαθητή.

2. Η δραστηριότητα απαιτεί από τους μαθητές να κρίνουν και να αξιολογήσουν την απόφαση του Ιουστινιανού να επιβάλει δασμούς στα εισαγόμενα προϊόντα (**μεταβολή**). Οι μαθητές έχουν, πιθανώς, πληροφόρηση για τα **έσοδα και τα έξοδα** ενός κράτους από το σχετικό μάθημα της Κ. Π. Αγωγής, που στοιχεία του διδάχτηκαν ευκαιριακά και στις προηγούμενες τάξεις. Πριν κρίνουν όμως εδώ την ενέργεια του αυτοκράτορα πρέπει να κατανοήσουν ότι, για το καλό της οικονομίας ενός κράτους, πρέπει να υπάρχει ισορροπία ανάμεσα στις **εισαγωγές** και τις **εξαγωγές προϊόντων**. Αυτό επιδίωξε ο Ιουστινιανός και αυτό κάνουν και σήμερα όλα σχεδόν τα κράτη (**διαχρονικότητα, Κ. και Π. Αγωγή**).

3. Η δραστηριότητα αποβλέπει στην παράλληλη μελέτη των πηγών (κειμένου-εικόνας), και στην άντληση πληροφοριών από αυτές. **Προτρέπει** τους μαθητές να **συνεξετάσουν** και να **σχετίσουν** τα στοιχεία των πηγών, ώστε να αξιολογήσουν τη σημασία της ασφάλειας για την οικονομική ανάπτυξη της αυτοκρατορίας (**στόχος 1ος**). Οι ζητούμενοι λόγοι που καθόρισαν τις ενέργειες του Ιουστινιανού σχετίζονται με όσα αναφέρονται στα πρόσθετα στοιχεία του κεφαλαίου.

4. Η δραστηριότητα αυτή επαναφέρει το θέμα διάκρισης των **νομοθετικών** από τις **διοικητικές** μεταρρυθμίσεις, που σε πολλά σημεία έχουν κοινά στοιχεία και τομές (**στόχος 2ος**). Η διάκρισή τους, η ταξινόμησή τους στον πίνακα και η πιθανή αιτιολόγηση των επιλογών τους θα βοηθήσει τους μαθητές να τις κατανοήσουν, μέσα από συγκεκριμένα παραδείγματα. Τα δύο πρώτα μεταρρυθμιστικά μέτρα είναι **νομοθετικά** και τα άλλα τέσσερα **διοικητικά (Μεταβολή, σύστημα)**.

14. ΟΙ ΔΗΜΟΙ ΑΝΑΣΤΑΤΩΝΟΥΝ ΤΗΝ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑ ΜΕ ΤΗ ΣΤΑΣΗ ΤΟΥ «ΝΙΚΑ»

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

1. Να αναζητήσουν τα αίτια και να εκτιμήσουν τις συνέπειες της στάσης του «νίκα» για την Πόλη και τη βυζαντινή αυτοκρατορία γενικότερα.
2. Να κρίνουν τις ενέργειες των προσώπων που πήραν μέρος σ' αυτή, μέσα από τα αποτελέσματά τους.

ΕΠΟΠΤΙΚΑ ΜΕΣΑ

www.ime.gr **Πρώιμοι Βυζαντινοί χρόνοι> Πολιτική> Ιουστινιανός> Στάση του Νίκα. Κοινωνία> Κινητικότητα> ρόλος των δήμων. Κοινωνία> Εποχή Ιουστινιανού> Αλλαγές στις πόλεις**

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΤΑΣΗ

Το κεφάλαιο αυτό πραγματεύεται μια μελανή σελίδα της τριαντάχρονης βασιλείας του Ιουστινιανού, στα πρώτα της χρόνια. Το θέμα έρχεται σε αντίθεση με το «εύκρατο κλίμα» του προηγούμενου μαθήματος και τη χαρισματική παρουσία του νεαρού (τότε) αυτοκράτορα στη διακυβέρνηση του Βυζαντινού κράτους.

Η φράση του προηγούμενου κεφαλαίου ότι κάποιες από τις μεταρρυθμίσεις «ενόχλησαν τους δήμους και δυσαρέστησαν τους προνομιούχους», σε συνδυασμό με τον **προοργανωτή**, την **εικόνα 1** και τον **τίτλο**, μπορεί να αποτελέσουν **αφόρμηση** για το νέο μάθημα. Μέσα από αυτά οι μαθητές καλούνται να υποθέσουν τις πιθανές αντιδράσεις των θιγόμενων δήμων για τον περιορισμό των αθλητικών και οικονομικών προνομίων τους.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

- Ποια από τα μέτρα που αναφέρονται στο προηγούμενο κεφάλαιο «ενόχλησαν και δυσaráστησαν» και ποιους;
- Πώς κρίνετε την ενέργεια του Ιουστινιανού να μην αλλάξει τις αποφάσεις του, παρά τα παράπονα και τις διαμαρτυρίες των θιγομένων ; (**άτομο - σύνολο**)
- Πώς εξηγείτε τη συνεργασία των αντιπάλων κατά της φρουράς και του αυτοκράτορα;
- Γιατί στράφηκαν ειδικά κατά του Καππαδόκη και του Τριβωνιανού;
- Ποιο γεγονός εξάντλησε την υπομονή του Ιουστινιανού;
- Πήρε χωρίς δισταγμούς την τελική απόφασή του;
- Τι θα κάνατε εσείς στη θέση του;

Η τελευταία ερώτηση βοηθάει τους μαθητές να αξιολογήσουν την απρόσμενη απόφαση του Ιουστινιανού να καταπνίξει τη στάση, αλλά και να υποθέσουν και τη δική τους αντίδραση, αν αντιμετώπιζαν μια παρόμοια περίπτωση (**ενσυναίσθηση**).

Η επεξεργασία του **κειμένου-πηγής 2** μπορεί να συνοδευτεί από τα ακόλουθα ερωτήματα, για ν' αναδείξει τις αξίες που καθόριζαν την απόφαση της Θεοδώρας:

- Πώς κρίνετε την απόφασή του Ιουστινιανού να εγκαταλείψει το θρόνο; Τι νομίζετε ότι τον οδήγησε σ' αυτό;
- Πώς εξηγείτε τη φράση της Θεοδώρας: «είναι καλό να πεθαίνει κανείς βασιλιάς»;
- Η έγνοια της ήταν για τη ζωή τους ή για την αξιοπρέπειά τους;
- Θυμάσαι άλλους –στην ιστορία– που σε δύσκολες ώρες προτίμησαν το θάνατο από τη φυγή; (Κόδρος, Λεωνίδα, Σωκράτης, Παλαιολόγος, κ.ά.)

Τα ερωτήματα αυτά και οι τεκμηριωμένες απαντήσεις προετοιμάζουν τους μαθητές και για άλλα ερωτήματα που σχετίζονται με τις βίαιες ενέργειες των στρατηγών. Για να κρατηθούν οι εύθραυστες ισορροπίες ανάμεσα στις δύο πλευρές, είναι καλό, πριν από κάθε κρίση, να αιτιολογούμε τις ενέργειες καθεμιάς, όπως αναφέρονται στο κείμενο και στις πηγές. Η τελική πρόταση του μαθήματος **«κανείς δε νίκησε στη στάση του “Νίκα”»** πρέπει να αξιολογηθεί με τον απολογισμό και την αξιολόγηση των όσων έχασαν **οι Δήμοι, το παλάτι, ο ιππόδρομος και η αυτοκρατορία** από αυτή.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Επικοινωνία, αλληλεπίδραση, μεταβολή, άτομο - σύνολο.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Η δραστηριότητα αυτή αναδεικνύει τον ιππόδρομο **και** ως χώρο επικοινωνίας του αυτοκράτορα με το λαό. Με το κλείσιμο του ιπποδρόμου, μετά τη στάση του Νίκα, η επικοινωνία αυτή αναστέλλεται και η σχέση των δύο πλευρών **μεταβάλλεται**. Έχει εύστοχα διατυπωθεί ότι **«η στάση του «Νίκα» ήταν η τελευταία δημοκρατική φωνή στο Βυζάντιο»**. Η διαχρονική διάσταση αυτής της ενέργειας τονίζει τις διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στη σημερινή δημοκρατία και την απόλυτη μοναρχία των Βυζαντινών (**Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή, επικοινωνία, άτομο-σύνολο, μεταβολή**).

2. Η δραστηριότητα προτρέπει τους μαθητές να αναπτύξουν επιχειρήματα με βάση τα δεδομένα του μαθήματος και να αξιολογήσουν τις ευθύνες όλων των πλευρών για το τελικό αποτέλεσμα. Μπορεί κατά τη συζήτηση να αναζητηθούν πιθανές εναλλακτικές λύσεις που θα μπορούσαν να είχαν αποδεχτεί και οι δύο πλευρές, ώστε να αποτραπεί η σύγκρουσή τους. Η κατανόηση της αναγκαιότητας επικοινωνίας και συνδιαλλαγής ανάμεσα στους αντιμαχόμενους θα βοηθήσει τους μαθητές να ερμηνεύσουν παρόμοιες συμπεριφορές, που θα συναντήσουν και στα επόμενα μαθήματα ή και στην εποχή μας (εικονομαχία, ζηλωτές, κ.ά.) (Επικοινωνία, χώρος-χρόνος, διαχρο-

νικότητα).

3. Η άσκηση αυτή είναι ανακεφαλαιωτική-αξιολογική και μέσα από τη χρονική κατάταξη των γεγονότων αναπτύσσει την κριτική σκέψη των παιδιών. Η συζήτηση για την επαλήθευση των ορθών απαντήσεων ή τη διόρθωση των εσφαλμένων είναι πάντα μια καλή ευκαιρία για το φωτισμό σημείων του μαθήματος που δεν κατανοήθηκαν επαρκώς.

Η σειρά των σωστών απαντήσεων είναι: 4, 1, 3, 8, 5, 6, 7, 2, 9, 10.

4. Με τη δραστηριότητα αυτή οι μαθητές ελέγχουν και επιβεβαιώνουν τις γνώσεις τους και αυτοαξιολογούνται. Στόχος της είναι η αυτοενίσχυση και η αυτοβελτίωσή τους, καθώς ο τύπος της άσκησης προκαλεί ενδιαφέρον στα παιδιά και τα προτρέπει να ερευνήσουν και να επιβεβαιώσουν, μόνοι τους, την ορθότητα των απαντήσεών τους. Οι σωστές με τη σειρά απαντήσεις είναι:

ΙΠΠΟΔΡΟΜΟΣ, ΟΡΓΑΝΩΤΕΣ, ΥΠΑΤΙΟΣ, ΣΤΑΣΗ, ΤΡΙΑΝΤΑ, ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ, ΝΙΚΑ, ΙΩΑΝΝΗΣ, ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΗ, ΝΑΡΣΗΣ, ΟΠΑΔΟΙ, ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ.

15. Η ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ, ΕΝΑ ΑΡΙΣΤΟΥΡΓΗΜΑ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

1. Να γνωρίσουν οι μαθητές τους συντελεστές κατασκευής της Αγίας Σοφίας και στοιχεία από το αρχιτεκτονικό σχέδιο και το ζωγραφικό διάκοσμό της.
2. Να εκτιμήσουν τη σημασία της Αγίας Σοφίας ως καλλιτεχνικού μνημείου και ως κέντρου της θρησκευτικής και της εθνικής ζωής των βυζαντινών και των Ελλήνων.

ΟΡΟΛΟΓΙΑ

Ρυθμοί, ορθογώνια βασιλική, περίκεντρος ναός, βασιλική με τρούλο Αγία Σοφία, αρχιτέκτονες, αρχιτεκτονική.

ΕΠΟΠΤΙΚΑ ΜΕΣΑ

Βιντεοταινία (Αγία Σοφία), σλάιτς με εικόνες ναών διαφορετικών ρυθμών, cd-ROM Σοφία, (Ίδρυμα Μελετών Λαμπράκη), www.ime.gr **Πρώιμη βυζαντινή περίοδος** > πολιτισμός > τέχνη > περίοδος 518-610. *Βυζαντινή Τέχνη*, Μαρίζα Ντεκάστρο, Κέδρος.

ΠΡΟΣΘΕΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Το κτίσιμο της Αγίας Σοφίας, που καταστράφηκε κατά τη στάση του «νίκαια», ήταν για τον Ιουστινιανό πρώτη προτεραιότητα, αλλά και λύτρωση από τις οδυνηρές συνέπειες της τρομερής αυτής αναταραχής.

Η αρχιτεκτονική καινοτομία της Αγίας Σοφίας προέρχεται από το συνδυασμό δύο παλαιότερων ρυθμών ρωμαϊκής παράδοσης: **της βασιλικής με επικλινή στέγη** (π.χ. Άγιος Δημήτριος στη Θεσσαλονίκη) και του **περίκεντρου ναού**, όπου πάνω σε μια κυκλική ή οκταγωνική βάση στηριζόταν ο κυκλικός τρούλος της οροφής (π.χ. Ροτόντα Αγίου Γεωργίου Θεσσαλονίκης). Αυτοί οι αρχιτεκτονικοί ρυθμοί είχαν χρησιμοποιηθεί κατά τη ρωμαϊκή περίοδο για την ανέγερση δημόσιων κτιρίων και είχαν υιοθετηθεί από τους πρώτους χριστιανούς για το χτίσιμο των ναών τους. Με το συνδυασμό των δύο ρυθμών δημιουργήθηκε ένας νέος, της **Βασιλικής με τρούλο**, που χρησιμοποιήθηκε, κατά κανόνα, για λατρευτικά κτίσματα.

Ο Ιουστινιανός ξεχώρισε τον **Ανθέμιο** και τον **Ισίδωρο** όχι μόνο για τις γνώσεις τους αλλά και για την πρωτοτυπία των έργων τους. Οι αρχιτέκτονες πριν αρχίσουν το χτίσιμο της Αγίας Σοφίας, επισκέφτηκαν πολλές περιοχές και είδαν από κοντά ναούς και άλλα κτίσματα, για να πάρουν

ιδέες για το δικό τους έργο. Η Αγία Σοφία αποτελεί επίτευγμα όχι μόνο για το σχεδιασμό της αλλά και για το πλάτος του τρούλου της, που στηριζόταν αποκλειστικά στα τόξα του ναού.

Ο ναός κοσμήθηκε με ψηφιδωτά, τοιχογραφίες και χρωματιστά μάρμαρα από πολλές περιοχές της αυτοκρατορίας. Ανάμεσα στα ψηφιδωτά περιλαμβάνεται και παράσταση του Μεγάλου Κωνσταντίνου, που προσφέρει την Κωνσταντινούπολη στην Παναγία και του Ιουστινιανού που της προσφέρει την Αγία Σοφία. Αργότερα προστέθηκαν και άλλες ψηφιδωτές παραστάσεις αυτοκρατόρων. Από το ζωγραφικό της διάκοσμο λίγα μέρη έχουν σωθεί (ο Παντοκράτορας στον τρούλο, η Πλατυτέρα στην κόγχη του ιερού και τα ψηφιδωτά στον εξώστη). Τα περισσότερα καλύφθηκαν, όταν ο ναός μετατράπηκε σε τζαμί μετά την οθωμανική κατάκτηση. Σήμερα, και με τη συνδρομή διεθνών οργανισμών, γίνεται μεγάλη προσπάθεια για την αποκατάσταση και τη συντήρησή τους.

ΣΧΕΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Ο θρύλος της μέλισσας από το προηγούμενο βιβλίο της Ε' για «τα βυζαντινά χρόνια» (σ.58), το οποίο είναι καλό να υπάρχει στη βιβλιοθήκη της τάξης.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Χώρος - χρόνος, αλληλεπίδραση, επικοινωνία μεταβολή, πολιτισμός.

ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ

Γλώσσα, Εικαστικά, Θρησκευτικά, Μουσική.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΤΑΣΗ

Το προηγούμενο μάθημα (η «στάση του νίκαια») και η ερώτηση, **τι θα μπορούσε να γίνει για να επανέλθει η ηρεμία και η ομαλότητα**, μπορεί ν' αποτελέσουν **αφόρμηση** για το νέο μάθημα. Ο τίτλος της ενότητας, η φράση «ξαναχτίζεται» του προοργανωτή και η εικόνα του ναού ακόμη μιλούν για την Αγία Σοφία. Οι εικόνες του μαθήματος και η πηγή 3 δίνουν την αφορμή να συζητηθεί η αρχιτεκτονική τελειότητα του ναού, αλλά και η διαχρονική παρουσία και επίκληση του θείου. Στην περίπτωση της Αγίας Σοφίας το θείο προβάλλεται ως ο συνεκτικός δεσμός των κατοίκων της τραυματισμένης πόλης, αλλά και της κοινωνικής συνοχής του Βυζαντίου γενικότερα (ερώτηση 1).

Κατά την επεξεργασία της ενότητας πρέπει να δοθεί έμφαση στην παρατήρηση των εικόνων. Για την εξοικείωση των μαθητών με το νέο αρχιτεκτονικό ρυθμό (στόχος 1) προσφέρεται η ερώτηση 2 και κυρίως η δραστηριότητα 5, η οποία κάνει και μια συγκριτική αναδρομή στους αρχαίους ελληνικούς ρυθμούς.

Για την επίτευξη του **στόχου 2** προσφέρεται το κείμενο-πηγή 3 και οι δραστηριότητες 3 και 4. Κατά την επεξεργασία μπορούν ακόμη να θεθούν τα ακόλουθα ερωτήματα:

- Υπήρχαν πριν από την Αγία Σοφία ναοί σε άλλα μέρη, που είχαν μεγάλη διάρκεια ζωής και ήταν ονομαστοί για την τέχνη τους; (**στόχος 1**) (π.χ. ο Παρθενώνας, 1.000 χρόνων περίπου τότε) (**χώρος-χρόνος, πολιτισμός**).
- Πώς σας φαίνεται το γεγονός ότι «όλες οι περιοχές της αυτοκρατορίας πρόσφεραν χρήματα και υλικά για τη Μεγάλη Εκκλησία»; Συμβαίνει κάτι ανάλογο σήμερα; (**ομοιότητα-διαφορά**).
- Ο Ιουστινιανός ζήτησε από τους αρχιτέκτονες ο ναός που θα χτίσουν «να ζήσει αιώνες και όμοιός του να μην υπάρχει πουθενά». Ήταν υπερβολική η επιθυμία του; Τι δείχνουν οι αιώνες που πέρασαν; (**χώρος-χρόνος - διαχρονικότητα**)

Οι δραστηριότητες 3 και 4, τέλος, και οι περιεκτικές λαϊκές εκφράσεις τους κάνουν φανερή την επίδραση που είχε το μοναδικό αυτό μνημείο στην ψυχή του λαού μας και προσφέρονται για διαθεματική αξιοποίηση και επέκταση.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Ανακεφαλαιωτική δραστηριότητα που απαντά στον 1ο στόχο. Λειτουργεί ως **εννοιολογικός** χάρτης του μαθήματος και συμπυκνώνει το ιστορικό ερωτηματολόγιο (Τι; Πού; Πώς; Πότε; Από ποιους;). Το διάγραμμα βοηθά τους μαθητές να αναζητήσουν περισσότερες πληροφορίες και, με οδηγό αυτό και τα απαντημένα ερωτήματα, να περιγράψουν ένα ιστορικό γεγονός (*της Αγίας Σοφίας εδώ, της τοπικής τους εκκλησίας άλλοτε*). Οι σωστές απαντήσεις είναι: Τα εγκαίνια: **537 μ.Χ.** Ο ιδρυτής: **Ιουστινιανός**. Ο συνδυασμός δύο ρυθμών: **Περίκεντρος, Βασιλική**. Ο ένας ρυθμός: **Βασιλική με τρούλο**. Οι αρχιτέκτονες: **Ανθέμιος, Ισίδωρος**. Ο τόπος της: **Κωνσταντινούπολη**.

2. Η δραστηριότητα αφορά την **τοπική ιστορία**. Οι μαθητές, ακολουθώντας τη διαδικασία που αναφέρεται στην εισαγωγή (κεφ. Γ. 1 και 2), είναι καλό να αναζητήσουν πληροφορίες για τους ναούς της περιοχής τους, να προγραμματίσουν μια επίσκεψη σ' αυτούς, να παρατηρήσουν και να διακρίνουν στοιχεία που τους ενδιαφέρουν (σχέδιο-ρυθμό, τρούλο, τέμπλο, τόξα, εικονογράφηση), να φωτογραφίσουν ό,τι θεωρήσουν σημαντικό, να καταγράψουν ή να μαγνητοφωνήσουν πληροφορίες που τους δόθηκαν και να αξιοποιήσουν την εμπειρία τους με μια παρουσία στην τάξη (**ομοιότητα-διαφορά, επικοινωνία**).

3. Ο εντοπισμός του παραδείγματος (*Χριστιάνοι Μεσσηνίας*) και η σύνδεσή του με το λαογραφικό δίστιχο (*...κι Αγία Σοφιά στην Πόλη*) δίνει την ευκαιρία στους μαθητές να αναζητήσουν τους λόγους μεταφοράς και διάσωσης του ονόματος της ξακουστής εκκλησίας στο λόγο του λαού και να το συνδέσουν με ονόματα χωριών, ναών ή τοπωνυμίων της περιοχής τους (**Τόπος-χρόνος, αλληλεπίδραση**) (**Τοπική ιστορία**).

4. Διαθεματική δραστηριότητα, που συνδέει την Αγία-Σοφία με τη μουσική μας παράδοση και τη λαογραφία. Οι μαθητές έχουν την ευκαιρία να ακούσουν από κασέτα το συγκεκριμένο δημοτικό τραγούδι, να το τραγουδήσουν και οι ίδιοι και να ανακοινώσουν στην τάξη, από τη σχετική μικρο-έρευνα που θα κάνουν, άλλα τραγούδια ή παραδόσεις που μιλούν για την Αγία Σοφία. Ο σχολιασμός του τραγουδιού, αλλά και της παροιμιακής φράσης της δραστηριότητας 3 αναδεικνύει τη θέση της Αγίας Σοφίας στη **συλλογική μνήμη**, ως ένα πρότυπο κάλλους και μεγαλοπρέπειας, όχι μόνο στη βυζαντινή περίοδο αλλά και ως σήμερα (**Μουσική, Γλώσσα**).

5. **Ανακεφαλαιωτική** δραστηριότητα μέσα από εικόνες. Βασίζεται στην παρατήρηση και στοχεύει στη διάκριση και επισήμανση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της αρχιτεκτονικής και των ρυθμών των αρχαίων και των βυζαντινών ναών (**εικαστικά, στόχος 1, αλληλεπίδραση**). Με τη σειρά, από πάνω προς τα κάτω στην αριστερή στήλη είναι οι ναοί: ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΕ ΤΡΟΥΛΟ - ΒΑΣΙΛΙΚΗ - ΔΩΡΙΚΟΣ και στη δεξιά ΚΟΡΙΝΘΙΑΚΟΣ - ΙΩΝΙΚΟΣ - ΠΕΡΙΚΕΝΤΡΟΣ

16. ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΚΡΑΤΟΣ ΜΕΓΑΛΩΝΕΙ ΚΑΙ ΦΤΑΝΕΙ ΣΤΑ ΠΑΛΙΑ ΣΥΝΟΡΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

1. Να γνωρίσουν οι μαθητές τις πολεμικές ενέργειες των βυζαντινών για την ανάκτηση των κατακτημένων περιοχών και την επέκταση της αυτοκρατορίας ως τα παλιά σύνορά της.
2. Να εκτιμήσουν τις ενέργειες του Ιουστινιανού και να τις συγκρίνουν με του Θεοδοσίου.
3. Να αξιολογήσουν τα θετικά και τα αρνητικά αποτελέσματα αυτών των πολεμικών επιχειρήσεων.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΤΑΣΗ

Βασικό στοιχείο της διδακτικής ενότητας είναι ότι η ιδέα της **ρωμαϊκής κοσμοκρατορίας** και του *mare nostrum* (θάλασσά μας) εξακολουθεί να αποτελεί το ιδανικό της βυζαντινής αυτοκρατορίας και στα χρόνια του Ιουστινιανού. Οι μαθητές μπορούν να προϋδαστούν γι' αυτό από τον τίτλο του μαθήματος, αλλά και από την παρατήρηση των **εικόνων 1 και 5** και την παράλληλη μελέτη της **πηγής 4** (8η νεαρά), που κάνουν φανερή τη φιλοδοξία του αυτοκράτορα για νέες κατακτήσεις: «Ξαναπήραμε όλη την Αφρική... και ελπίζουμε να πετύχουμε πολλά ακόμη».

Εδώ είναι σκόπιμο να εξεταστεί **ποιοι άλλοι αυτοκράτορες** επιχειρήσαν στο παρελθόν παρόμοια επέκταση (*Κωνσταντίνος, Θεοδόσιος*) και να αναδειχθούν τα **προβλήματα** που κι αυτοί αντιμετώπισαν, για τη **διοίκηση** της απέραντης αυτοκρατορίας.

- Η σύγκριση των εδαφών της αυτοκρατορίας, πριν και μετά τους πολέμους, που μπορεί να γίνει μέσα από τους χάρτες **2 και 3**, δίνει με σαφήνεια τη «θετική» (εδαφική) διάσταση των πολέμων του Ιουστινιανού (ομοιότητα-διαφορά).
- Η **πηγή 4** όμως, καθώς και οι αναφορές του κειμένου ότι «**οι πόλεμοι κράτησαν είκοσι περίπου χρόνια**», «**κούρασαν**», «**αποδυνάμωσαν**» και «**εξάντλησαν**», κάνουν φανερές τις αρνητικές επιπτώσεις της τολμηρής απόφασης του αυτοκράτορα.

Η συνεκτίμηση όλων αυτών των στοιχείων αιτιολογεί και την (εκ νέου) στροφή της φροντίδας του Ιουστινιανού στα **προβλήματα της Ανατολής** και τη σταδιακή εγκατάλειψη της Δύσης. Κάνει φανερές ακόμη τις δυσκολίες που αναμένουν τους διαδόχους του και την αυτοκρατορία στα μετά το θάνατό του (565 μ. Χ.) χρόνια.

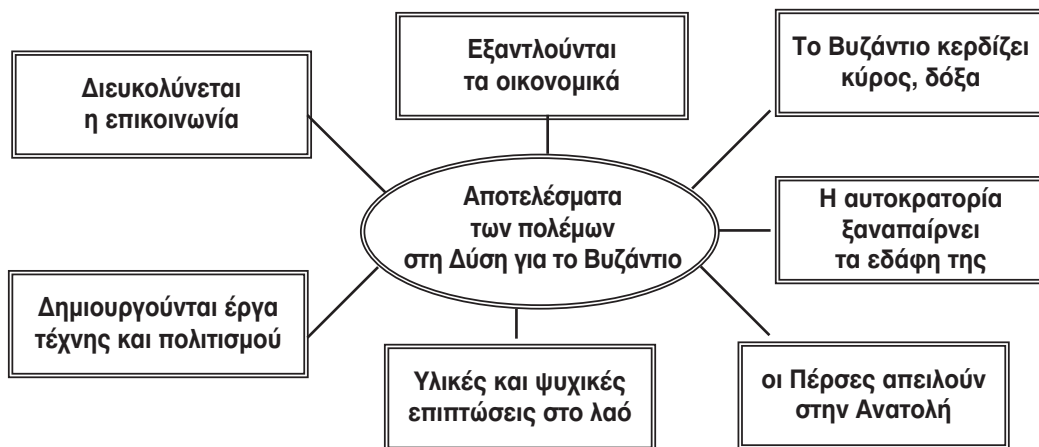
Για τη διαχρονική διάσταση των γεγονότων μπορούμε να συζητήσουμε με τους μαθητές αν και **σήμερα** υπάρχουν διπλωματικές σχέσεις μεταξύ των κρατών (ποιων; και πότε;) (**χώρος-χρόνος**), αν συνάπτονται συνθήκες και για ποιο σκοπό (για ειρήνευση, για ένταξη νέων κρατών σε διεθνείς ενώσεις π.χ. *Ευρωπαϊκή Ένωση, για συμφωνίες οικονομικού περιεχομένου κ.ά*) (**Κ. Π. Αγωγή, γεωγραφία**) και αν γίνονται πολεμικές συγκρούσεις (πότε; και γιατί;).

Η ενότητα προσφέρεται ακόμη για επεξεργασία με **σχέδιο εργασίας** (project) βασισμένο στον **εννοιολογικό χάρτη** του μαθήματος, που μπορεί να παρουσιαστεί στον πίνακα, με διάγραμμα που έχει στο κέντρο του κύκλο με το **κεντρικό θέμα** (π.χ. *ενέργειες Ιουστινιανού*) και στις ακτίνες του τις επιμέρους παραμέτρους του (*συνθήκες ειρήνης-διπλωματικά μέσα-πόλεμοι με Γότθους και Βάνδαλους-πολεμικά μέσα, κ.ά*).

Με αυτό τον τρόπο ανάλυσης (*με σχέδιο εργασίας*) οι μαθητές μπορούν να επισημάνουν τα «θετικά» και τα αρνητικά στοιχεία των πολέμων του Ιουστινιανού και να κάνουν κι άλλες εκτιμήσεις, από εκείνες που αναφέρονται στο βιβλίο, για τις επιπτώσεις τους. Με τη βοήθεια του δασκάλου τους ακόμη μπορούν να αναπτύξουν στον πίνακα το δικό τους εννοιολογικό χάρτη, για τα **αποτελέσματα της ειρήνης (Γλώσσα-Κ.Π.Αγωγή)**.

Με την ευκαιρία της ανακεφαλαίωσης που αφορά τα κεφάλαια για τον Ιουστινιανό, μπορεί να γίνει μια συνολική εκτίμηση του έργου και της προσωπικότητάς του.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Χώρος-χρόνος, επικοινωνία, αλληλεπίδραση, μεταβολή, σύστημα.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Δραστηριότητα **σύνθεσης** και (επαν)οργάνωσης των δεδομένων της διδακτικής ενότητας σε πλαγιότιτλους, που βοηθούν τους μαθητές στην καλύτερη νοηματική οργάνωση και την κατανόηση του μαθήματος (**Γλώσσα**). Οι απαντήσεις μπορεί να είναι:

1. Διπλωματικές και πολεμικές ενέργειες του Ιουστινιανού
2. Τα θετικά αποτελέσματά τους (μεταβολή)
3. Τα αρνητικά αποτελέσματά τους (μεταβολή)
4. Οι **συνέπειες** και οι **επιπτώσεις** τους (μεταβολή)

2. Δραστηριότητα νοηματικής **οργάνωσης** του μαθήματος, **επιλογής** (θετικού-αρνητικού) και **αξιολόγησης**. Αναπτύσσει την ιστορική κρίση των παιδιών και εμπλουτίζει το λεξιλόγιό τους, καθώς τα αναγκάζει να προσέξουν και να διακρίνουν τη σημασία των (συχνά) συνώνυμων ρημάτων και των λεκτικών όρων, που αποδίδουν τα θετικά και αρνητικά αποτελέσματα των πολέμων (**στόχος 3ος**). Οι σωστές απαντήσεις είναι: **Θ, Θ, Α, Θ, Α, Α, Θ, Α, Θ, Θ, Α, Θ**.

3. Η δραστηριότητα προτρέπει τους μαθητές **να επιστρέψουν** στα δεδομένα του **μαθήματος 9** (χωρισμός της αυτοκρατορίας-διάλυση του Δυτικού κράτους), και μέσα από τα κείμενα, τις πηγές και τους **χάρτες** να εκτιμήσουν τις αρνητικές επιπτώσεις που είχε η ενέργεια του Θεοδοσίου και για την Ανατολική αυτοκρατορία (περιορισμός των εδαφών της αυτοκρατορίας, απώλεια των δυτικών επαρχιών και ιδιαίτερα απώλεια του ελέγχου της **δυτικής Μεσογείου**). Τους ζητά ακόμη να κρίνουν και να αξιολογήσουν την απόφαση και τις ενέργειες του Ιουστινιανού για την ανάκτηση των κατακτημένων περιοχών (**εδαφών και Μεσογείου**) και να τις συγκρίνουν με εκείνες του Θεοδοσίου.

Η συνεξέταση και η συγκριτική θεώρηση των δύο θεμάτων (χωρισμού-κατάλυσης και επανάκτησης) και η συνεκτίμηση των στοιχείων τους θα διευρύνει τους ορίζοντες των μαθητών και θα τους βοηθήσει να κάνουν την αξιολόγησή τους αντικειμενικότερη (**στόχος 2ος**), (**Γλώσσα-Κ.Π.Αγωγή**), (**Χώρος-χρόνος, μεταβολή**).

4. Η δραστηριότητα προτρέπει τους μαθητές να αντλήσουν πληροφορίες από την **πηγή 4**. Το κείμενο προβάλλει τη φιλοδοξία των βυζαντινών αυτοκρατόρων να καταστήσουν την αυτοκρατορία απέραντη και τη Μεσόγειο «θάλασσά τους» (mare nostrum). Η δραστηριότητα επαναφέρει ακόμη για σύγκριση τα προβλήματα που αντιμετωπίζει η διοίκηση ενός απέραντου κράτους (**σύστημα**), τα οποία οι μαθητές γνωρίζουν από τα κεφάλαια που διδάχτηκαν για τη Ρώμη (**Γλώσσα-Γεωγραφία**).

5. Επαναληπτική-αξιολογική δραστηριότητα με μια διαφορετική μορφή **σωστού ή λάθους**. Η διαζευκτική διατύπωση των προτάσεων προτρέπει τους μαθητές να **ανατρέξουν** στα κείμενα και στα γεγονότα, να **επισημάνουν** το ορθό και να κάνουν τη ζητούμενη διαγραφή προσέχοντας ιδιαίτερα και τη **γλωσσική** (και ιστορική εδώ) σημασία των ρημάτων. Οι λέξεις που πρέπει να διαγραφούν είναι: κατάργησε, τους Πέρσες στην Ανατολή, περιορίστηκε στο Βυζάντιο, αγνόησε, άνοιξε, χώρισε, απαγόρευσε, πρωτοέχτισε.

ΤΑ ΕΠΑΝΑΛΗΠΤΙΚΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ

Τα **επαναληπτικά μαθήματα** «κλείνουν» ευρύτερες διδακτικές ενότητες και δίδονται με τη μορφή ασκήσεων ή δραστηριοτήτων. Οι ασκήσεις-δραστηριότητες αυτές είναι κυρίως μεταγνωστικές, αποβλέπουν στην εμπάθυση και τη δημιουργική αξιοποίηση των γνώσεων που προέκυψαν από τη διδασκαλία των ως τότε μαθημάτων και έχουν ως στόχο να βοηθήσουν τους μαθητές:

- Να οργανώσουν τις γνώσεις που απέκτησαν και να τις συνδέσουν με προϋπάρχουσες,
- Να διαπιστώσουν οι ίδιοι και να συμπληρώσουν ελλείψεις και κενά που προέκυψαν.
- Να συνδέσουν τις ενέργειες των προσώπων με τα αποτελέσματά τους,
- Να κρίνουν και να αξιολογήσουν αυτές τις ενέργειες, με επιχειρήματα.
- Να ανατρέξουν σε αντίστοιχα μαθήματα ή σε σχετικές πηγές, για την αναζήτηση πρόσθετων πληροφοριών, που στηρίζουν τις απόψεις τους.

Επειδή οι στόχοι όλων των επαναληπτικών μαθημάτων του βιβλίου είναι περίπου κοινοί κρίθηκε σκόπιμο να μην επαναλαμβάνονται σε κάθε επαναληπτικό. Ο δάσκαλος επιλέγει από τους παραπάνω όσους κρίνει ότι ταιριάζουν και, αν, χρειαστεί τους συμπληρώνει και με άλλους.

Τα επαναληπτικά μαθήματα, τέλος, μπορούν να λειτουργούν παράλληλα και ως κριτήρια διαγνωστικής αξιολόγησης, για τη διαπίστωση του βαθμού κατανόησης όσων διδάχτηκαν, από τους μαθητές. Αυτό θα βοηθήσει το δάσκαλο να διαπιστώσει τυχόν κενά και να οργανώσει τις βελτιωτικές παρεμβάσεις τους για τη συμπλήρωσή τους.

Σε καμιά περίπτωση όμως τα επαναληπτικά μαθήματα δεν πρέπει να εξαγγέλλονται ή να παίρνουν τη μορφή διαγωνίσματος, γιατί αυτόματα αναιρούνται όλοι οι στόχοι που αναφέρθηκαν και επέβαλαν την οργανική ένταξή τους στο Α.Π.Σ. της ιστορίας.

1ο ΕΠΑΝΑΛΗΠΤΙΚΟ ΜΑΘΗΜΑ, ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ 1 ΕΩΣ 16

Στο 1ο επαναληπτικό, των μαθημάτων 1 έως 16, αλλά και στα επόμενα τρία που θα ακολουθήσουν, έγινε προσπάθεια η προσέγγιση των θεμάτων να γίνεται με ποικίλης μορφής ασκήσεις και δραστηριότητες (*μελέτη και παρατήρηση πηγών, επιλογή σωστού-λάθους, αντιστοίχισης, χρονική κατάταξη γεγονότων, διάκριση θετικών-αρνητικών ενεργειών από τα αποτελέσματά τους κ.ά.*). Οι μαθητές πιθανώς έχουν πλέον περισσότερη ευχέρεια στη προσέγγιση των δραστηριοτήτων, επειδή βασίζονται σε προϋπάρχουσες γνώσεις και έχουν αποκτήσει καλύτερες δεξιότητες διαχείρισής τους.

1. Η δραστηριότητα στοχεύει στην ανάπτυξη της δεξιότητας εικαστικής «ανάγνωσης» των εικόνων και άντλησης πληροφοριών από αυτές. Η απουσία σχετικών με τις εικόνες κειμένων διευκολύνει τους μαθητές να «σκύψουν» προσεκτικά πάνω από αυτές, να ανακαλέσουν τις προϋπάρχουσες για τα ρωμαϊκά χρόνια γνώσεις τους και να διαπιστώσουν τη σκληρή εργασία των δούλων στα δημόσια έργα ή στις θηριομαχίες του Κολοσσαίου. Οι εμφανείς διαφορές των ρόλων που παίζουν τα εικονιζόμενα πρόσωπα (εργάτες, ένοπλοι επιστάτες, αξιωματούχοι θεατές στα θεωρεία, μονομάχοι στην αρένα) βοηθούν τους μαθητές, να εκτιμήσουν τα συναισθήματά τους, μέσα και από την ενσυναίσθηση.¹⁰

10. Τη μεταφορά τους δηλαδή στη θέση τους. Περισσότερα για την «ανάγνωση» των εικόνων δες το σχετικό κεφάλαιο (Β.5.2.) της εισαγωγής.

2. Αξιολογική άσκηση διάκρισης των σωστών προτάσεων του πίνακα από τις λανθασμένες. Η δικαιολόγηση της διάκρισης των τεσσάρων λανθασμένων δίνει την ευκαιρία επανόρθωσης και σχολιασμού των γεγονότων στα οποία αυτές αναφέρονται. Οι σωστές απαντήσεις είναι: **Σ, Λ, Σ, Σ, Λ, Λ, Σ, Λ, Σ, Σ**

3. Διαθεματική δραστηριότητα **μαθηματικού** υπολογισμού των χρόνων ζωής του ιστορικού ναού της Αγίας Σοφίας από τα εγκαίνιά του (537 μ.Χ.) ως σήμερα. Στη διάρκεια της χρονιάς οι μαθητές μπορούν να επιστρέφουν στο διάγραμμα της ιστορικής γραμμής για να εντάξουν σ' αυτό και άλλα ορόσημα της πορείας του μνημείου.

4. Δραστηριότητα γλωσσικής και ιστορικής προσέγγισης των προσωνυμιών της Κωνσταντινούπολης. Η προσπάθεια αντιστοίχισης καθενός με τα γεγονότα στα οποία έχουν την αφετηρία τους, δίνει την ευκαιρία στους μαθητές να ανατρέξουν σ' αυτά και να τα (ξανα)δουν με κριτική ματιά τώρα. Η «Θεόκτιστη» π.χ. οδηγεί στους θρύλους-πηγές του μαθήματος 7.α, β, Η «Επτάλοφη» στο γεωγραφικό ανάγλυφο της Πόλης, στο θρύλο της «πόλης των Τυφλών» (κεφ.7, Τ/Μ, δραστηριότητα 3) και στην αντίστοιχη ονομασία της Ρώμης.

Με παρόμοιο τρόπο, και εφόσον ο διδακτικός χρόνος το επιτρέπει, μπορούμε να επεκτείνουμε τη δραστηριότητα στα ιστορικά-γεωγραφικά **τοπωνύμια** της περιοχής (**Ελλάσποντος, Βόσπορος, Κεράσιος, Προπονίδα**) και να σχολιάσουμε (ιστορικά και γλωσσικά) τους λόγους της καθιέρωσής τους (π.χ. *Ελλάσποντος = Ο πόντος της Έλλης και του Φριξου*).

5. Δραστηριότητα χρονολογικής ταξινόμησης των γεγονότων. Μετά την οριστική συμπλήρωση του πίνακα μπορεί να σχολιαστεί η σημασία των γεγονότων που αναφέρονται στις προτάσεις. Η σωστή χρονική κατάταξη τους είναι: **2, 9, 6, 10, 1, 8, 4, 7, 5, 3** (*Η σημείωση των αριθμών είναι καλό να γίνεται με μολύβι*).

6. Ο Παρθενώνας και η Αγία Σοφία είναι αναμφισβήτητα τα πιο σημαντικά αρχιτεκτονικά δείγματα των αρχαίων χρόνων (*ο πρώτος*) και των βυζαντινών (*η δεύτερη*). Στους αιώνες που πέρασαν από την κτίση τους και οι δυο ναοί έχουν γίνει μνημεία αναφοράς για την τεχνική και αισθητική τους τελειότητα.

Η δραστηριότητα αντιστοίχισης των τιμών των θεοτήτων, των χώρων κτίσης, των δημιουργών τους, των ρυθμών και του χρόνου «ζωής» τους (*εδώ*) έχει στόχο τη διαχρονική σύνδεση και το διαθεματικό συσχετισμό των δύο αρχιτεκτονικών αριστουργημάτων. Η δραστηριότητα θα είναι αποδοτικότερη, αν στη διάρκειά της αναρτηθούν ή προβληθούν στον πίνακα εικόνες των δύο μνημείων, οι οποίες θα διευκολύνουν τους μαθητές στη συγκριτική θεώρησή τους.

7. Δραστηριότητα αξιολόγησης και εκτίμησης των ενεργειών του Ιουστινιανού, με κριτήριο τα αποτελέσματα που αυτές είχαν. Η διάκριση των αποτελεσμάτων σε **θετικά** ή **αρνητικά** πρέπει να στηρίζεται στις **επιπτώσεις διάρκειας** που αυτά είχαν στους ανθρώπους της εποχής, αλλά και στην αυτοκρατορία γενικότερα. Οι σωστές απαντήσεις είναι: **Θ, Θ, Α, Θ, Θ, Α, Α**

17. ΟΙ ΓΕΙΤΟΝΕΣ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

1. Να γνωρίσουν οι μαθητές τους λαούς που περιέβαλλαν το Βυζάντιο και να εκτιμήσουν τις συνέπειες αυτής της γειτνίασης για την αυτοκρατορία.
2. Να κατανοήσουν τις αιτίες που έφεραν αυτούς τους λαούς (Σλάβους, Αβάρους, Βούλγαρους, Άραβες και Πέρσες) στα βυζαντινά σύνορα.
3. Να γνωρίσουν πώς ο Μωάμεθ ίδρυσε μια νέα θρησκεία και με αυτήν ένωσε τους Άραβες.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Από τα προηγούμενα μαθήματα οι μαθητές γνωρίζουν την ύπαρξη πολλών λαών γύρω από τα σύνορα της αυτοκρατορίας. Έχουν ενημερωθεί ότι ορισμένοι απ' αυτούς τους λαούς

έμεναν στις ίδιες περιοχές από παλαιότερα χρόνια (Πέρσες), άλλοι με τον καιρό άλλαξαν «τόπο διαμονής (Γότθοι, Σλάβοι), και κάποιοι ήταν περαστικοί από τα βυζαντινά εδάφη και σύνορα (Ούννοι).

Το μάθημα αυτό λειτουργεί ως **προοργανωτής** των πέντε επόμενων διδακτικών ενοτήτων. Έχει στόχο να δώσει στους μαθητές σύντομα «στοιχεία ταυτότητας» των λαών που περιέβαλλαν την αυτοκρατορία, **από τον 7ο έως τον 11ο αιώνα**, και, στα μέτρα του δυνατού, να εξηγήσει τις αιτίες αλλά κι τις συνέπειες της γειτνιάσής τους με το Βυζάντιο. Η συνοπτική παρουσία τους το «βάρυνη» με ικανό αριθμό ονομάτων λαών, χωρών, και γεωγραφικών όρων. Γι' αυτό είναι αναγκαίο η διδασκαλία να οργανωθεί με τη **χρήση χάρτη** (του βιβλίου και της τάξης) και με συνεχή **επισήμανση του χώρου** και των ονομάτων τους πάνω σ' αυτόν.

Στις δραστηριότητες που ακολουθούν, αλλά και στα επόμενα μαθήματα, τα ονόματα αυτά θα επανέλθουν και θα είναι συχνό σημείο αναφοράς για τους μαθητές. Έτσι θα τους γίνουν περισσότερο γνωστά και οικεία. Γι' αυτό η 2η σελίδα του μαθήματος και τα **«λίγα λόγια για τους γείτονες»** δεν προσφέρονται για απομνημόνευση, αλλά μόνο για εξοικείωση των μαθητών με τη «μικρή ιστορία» καθενός από αυτούς και ως «πηγή» αναφοράς και άντλησης πληροφοριών για τα επόμενα μαθήματα.

Τα θέματα της γενικής ενότητας συνθέτουν την **ιστορική εικόνα** της εποχής και, παράλληλα, προβληματίζουν τους μαθητές για τον τρόπο «συνύπαρξης και γειτονίας» των λαών αυτών με τους Βυζαντινούς. Επειδή οι περισσότεροι από τους λαούς αυτούς εξακολουθούν να είναι γείτονές μας, η προσέγγιση και ο σχολιασμός των γεγονότων που σχετίζονται με αυτούς και η διαχρονική τους αξιοποίηση πρέπει να γίνεται με προσοχή, χωρίς φανατισμό και μισαλλοδοξία. Τελικός σκοπός και στόχος της διδασκαλίας των ιστορικών γεγονότων και της ιστορίας άλλωστε είναι:

«η ανάπτυξη πνεύματος φιλίας και συνεργασίας με όλους τους λαούς της γης (και ιδιαίτερα με τους γείτονές μας), προσβλέποντας σε έναν κόσμο καλύτερο, δίκαιο και ειρηνικό» (N. 1566/1985, άρθ.1., εδ. ε').

Η διάταξη-πρόταση αυτή πρέπει να είναι **διαρκώς υπόψη** του δασκάλου της ιστορίας και να είναι **διαρκώς παρούσα** κατά τη διδασκαλία.

Το μάθημα συνοδεύουν τέσσερα σύντομα κείμενα για τους Αβάρους, τους Σλάβους, τους Βουλγάρους και τους Άραβες. Η παράθεση και η **συνεξέτασή** τους (με τον τρόπο που αναφέρεται στην εισαγωγή) έχει στόχο τον εντοπισμό του χώρου αυτών των λαών στο χάρτη και τη **«γνωριμία»** των μαθητών μαζί τους. Τους προϊδεάζουν ακόμη για τη συμμαχία των δύο πρώτων (Αβάρων και Σλάβων) με τους Πέρσες, εναντίον του Βυζαντίου, που θα συναντήσουν στο επόμενο μάθημα, και μπορεί (με μια σύντομη αναφορά εδώ) ν' αποτελέσει εύστοχη **αφόρμησή** του. Οι μαθητές γνωρίζουν τους **Πέρσες** από την περυσινή τους ιστορία, αλλά και από σχετική αναφορά γι' αυτούς στο 5ο μάθημα. Γι' αυτό δεν αναφέρθηκε εδώ κάτι ιδιαίτερο γι' αυτούς. Σε πόλεμο εναντίον τους άλλωστε σκοτώθηκε ο βυζαντινός αυτοκράτορας του **Ιουλιανός**.

Αποδεικτικό στοιχείο της συμπεριφοράς αυτών των γειτόνων προς το Βυζάντιο όμως αποτελεί το κείμενο –πηγή και η εικόνα της **4ης** δραστηριότητας του τετραδίου εργασιών, που δίνουν πολλά στηρίγματα για διδακτική αξιοποίηση του θέματος. Εδώ οι μαθητές έχουν πολλούς και εναλλακτικούς τρόπους να προσεγγίσουν τις συγγενείς αυτές πηγές, να τις συζητήσουν, να τις συνδέσουν με το αποτέλεσμα του γεγονότος και να αξιοποιήσουν διαθεματικά τις προτροπές της δραστηριότητας, μέσα από της δεξιότητάς της ενσυναίσθησης.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Χώρος-χρόνος, επικοινωνία, αλληλεπίδραση, μεταβολή.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Άσκηση **συμπλήρωσης** με τα ονόματα των λαών, που περιέβαλλαν την αυτοκρατορία και

απαντά στον **1ο στόχο**. Ο συνδυασμός της χρήσης κειμένων και χάρτη του μαθήματος διευκολύνει την επιλογή των ονομάτων και την τοποθέτησή τους στη συνέχεια του αρχικού τους γράμματος. Ο εντοπισμός του χώρου διαμονής και δράσης κάθε λαού, από τους ίδιους τους μαθητές, θα τους βοηθήσει να κατανοήσουν και να συσχετίσουν πολλές από τις ενέργειές τους, που θα συναντήσουν και στα μαθήματα που ακολουθούν. Οι σωστές απαντήσεις είναι:

ΑΒΑΡΟΙ	ΑΡΑΒΕΣ
ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ	ΠΕΡΣΕΣ
ΣΛΑΒΟΙ	ΡΩΣΟΙ

2. Δραστηριότητα αντιστοίχισης. Απαντά στον **1ο στόχο** κα συνδέει τις ενέργειες των «γειτόνων» λαών με τα αποτελέσματα που αυτές είχαν για το Βυζάντιο. Τα κείμενα -αρχικό και συμπληρωματικά- δίνουν τα απαραίτητα στοιχεία για τη σύνδεση των αντίστοιχων ζευγών. Ο σχολιασμός των συνεπειών που είχαν οι ενέργειες θα βοηθήσουν τους μαθητές να τις συσχετίσουν με παρόμοιες προηγούμενων εποχών και σημερινές (π.χ. ρωμαϊκής κατάκτησης) και να σχηματίσουν καθαρότερη εικόνα για την εποχή.

3. Με διαρκή χρησιμοποίηση του χάρτη πρέπει να απαντηθεί η τρίτη δραστηριότητα. Οι μαθητές θα κατανοήσουν τις αιτίες μετακίνησης των Αβάρων, αν συνεξετάσουν την παρουσία τους με την ύπαρξη και άλλων λαών στους ίδιους χώρους. Η χρήση **πλωτών μέσων** τούς βοήθησε ιδιαίτερα να «ταξιδέψουν» από τον **Καύκασο**, στον **Εύξεινο Πόντο** και ως το **Δέλτα του Δούναβη** και μέσα από αυτόν και φτάσουν στο χώρο της οριστικής εγκατάστασής τους. Με αυτά ακόμη έφτασαν ως την Κωνσταντινούπολη και την πολιορκήσαν (**2ος στόχος**) (**Χώρος-χρόνος, επικοινωνία, μεταβολή**).

4. Για επιστροφή στο χρόνο προτρέπει η δραστηριότητα αυτή και προσφέρεται για τη συνεξέταση εικόνας και κειμένου-πηγής και την άντληση πρόσθετων πληροφοριών, για το ίδιο θέμα. Οι δυο αναφερόμενες «**φράσεις κλειδιά**» προσφέρονται για την εκτίμηση της **αριθμητικής διαφοράς** των αντιπάλων, της «δεινής» κατάστασης των πολιορκημένων, αλλά και για την απόδοση της σωτηρίας τους στον προστάτη Άγιο της πόλης τους. Το γεγονός αυτό, τα μέσα πολιορκίας και η σθεναρή άμυνα των πολιορκημένων προσφέρονται για **σύγκριση** και **διαθεματική αξιοποίηση**, με παρόμοια περιστατικά προηγούμενων πολιορκιών (*Τροίας*), μαχών (*Μαραθώνα*), ή θεικής προστασίας (*στην Πόλη και αλλού*), όπου οι λίγοι νίκησαν τους περισσότερους και τα οποία οι μαθητές γνωρίζουν ή θα συναντήσουν στα επόμενα μαθήματα.

18. ΠΕΡΣΕΣ ΚΑΙ ΑΒΑΡΟΙ ΣΥΜΜΑΧΟΥΝ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

1. Να γνωρίσουν οι μαθητές τη συμβολή της εκκλησίας στην επιτυχία της εκστρατείας του Ηρακλείου, και στην υπεράσπιση της Πόλης.
2. Να εκτιμήσουν και να κρίνουν τη στάση των Περσών, των Αβάρων και των Βυζαντινών κατά την πολιορκία της Πόλης, μέσα από τις ενέργειές τους.
3. Να αξιολογήσουν και να κρίνουν την προσωπικότητα του Ηρακλείου, ως αυτοκράτορα και στρατηγού, μέσα από τις ενέργειες και τη συμπεριφορά του.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Οι **Πέρσες**, όπως αναφέρθηκε, είναι γνωστοί στους μαθητές της Ε' τάξης από την περυσινή τους ιστορία. Σκληρές συγκρούσεις όμως είχαν με αυτούς και οι πρώτοι Βυζαντινοί αυτοκράτορες. Πολλές φορές οι Βυζαντινοί αναγκάστηκαν να συνάψουν μαζί τους συνθήκες ειρήνης, οι

οποίες συχνά συνοδεύονταν με δυσβάστακτες οικονομικές αποζημιώσεις και υποχρεώσεις.

Το μάθημα αυτό αναφέρεται στις συγκρούσεις των Βυζαντινών με τους Αβάρους και τους Πέρσες στα χρόνια του αυτοκράτορα **Ηρακλείου**. Πέρα από τις ιστορικές πληροφορίες που δίνει και τα σημαντικά στοιχεία που παραθέτει, γεννά ερωτήματα για συζήτηση και αιτιολόγηση των γεγονότων που αναφέρονται σ' αυτό. όπως για παράδειγμα:

- Λίγες δεκαετίες μετά την επιτυχημένη διακυβέρνηση του Ιουστινιανού το κράτος βρέθηκε σε «δεινή» οικονομική κατάσταση. *Γιατί;*
- Ο Πατριάρχης Σέργιος έθεσε στη διάθεση του αυτοκράτορα τα χρήματα της εκκλησίας και τα πολύτιμα σκεύη των ναών. *Πώς κρίνω την ενέργεια αυτή;*
- Ο Ηράκλειος, εκστρατεύοντας, απέφυγε τη σύγκρουση με τους Πέρσες στη Μικρά Ασία και μετέφερε τον πόλεμο στην καρδιά της δικής τους χώρας. *Γιατί;*
- Αντί να στείλει στρατηγούς, ανέλαβε ο ίδιος την εκστρατεία ήταν *τολμηρή απόφαση*; Έχει προηγουμένο;

Ουσιαστικά στοιχεία για συζήτηση, ακόμη, είναι:

- Ο διπλωματικός ελιγμός των Περσών, η συνεργασία τους με το μακρινό, γι' αυτούς, λαό των Αβάρων και η από κοινού πολιορκία της Πόλης.
- η γενναία αντίσταση των πολιορκημένων και η απόδοση της σωτηρίας τους στη Θεοτόκο.

Τα γεγονότα της πολιορκίας της Πόλης και της συντριβής των πολιορκητών, πέρα από τη μεταφυσική διάσταση, που τους έχει αποδοθεί, οδηγούν στη γενίκευση ότι «**η πίστη και το θάρρος σώζουν**». Ικανοποιώντας τη **διαχρονικότητα**, ακόμη, είναι καλό να θυμίσουμε στους μαθητές ότι και οι Αθηναίοι πίστευαν πως στη μάχη του Μαραθώνα πολέμησαν μαζί τους ο Πάνας, ο Ηρακλής, ο Θησέας και άλλες σκιές των προγόνων εναντίων των Περσων (Ηρόδοτος). Και τότε και **τώρα** οι λίγοι νίκησαν τους πολλούς, γιατί πολεμούσαν για τη λευτεριά της πατρίδας τους και είχαν το δίκιο με το μέρος τους (**διαχρονική-διαθεματική σύνδεση και γενίκευση**).

Στο αρχικό κείμενο έχουν ενσωματωθεί δύο αποσπάσματα από το έργο του ιστορικού της εποχής **Θεοφάνη**, τα οποία τεκμηριώνουν τις αναφορές του αρχικού κειμένου. Αυτά είναι καλό να διαβαστούν από το βιβλίο και να σχολιαστούν στον αντίστοιχο χρόνο της διδασκαλίας. Η ενσωμάτωση αυτή είναι λειτουργική και δε μειώνει την αξία τους ως πηγών.

Παρατίθεται ακόμη ένα αξιολογικό κείμενο, της ιστορικού Ελένης Γλύκατζη-Αρβελέρ, για τους τρεις σημαντικούς Βυζαντινούς αυτοκράτορες, **Μεγάλο Κωνσταντίνο, Ιουστινιανό και Ηράκλειο**. Σχολιάζοντας την άποψη της διακεκριμένης βυζαντινολόγου, είναι καλό να κρίνουμε τις ενέργειες καθενός, μέσα από τις συνθήκες που αυτές έγιναν, αλλά και από τις επιπτώσεις που αυτές είχαν για το Βυζάντιο και για την εποχή τους.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Χώρος-χρόνος, ομοιότητα-διαφορά, επικοινωνία, άτομο-σύνολο.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Η δραστηριότητα αναζητεί ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα στον **Ηράκλειο** και το **Μεγαλέξανδρο** (ίδιος αντίπαλος, *Πέρσες*, στη *δική τους χώρα*, οι ίδιοι επικεφαλής του στρατού τους, νικητές και οι δύο). Η σύγκριση των δυο ανδρών προσφέρεται, γιατί τα μαθήματα της εκστρατείας του Αλέξανδρου είναι σχετικά πρόσφατα, αφού διδάχθηκαν στο τέλος της Δ' τάξης (Διαθ/κές έννοιες: **Χώρος-χρόνος, ομοιότητα-διαφορά, άτομα-σύνολα**) (**Στόχος 3ος**).

2. Η δραστηριότητα αναφέρεται στο σεβασμό που πρέπει να έχουμε προς τα θρησκευτικά και τα άλλα σύμβολα (εθνικά, αθλητικά), τα δικά μας και των άλλων. Οι Πέρσες με τις ενέργειές τους αυτές έστρεψαν την οργή όλων εναντίον τους. Η ιστορία μάς έχει διασώσει παρόμοιες ανεπιθύμητες και **ιερόσυλες** ενέργειες στο παρελθόν τόσο των **Περσών** (*καταστροφή των ναών της Ακρόπολης και του Σουνίου*), όσο και άλλων λαών (π.χ. των **Αχαιών** στη *Τροία*, **Φράγκων** και

Τούρκων στην Πόλη, των Σαρακηνών στη Θεσσαλονίκη κ.ά.). Όλα αυτά μπορεί να αναφερθούν, ως παραδείγματα προς γνώση και αποφυγή, τόσο εδώ όσο και στα σχετικά επόμενα μαθήματα.

3. Η δραστηριότητα αυτή έχει στόχο να φέρει τους μαθητές σε άμεση επαφή με την πρωτογενή πηγή του «**Ακάθιστου ύμνου**». Η ανάγνωση του αρχαίου κείμενου είναι καλό να γίνει από το δάσκαλο ή και από τους μαθητές «εν χορώ», σε αργό ρυθμό. Με τον ίδιο τρόπο μπορεί να γίνει η προσέγγιση του ψαλμού του. Έτσι η άντληση πληροφοριών, για το γεγονός της **πολιορκίας** και της **λύτρωσης** της Πόλης, γίνεται πιο άμεση. Λέξεις-φράσεις κλειδιά για συζήτηση είναι: Υπέρμαχος στρατηγός, νικητήρια, λύτρωση από τα δεινά, απροσμάχητο κράτος (**Γλώσσα, μουσική**).

Ο σχολιασμός και η κριτική προσέγγιση του κειμένου της Ελένης Γλύκατζη-Αρβελέρ, που ακολουθεί, δίνει την ευκαιρία στους μαθητές να προσεγγίσουν τις απόψεις και των σύγχρονων ιστορικών για το σημαντικό αυτό γεγονός.

4. Επαναληπτική δραστηριότητα συμπλήρωσης κειμένου. Ανταποκρίνεται στον **1ο στόχο** και αναδεικνύει την αρμονική συνεργασία κράτους - εκκλησίας, σε ώρες μεγάλου κινδύνου για την Πόλη. Η συμπεριφορά του **Σέργιου**, πέρα από την ιστορική της διάσταση, θα αναζητηθεί, **ως παράδειγμα προς μίμηση**, στα επόμενα χρόνια της εικονομαχίας και της πολιορκίας της Πόλης από τους Τούρκους, όπου αντί συνεργασίας έχουμε ρήξεις και διαφορές ανάμεσα στο κράτος και την εκκλησία. Γι' αυτό είναι καλό να σχολιαστεί εδώ επαρκώς για να αξιοποιηθεί καλύτερα και τότε. Οι σωστές απαντήσεις είναι: Σέργιος, Ηράκλειο, εκκλησίας, Ηράκλειος, τείχη, ειρήνη, Βώνος, υπεράσπιση, Πόλης.

19. ΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΑΡΑΒΕΣ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

1. Να επισημάνουν οι μαθητές στο χάρτη τις βυζαντινές περιοχές τις οποίες κατάκτησαν οι Άραβες.
2. Να γνωρίσουν τους τρόπους που οι Βυζαντινοί τους αντιμετώπισαν.
3. Να κατανοήσουν τη σημασία της αραβικής επέκτασης για το Βυζάντιο, αλλά και της τελικής νίκης των Βυζαντινών και των Φράγκων.
4. Να δουν και την πλευρά της ειρηνικής συνύπαρξης των δυο λαών.

ΠΡΟΣΘΕΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Στο κείμενο **17.3.δ.** είδαμε την καταγωγή, την εξέλιξη και την οργάνωση των Αράβων. Η συνένωση των αραβικών φυλών από το **Μωάμεθ** έκανε πολλούς να θεωρήσουν ότι το **Ισλάμ** ήταν μια ακόμη θρησκευτική αίρεση. Έδωσε όμως τη δυνατότητα στους Άραβες να επεκταθούν έξω από την Αραβική χερσόνησο, σε μια περίοδο που Βυζαντινοί και Πέρσες ήταν εξαντλημένοι από τις μακροχρόνιες συγκρούσεις μεταξύ τους.

Έτσι οι Άραβες κατέλυσαν την περσική αυτοκρατορία και κατέκτησαν, σχεδόν ανεμπόδιστοι τις εύφορες περιοχές της βυζαντινής αυτοκρατορίας (Συρία, Παλαιστίνη). Χωρίς μεγάλες δυσκολίες υπέταξαν την Αίγυπτο (638), τη βόρεια Αφρική και πέρασαν στην Ισπανία (711). Στα ναυπηγεία των κατακτημένων πόλεων Τύρου, Σιδώνας και Αλεξάνδρειας, ναυπήγησαν τεράστιο, για την εποχή, πολεμικό στόλο. Με αυτόν κατέλαβαν την Κύπρο, τη Ρόδο και την Κρήτη και άνοιξαν το δρόμο της θάλασσας για την Κωνσταντινούπολη.

Η κατάληψη των τριών νήσων και η χρησιμοποίησή τους, επί 150 χρόνια, ως ορμητήριο των Σαρακηνών πειρατών, περιόρισε τα εμπορικά βυζαντινά καράβια στην Προποντίδα και **μετέβαλε** τη Μεσόγειο, που ως τότε ήταν ανοιχτός δρόμος και πηγή πλούτου για την αυτοκρατορία, **από βυζαντινή σε αραβική «λίμνη».**

ΕΠΟΠΤΙΚΑ ΜΕΣΑ

Χάρης Σακελαρίου, *Η φωτιά που δε σβήνει*, Καστανιώτης

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Οι πληροφορίες του κειμένου **17.3.δ.** αποτελούν καλό στήριγμα για **αφόρμηση** του νέου μαθήματος. Αυτές βοηθούν ακόμη τους μαθητές να ανακαλέσουν, με ερωτήματα, γνωστά και ίσως συζητημένα σε προηγούμενα μαθήματα στοιχεία γι' αυτούς, που μπορεί να είναι:

- Η πηγή προέλευσης των Αράβων. Η άγνη χώρα τους. Οι φυλετικοί και θρησκευτικοί τους δεσμοί. Οι ιδιαιτερότητες της ζωής και του χαρακτήρα τους.
- Οι σχέσεις **επικοινωνίας** τους με τους γείτονες λαούς (τι έδιναν και τι έπαιρναν).

Οι απαντήσεις σ' αυτά τα ερωτήματα ικανοποιούν τον **1ο και 2ο στόχο** του μαθήματος και διευκολύνουν τη μετάβαση στον **3ο**, που ζητά την εκτίμηση των επιπτώσεων της αραβικής επέκτασης στο Βυζάντιο. Κι εδώ η επεξεργασία-εμβάθυνση μπορεί να συνεχιστεί με ερωτήσεις, που στηρίζονται σε στοιχεία του μαθήματος. Μπορούμε π.χ. να προτρέψουμε τους μαθητές να παρατηρήσουν το χάρτη και να ρωτήσουμε:

- Παρατηρήστε την πορεία των Αράβων και απαντήστε: για ποιους λόγους νομίζετε ότι η αραβική επέκταση έμεινε ανεμπόδιστη και κατάφερε να φτάσει ως την **Κωνσταντινούπολη** και το **Πουατιέ** και ν' απειλήσει την Ευρώπη;
- Πώς οι καμηλιέρηδες της ερήμου μεταμορφώθηκαν σε σκληρούς πολεμιστές και επιδέξιους ναυτικούς-πειρατές; Πού βρήκαν τα μέσα, τους τεχνίτες, τα χρήματα;
- Τι σήμαινε για την αυτοκρατορία το γεγονός ότι η Μεσόγειος από βυζαντινή έγινε αραβική «λίμνη»;
- Γιατί η απελευθέρωση της Κρήτης, από το Νικηφόρο Φωκά, έδωσε «βαθιά ανάσα ζωής» στο Αιγαίο και τη Μεσόγειο;

Η τεράστια εξάπλωση και οι επιδρομές των Αράβων μπορούν εκεί να συγκριθούν με τις παρόμοιες εκστρατείες των Περσών στην Ελλάδα και την αναχαίτισή τους στο Μαραθώνα και τη Σαλαμίνα (από το Μιλτιάδη και Θεμιστοκλή αντίστοιχα), που είναι γνωστές στους μαθητές από τα μαθήματα της Δ' τάξης.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Χώρος-χρόνος, μεταβολή, επικοινωνία, μεταβολή.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Η δραστηριότητα απαντά στον **1ο στόχο** και προτρέπει τους μαθητές να εντοπίσουν τα σχετικά με το μάθημα γεωγραφικά στοιχεία (**χώρος-χρόνος**). Γι' αυτό, εκτός από το χάρτη 1 του βιβλίου, είναι καλό να χρησιμοποιηθούν και μεγαλύτεροι χάρτες της τάξης, (ιστορικοί, πολιτικοί και γεωφυσικοί) που θα ζωντανέψουν τις σχετικές αναφορές του μαθήματος και των πηγών. Από τη *συνεξέτασή* τους θα φανούν καλύτερα οι κατακτήσεις των Αράβων, αλλά και η προσπάθειά τους να περάσουν στην *Ευρώπη* από τον *Ελλήσποντο*, το *Γιβραλτάρ* και τα *Πυρηναιά*. Θα εκτιμηθεί ακόμη η **διαχρονική** σημασία της ήττας τους στην *Κωνσταντινούπολη* και το *Πουατιέ* (**Χώρος, μεταβολή, επικοινωνία**).

2. Η δραστηριότητα ανταποκρίνεται στο 2ο στόχο και αναφέρεται **στο υγρό πυρ** ή «ελληνικό πυρ», όπως αλλιώς το έλεγαν. Προτρέπει τους μαθητές να αντλήσουν πληροφορίες από διαφορετικές πηγές (εικόνες και κείμενο), να τις συνεξετάσουν και να συνθέσουν την άποψή τους για την αμυντική σημασία του **μουσικού** αυτού όπλου. Κατά την περιγραφή και το σχολιασμό των εικόνων είναι καλό να δειχτούν τα απεικονιζόμενα στοιχεία του ιστορικού λεξιλογίου (π.χ **σιφώνια, βαλλίστρες, καταπέλτες** κ.ά.) και να εξηγηθεί η χρήση τους, επειδή θα τα συναντήσουμε και σε

επόμενα μαθήματα.

Τα κράτη **και σήμερα** κρατούν μυστικά κάποια από τα όπλα τους, για να αιφνιδιάσουν τους αντιπάλους τους, σε περίπτωση που αντιμετωπίσουν κίνδυνο.

3. Η δραστηριότητα αυτή επαναφέρει τους μαθητές στην παρατήρηση του χάρτη και στη συγκριτική θεώρηση των δύο νικών κατά των Αράβων (**Κωνσταντινούπολης, Πουατιέ**). Η παραστατική απεικόνιση των δυο αραβικών διαδρομών στο χάρτη (δυτική και ανατολική) επιβεβαιώνει τη λύτρωση της Ευρώπης από την αραβική κατάκτηση και τις απρόβλεπτες συνέπειές της (**χώρος-χρόνος**).

4. Η δραστηριότητα προτρέπει και στη συγκριτική θεώρηση των πηγών, που αναφέρονται στο ίδιο θέμα (**θρίαμβο**). Από την εικόνα της επιστροφής του Νικηφόρου Φωκά λείπουν τα (ρωμαϊκά) λάφυρα των λεηλασιών και οι δέσμοι αιχμαλώτοι. Αυτά είναι και τα θετικά δείγματα της φιλάνθρωπης **μεταβολής**, που έγινε στο Βυζάντιο, με την επίδραση και του χριστιανισμού, στους δέκα περίπου αιώνες που απέχουν τα δυο απεικονιζόμενα γεγονότα (**Χώρος-χρόνος, ομοιότητα-διαφορά**).

5. Η δραστηριότητα αυτή **μεταβάλλει** το «πολεμικό κλίμα» των προηγούμενων και φωτίζει την «**άλλη πλευρά**» της ειρηνικής συνύπαρξης και της πολιτιστικής συνεργασίας ανάμεσα στους Βυζαντινούς και τους Άραβες. Η περίπτωση τους έχει πολλά κοινά στοιχεία με την **ελληνορωμαϊκή** συνύπαρξη.

Στο κείμενο υπάρχουν πολλά στοιχεία για συζήτηση (*Ελληνιστικές πόλεις, σχολές και σχολεία, τέχνες και τεχνίτες, εμπόριο, έμποροι και προϊόντα*), τα οποία προσφέρονται για διαθεματικές και διαχρονικές συνδέσεις, αλλά και για σχολιασμό των ιδιαίτερα καλών σημερινών σχέσεων της χώρας μας με τους αραβικούς λαούς. Η επισήμανση και ο σχολιασμός τους είναι καλό να γίνεται από τους μαθητές.

6. Δραστηριότητα άντλησης πληροφοριών από πηγές και διαχρονικής σύνδεσης. Ο δάσκαλος μπορεί να αξιοποιήσει την εικόνα και σε ανάλογα γεγονότα στα επόμενα κεφάλαια (Φραγκοκρατία, Άλωση κ.α.).

20. Η ΦΥΛΑΞΗ ΤΩΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΣΥΝΟΡΩΝ ΚΑΙ ΟΙ ΑΚΡΙΤΕΣ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

1. Να γνωρίσουν οι μαθητές το χώρο της δράσης των Ακριτών.
2. Να κατανοήσουν το ρόλο και τους αγώνες τους, όπως βγαίνουν μέσα από τις ιστορικές μαρτυρίες και τα ακριτικά τραγούδια.
3. Να κατανοήσουν και να ερμηνεύσουν το διαχρονικό συμβολισμό του Διγενή Ακρίτα για τον ελληνισμό.
4. Να βιώσουν οι ίδιοι κάποια από τα ακριτικά τραγούδια (ακουστικά, μουσικά, θεατρικά).

ΠΡΟΣΘΕΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Η φύλαξη των απέραντων συνόρων της αυτοκρατορίας είχε ανατεθεί, από τα ρωμαϊκά ακόμη χρόνια, σε μόνιμες φρουρές. Οι φρουρές αυτές έμεναν σε στρατόπεδα ή κάστρα που είχαν κτιστεί σε **κρίσιμα σημεία** των συνόρων και φρόντιζαν για την ασφάλεια των περιοχών. Αυτός ο τρόπος φρούρησης συνεχίστηκε και στα βυζαντινά χρόνια. Ιδιαίτερο βάρος όμως δόθηκε στην ασφάλεια των ανατολικών συνόρων, τα οποία και εκτεταμένα ήταν και αυτά πρώτα δέχονταν τις επιθέσεις των λαών της Ανατολής, που μετακινούνταν προς τη Δύση. Τα σύνορα αυτά του Βυζαντίου άρχιζαν από τον *Καύκασο* και τον *Εύξεινο Πόντο* και ακολουθώντας τα δύσκολα περάσματα της *Αρμενίας* και το ρεύμα του *Τίγρη* και του *Ευφράτη* έφταναν ως τη *Συρία*, τη

Μεσοποταμία και τον Περσικό Κόλπο (χώρος-χρόνος) (Γεωγραφία).

Η ασφάλεια των συνόρων αυτών δοκιμάστηκε πολλές φορές, ιδιαίτερα όμως κατά τον 7ο και τον 8ο αιώνα. Τότε οι μετακινούμενοι λαοί, πέρα από τις ευκαιριακές επιδρομές και λεηλασίες των ακριτικών περιοχών, είχαν ως κύριο στόχο την άλωση της Κωνσταντινούπολης, για την οποία υπήρχε η φήμη της ανεξάντλητης πηγής πλούτου.

Για να λύσει το δύσκολο αυτό πρόβλημα, ο **Λέων Γ' ο Ίσαυρος** χώρισε την αυτοκρατορία σε μεγάλες γεωγραφικές περιοχές, τα **Θέματα**. Ιδιαίτερη φροντίδα έδειξε για τα τις περιοχές των συνόρων. Τη διοικητική και στρατιωτική εξουσία κάθε θέματος ασκούσε στο όνομα του αυτοκράτορα επικεφαλής στρατηγός (θεματάρχης). Όλοι οι φύλακες, από το στρατηγό έως τον τελευταίο φρουρό, λέγονταν **ακρίτες** και πρώτη φροντίδα καθενός ήταν η φύλαξη των συνόρων της περιοχής τους.

Η αυτοκρατορία εκτιμώντας το έργο των ακριτών ήταν γενναϊόδωρη μαζί τους. Τους παραχωρούσε δημόσιες εκτάσεις γης, τα **στρατιωτόπια**, με την υποχρέωση να τα καλλιεργούν και να τα βελτιώνουν. Πέρα από τη γη, όμως, τους έδινε μισθό, άλογα, πανοπλίες και τους απάλλαζε από τους φόρους. Γι αυτό είχαν κάθε λόγο ν' αγωνίζονται και **να υπερασπίζονται τον τόπο τους** και την αυτοκρατορία. Το ρόλο και το έργο των ακριτών αποδίδει εύστοχα η κρίση της βυζαντινολόγου Ελένης Γλύκατζη-Αρβελέρ, που λέει γι' αυτούς:

«Ο νέος αυτός στρατός (των ακριτών), δεν υπηρετεί επεκτατική πολιτική. Διεξάγει με μετριοφροσύνη και αποφασιστικότητα τον αγώνα για τη σωτηρία της πατρίδας. Της πατρίδας αυτών των ίδιων των στρατιωτών, την οποία επιβουλεύονται αντίπαλοι, που είναι εχθροί του κράτους και της θρησκευτικής πίστης των Βυζαντινών».¹¹ Το ομηρικό «αμύνεσθαι περί πάτρης» παρόν και στο Βυζάντιο.

Τη διαχρονικότητα των Ακριτών και τη σημασία τους για τη νεοελληνική συνείδηση του 20ου αιώνα αποδίδει η πηγή της 4ης δραστηριότητας του Τ/Ε και η εικόνα του χαράκτη Σπύρου Βασιλείου που βρίσκεται στην αρχή της ενότητας.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Χώρος-χρόνος, επικοινωνία, αλληλεπίδραση, άτομο-σύνολο, πολιτισμός.

ΕΠΟΠΤΙΚΑ ΜΕΣΑ

CD με ριζίτικα τραγούδια, Σύλλογος Ακριτικών τραγουδιών, το βυζαντινό έπος *Βασίλειος Διγενής Ακρίτας*.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Το «κλίμα» των δύο προηγούμενων μαθημάτων προσφέρεται για **αφόρμηση** και είσοδο στο νέο. Οι αλληπάλληλες πολιορκίες της Πόλης και οι συγκρούσεις, που αναφέρθηκαν εκεί, οδηγούν τη σκέψη των μαθητών στην αναζήτηση **μόνιμης λύσης** για το πρόβλημα των αλληπάλληλων εχθρικών απειλών για την πρωτεύουσα και την αυτοκρατορία.

- ο **τίτλος του μαθήματος**, και ιδιαίτερα οι λέξεις «**φύλαξη**» και «**ακρίτες**», ενισχύει τον προβληματισμό τους με τον τοπογραφικό προσδιορισμό του κινδύνου στα ανατολικά σύνορα. Βοηθοί και οδηγοί τους οι χάρτες του βιβλίου και της τάξης (**στόχος 1**).
- Τα **κείμενα 2, 3, και 4** και οι **εικόνες 2.α και 5** δίνουν σημαντικά στοιχεία **λαογραφίας** (θρύλοι Κύπρου και Κρήτης, ακριτικά τραγούδια), καθημερινής ζωής και ειρηνικής εργασίας των Ακριτών. Η **συνεξέταση** και η **επέκτασή** τους, με τον τρόπο που έχει αναφερθεί στην εισαγωγή και σε προηγούμενα μαθήματα, στηρίζουν τις ενδοκλαδικές συνδέσεις, αλλά και τις διακλαδικές προεκτάσεις, που μπορεί να γίνουν στη διάρκεια της επεξεργασίας του μα-

11. Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ, *Η πολιτική ιδεολογία της βυζαντινής αυτοκρατορίας*, σ. 39.

θήματος ή των δραστηριοτήτων (σύνδεση π.χ. του βυζαντινού με το ρωμαϊκό στρατό).

- Η ζωή, η δράση και οι άθλοι των ακριτών έγιναν **θρύλος διαχρονικός** που «μολογιέται» και τραγουδιέται **μέχρι σήμερα**. Οι Ακρίτες δεν είναι πολεμιστές κατακτητές, όπως δείχνει η διπλή ιδιότητα του ακρίτα - γεωργού της **πηγής 4**. Είναι άνθρωποι που αγαπούν και υπερσπίζονται τη ζωή -τη δική τους και των άλλων - από τους εχθρούς κι από τον ίδιο το χάρο.

Πρώτος ανάμεσά τους ο **Βασίλειος Διγενής**, που προέρχεται από Άραβα πατέρα και μητέρα Βυζαντινή. Γι' αυτόν μιλάει ο κρητο-κυπριακός θρύλος, αλλά και το ριζίτικο τραγούδι-πηγή **3**, που παρτίθενται στο βιβλίο πλάι στη μορφή του Κρητικού λυράρη Νίκου Ξυλούρη, που κι αυτόν «τον πήρε ο χάρος με χωσιά», πάνω στην καλή του ώρα (**στόχος 3ος**) (**Λαογραφία, μουσική, λογοτεχνία**).

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Επαναληπτική-οργανωτική δραστηριότητα ακροστιχίδας. Η τοποθέτηση του πρώτου γράμματος διευκολύνει τη συμπλήρωση. Δύο από τις ζητούμενες λέξεις (ΡΟΔΟΣ, ΚΡΗΤΗ) είναι από το προηγούμενο μάθημα. Ο σχολιασμός κάποιων από τις λέξεις ή τις προτάσεις μπορεί να συμβάλει στην καλύτερη κατανόηση της σημασίας τους. Οι σωστές λέξεις είναι: **ΑΚΡΕΣ, ΚΡΗΤΗ, ΡΟΔΟΣ, ΙΣΑΥΡΟΣ, ΤΡΕΞΙΜΟ, ΕΥΦΡΑΤΗ, ΣΑΡΑΚΗΝΟΙ**.

2. Δραστηριότητα διαχρονικής **ενδοκλαδικής** σύνδεσης. Ο μυθολογικός **Τάλως** δόθηκε στο Μίνωα από τον Ήφαιστο και φύλαγε την Κρήτη τριγυρίζοντάς την ο ίδιος, τρεις φορές την ημέρα. **Ο Διγενής**, αιώνες αργότερα γυρόφερνε και βίγλιζε τα πελάγη της από τις κορυφές του Ψηλορείτη και των άλλων βουνών της. Κοινός σκοπός και των δύο: η λευτεριά του νησιού (**Χώρος-χρόνος, ομοιότητα-διαφορά**).

3. Επαναληπτική-οργανωτική άσκηση. Οι ζητούμενες λέξεις ανταποκρίνονται στο **ιστορικό λεξιλόγιο** του κειμένου. Η αναζήτηση και χρήση τους βοηθούν στην κατανόησή του. Οι σωστές απαντήσεις είναι: **ΑΚΡΕΣ, ΑΚΡΙΤΕΣ, ΠΕΡΑΣΜΑΤΑ, ΑΡΑΒΕΣ, ΓΗ, ΟΠΛΑ, ΑΛΟΓΑ, ΦΟΡΟΥΣ, ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΔΙΓΕΝΗΣ**.

4. Οι ζητούμενες δραστηριότητες μπορούν να προγραμματιστούν και να γίνουν σε βάθος χρόνου, με τη διαδικασία ενός **σχεδίου εργασίας**. Οι προτάσεις μπορεί να τροποποιηθούν και να προσαρμοστούν στις συνθήκες και στις δυνατότητες της τάξης. Στη συλλογή των ακριτικών τραγουδιών μπορεί να είναι και το παρακάτω απόσπασμα από το έπος του Διγενή, που δίνει παραστατικά την **αγριότητα και την επικινδυνότητα των τόπων** που ζούσαν και φρουρούσαν οι Ακρίτες (στόχος 1ος και 3ος):

«Στης Αραβίνας τα βουνά, σης Σύρας τα λαγκάδια,
που εκεί συνδυό δεν περπατούν, συντρείς δεν κουβεντιάζουν,
παρά πενήντα κι εκατό και πάλε φόβον έχουν,
εγώ μονάχος πέρασα, μόνος κι αρματωμένος
με **τετραπίθαμο σπαθί, με τρεις οργιές κοντάρι**».

21. ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΕΚΧΡΙΣΤΙΑΝΙΖΕΙ ΤΟΥΣ ΣΛΑΒΟΥΣ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

1. Να γνωρίσουν οι μαθητές **το χώρο** της μακρόχρονης παρουσίας των Σλάβων, πέραν και κάτω από το Δούναβη.
2. Να κατανοήσουν **τους λόγους** για τους οποίους οι Βυζαντινοί επεδίωξαν τον εκχριστιανισμό τους και **τους τρόπους** που χρησιμοποίησαν γι' αυτόν.
3. Να εκτιμήσουν την προσφορά των Κύριλλου και Μεθόδιου στους Σλάβους, στο Βυζάντιο και στην ανθρωπότητα.

ΠΡΟΣΘΕΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Α) Οι Σλάβοι

Στο κείμενο πηγή 17.3.α δόθηκαν αρκετές πληροφορίες για τους «βόρεια και νότια απο το Δούναβη» Σλάβους, από τον 4ο έως τον 6ο αιώνα. Στη διάρκεια του 7ου αιώνα οι ασύνταχτες σλαβικές ομάδες, άρχισαν να διαφοροποιούνται και να δέχονται τις πολιτικές, πολιτιστικές και θρησκευτικές επιδράσεις των γειτονικών λαών και ιδιαίτερα των Βυζαντινών. Η επικοινωνία μαζί τους ήταν γι' αυτούς γοητευτική. Θαύμαζαν την πολιτική και διοικητική τους οργάνωση αλλά και τις θρησκευτικές λατρείες και τελετές τους. Έτσι, όσοι βρέθηκαν κι εγκαταστάθηκαν σε βυζαντινά εδάφη ενσωματώθηκαν ενωρίς, και με τη θέλησή τους, στους ντόπιους βυζαντινούς πληθυσμούς και στον τρόπο ζωής τους.

Τέτοια ειρηνική και εκούσια ενσωμάτωση όμως δε συνέβη με τους Σλάβους του Βορρά. Εκεί οι συντεταγμένες σλαβικές φυλές και ομάδες συνεργάστηκαν, κατά περιοχές, και διαμόρφωσαν **σλαβικά κράτη** με διοικητικό σύστημα επηρεασμένο από το Βυζάντιο, αλλά και από τα γειτονικά φραγκογερμανικά κράτη της Δύσης.

Β) Ο εκχριστιανισμός τους

Αυτό που δεν πέτυχε όμως το βυζαντινό κράτος, ως διοίκηση, το κατάφερε η βυζαντινή εκκλησία με τον εκχριστιανισμό των νέων σλαβογενών κρατών από βυζαντινούς ιεραποστόλους.

Στην **Πατριαρχική σχολή** της Κωνσταντινούπολης λειτούργησε τμήμα μαθητών που γνώριζαν και μάθαιναν τη σλαβική γλώσσα. Την ευθύνη λειτουργίας του είχε ο καθηγητής της σχολής - και μετέπειτα πατριάρχης - **Φώτιος** και ο μαθηματικός **Λέων**.

Ξεχωριστοί ανάμεσα στους μαθητές αυτούς ήταν οι αδελφοί Κωνσταντίνος-**Κύριλλος** και **Μεθόδιος** από τη Θεσσαλονίκη. Η φοίτησή τους στη Σχολή, η θητεία τους κοντά στο Φώτιο και η μετάβαση, μαζί του, σε ιεραποστολές τους ενίσχυσε και τους προετοίμασε για την αποστολή **εκχριστιανισμού** των Σλάβων.

Το κείμενο 2 είναι κατατοπιστικό για τον τρόπο που οι δυο αδελφοί βρέθηκαν από τη **Θεσσαλονίκη** στην **Κωνσταντινούπολη** και από εκεί στη **Μοραβία**. Πέρα από το γεγονός της πρόσκλησης και μετάβασής τους εκεί, όμως, είναι πλέον τεκμηριωμένο ότι η αποστολή τους ήταν μέρος ενός ευρύτερου προγράμματος του Βυζαντίου, που απέβλεπε στη διάδοση του χριστιανισμού και του Βυζαντινού πολιτισμού στους «γείτονες» λαούς.

Το έργο τους δεν ήταν εύκολο. Πέρα από την έμφυτη δυσκολία ν' αποδεχτούν οι κατηχούμενοί τους μια νέα θρησκεία, οι δυο ιεραπόστολοι αντιμετώπιζαν τη **σιωπηλή διαμάχη** που υπήρχε, αυτά τα χρόνια, ανάμεσα στα φραγκικά κράτη και το Βυζάντιο, αλλά και στα πατριαρχεία Ρώμης και Κωνσταντινούπολης, **για την ένταξη των Σλαβικών κρατών στη σφαίρα επιρροής τους**. Ο Κύριλλος, ο Μεθόδιος και οι μαθητές τους, όμως, κατόρθωσαν με το κυριλλικό αλφάβητο και τη σλαβική χριστιανική Εκκλησία ό,τι το βυζαντινό κράτος δεν είχε καταφέρει με τα **όπλα**, το **χρήμα** και τη **διπλωματία**.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Τα κείμενα 17.3.α, β, και γ έχουν προϋδεάσει τους μαθητές για την παρουσία των Σλάβων στα βυζαντινά σύνορα και τη Βαλκανική. Οι πολεμικές δραστηριότητές τους κατά του Βυζαντίου, που αναφέρονται εκεί, βρίσκονται σε λογική αντίθεση με τον **τίτλο** του μαθήματος και ιδιαίτερα με το ρήμα **«εκχριστιανίζει»**, που υπάρχει σ' αυτόν. Αυτό δίνει μια καλή ευκαιρία να αναζητήσουμε και να **συζητήσουμε** τις πιθανές **μεταβολές** που έγιναν στις σχέσεις των δυο λαών στο πέρασμα του χρόνου, αλλά και τα (θετικά) αποτελέσματά τους. Η προσέγγιση προσφέρεται να γίνει με ερωτήσεις. π.χ.:

- Ποιες ήταν οι περιοχές συνύπαρξης και επικοινωνίας Βυζαντινών και Σλάβων;
- Πώς ήταν οι μεταξύ τους σχέσεις τους πρώτους βυζαντινούς αιώνες;
- Με ποιους τρόπους οι Βυζαντινοί προσέγγισαν θρησκευτικά τους Σλάβους;

- Έχουμε προηγούμενα παραδείγματα θρησκευτικής **αλληλεπίδρασης** λαών, στη φετινή μας ιστορία; (Έλληνες- Ρωμαίοι –Δωδεκάθεο).
- Ήταν εύκολο το έργο των ιεραποστόλων; Ποιες πιθανές δυσκολίες αντιμετώπιζαν; Μεταφερθείτε για λίγο στη θέση τους (**ενσυναίσθηση**).
- Με ποιους τρόπους νομίζετε ότι τις ξεπέρασαν;
- Ποιοι κέρδισαν από τον εκχριστιανισμό των Σλάβων και τι ο καθένας; (*Σλάβοι, Βυζάντιο, εκκλησία, Χριστιανισμός, γράμματα, τέχνες, πολιτισμός*).

Η αναζήτηση στοιχείων **για τεκμηριωμένες και αιτιολογημένες** απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα (και η συζήτησή τους) δίνουν την ευκαιρία στους μαθητές να δουν το σημαντικό αυτό θέμα από πολλές πλευρές και να μετατρέψουν τις πληροφορίες σε **κριτική σκέψη** και **ιστορική γνώση**.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Χώρος-χρόνος, επικοινωνία, αλληλεπίδραση.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Η δραστηριότητα απαντά στο **2ο στόχο**. Με τα δυο ερωτήματα κρίσης που θέτει, έχει πρόθεση να δείξει ότι ο εκχριστιανισμός των Σλάβων είχε ευεργετικά αποτελέσματα τόσο γι' αυτούς όσο και για το Βυζάντιο.

Η ζωή και το έργο των δυο ιεραποστόλων δικαιολογούν την ιδιαίτερη **λατρεία** και το **σεβασμό** που δείχνουν σ' αυτούς οι χριστιανοί όλων των σλαβικών λαών. Η ελληνική καταγωγή και το έργο τους, ακόμη, αποτελεί έως σήμερα θετικό στοιχείο αναφοράς στις θρησκευτικές, πολιτιστικές και διπλωματικές σχέσεις της χώρας μας με τις σλαβικές χώρες.

2. Η δραστηριότητα αυτή είναι άσκηση παρατήρησης και σύγκρισης των σλαβικών γραμμάτων με τα ελληνικά. Η αναζήτηση **ομοιοτήτων και διαφορών** κάνει την άσκηση περισσότερο γοητευτική και πρόσφορη για επέκτασή της (π.χ. αναζήτηση και άλλου αλφάβητου, που έχει βάση το ελληνικό)¹². Μια συγκριτική θεώρηση των τριών αλφαβήτων θα αναδείξει πολλά στοιχεία της κοινής τους προέλευσης (**στόχος 3ος**).

3. Δραστηριότητα συνεξέτασης πηγών και άντλησης πρόσθετων πληροφοριών από αυτές. Η «σεβαστή οικογένεια», η φοίτηση σε σχολείο, το «ήθος και η επιμέλεια», η ορφάνια, η σπουδή στην Πατριαρχική Σχολή της Πόλης, ο Λέων και ο Φώτιος, η διάκριση και η αποστολή, πιστοποιούν τις δυνατότητες του **Κύριλλου** και του **Μεθόδιου** να ανταποκριθούν στο μεγάλο έργο που τους ανατέθηκε. Το ξεπέρασμα των δυσκολιών και οι δημιουργικές τους ενέργειες ήταν αποτέλεσμα της γνώσης και της θέλησής τους (**στόχος 3ος**).

4. **Επαναληπτική οργανωτική** δραστηριότητα συμπλήρωσης κενών κειμένου. Όλα τα ζητούμενα γι' αυτή στοιχεία υπάρχουν στο μάθημα. Η άσκηση προσφέρεται και για «**εργασία στο σπίτι**». Οι σωστές για τη συμπλήρωση λέξεις είναι: ΡΑΤΙΣΛΑΒΟΣ, ΜΙΧΑΗΛ Γ', ΚΥΡΙΛΛΟ, ΜΕΘΟΔΙΟ, ΔΙΔΑΞΑΝ, ΙΔΡΥΣΑΝ, ΑΛΦΑΒΗΤΟ, ΚΥΡΙΛΛΙΚΟ.

22. ΦΙΛΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΙΣ ΜΕ ΤΟΥΣ ΒΟΥΛΓΑΡΟΥΣ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΡΩΣΟΥΣ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

1. Να γνωρίσουν οι μαθητές και τους μακροχρόνιους αγώνες των Βυζαντινών για την αντιμετώπιση των Βουλγάρων, αλλά και τη συνεργασία που είχαν μαζί τους.

12. Αναφέρεται στο λατινικό αλφάβητο. Δες γι' αυτό και την εικόνα 1 του 2ου μαθήματος.

2. Να γνωρίσουν τους Ρώσους, ως γείτονες του Βυζαντίου, και να εκτιμήσουν τις μεταβαλλόμενες σχέσεις μαζί τους.
3. Να κατανοήσουν τους λόγους που οι Βυζαντινοί πολλές φορές προτιμούσαν να εξασφαλίσουν την ειρήνη με τη διπλωματία και όχι με τον πόλεμο.

ΠΡΟΣΘΕΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

α) Οι Βούλγαροι

Όπως αναφέρεται στο κείμενο **17.3.γ** οι Βούλγαροι, με τη συγκατάθεση των Βυζαντινών, εγκαταστάθηκαν οριστικά στην περιοχή που ορίζεται από το **Δούναβη**, την οροσειρά του **Αίμου** και τον **Εύξεινο Πόντο**. Εκεί οργάνωσαν δικό τους κράτος, με σύνορα συνεχώς διευρυνόμενα. Στο κράτος τους μάλιστα ενέταξαν και τους **Σλάβους** της περιοχής, των οποίων χρησιμοποίησαν τη γλώσσα, που ήταν γνωστή στους γείτονες λαούς. Φιλοδοξούσαν μάλιστα να καταλάβουν όλα τα εδάφη που ως τότε κατοικούσαν Σλάβοι.

Η πρόθεσή τους αυτή τους έφερε ευθέως αντιμέτωπους με το Βυζάντιο. Για δύο περίπου αιώνες οι σχέσεις των δύο λαών ήταν τεταμένες και με περιόδους αιματηρών συγκρούσεων. Σε κάποιες χρονικές περιόδους η ένταση αυτή χαλάρωσε και δημιουργήθηκαν σχέσεις ειρήνης και συνεργασίας ανάμεσά τους.

Κορυφαίο γεγονός, σ' αυτή την κατεύθυνση, ήταν ο εκχριστιανισμός των Βουλγάρων και η αποδοχή του Κυριλλικού αλφάβητου από την εκκλησία και το κράτος τους. Το χριστιανικό κράτος της Βουλγαρίας βοήθησε περισσότερο από κάθε άλλο στη μετάδοση του χριστιανισμού και των σλαβικών γραμμάτων. Σ' αυτό πρωταγωνίασαν δυο βασιλείς του, ο **Βόγορης** και ο **Συμεών**. Ο δεύτερος μάλιστα, που φοίτησε στο βυζαντινό πανεπιστήμιο της Μαγναύρας στην Πόλη, γυρίζοντας στη χώρα του κατάφερε να κάνει τα χρόνια της βασιλείας του **«Χρυσή εποχή των βουλγαρικών γραμμάτων»**.

β) Οι Ρώσοι

Οι Ρώσοι (ή Ρως) είναι ο νεώτερος, χρονικά, λαός που έγινε «γείτονας» των Βυζαντινών. Οι σχέσεις τους με τους Βυζαντινούς ξεκίνησαν δυσάρεστα το 860 μ.Χ. με την επίθεση κατά της Κωνσταντινούπολης, που περιγράφεται στο Β/Μ.

Ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Γ', έχοντας και την εμπειρία της συμπεριφοράς των άλλων βορείων γειτόνων (Σλάβων, Βουλγάρων), φρόντισε να δημιουργήσει σχέσεις καλής γειτονίας μαζί τους. Γι αυτό προσκάλεσε τη **Μεγάλη Δούκισσα της Ρωσίας Όλγα** να επισκεφτεί την Κωνσταντινούπολη. Η επίσκεψη πραγματοποιήθηκε και η Όλγα βαφτίστηκε χριστιανή στην Πόλη από τον πατριάρχη, παρουσία του αυτοκράτορα (957 μ.Χ.).

Το παράδειγμα της Όλγας ακολούθησε λίγα χρόνια αργότερα ο εγγονός της **Βλαδίμηρος**, ο οποίος, μετά τη βάπτισή του παντρεύτηκε τη βυζαντινή πριγκίπισσα Άννα, αδελφή του αυτοκράτορα **Βασιλείου Β'**. Την ενέργειά του ακολούθησε πλήθος Ρώσων, οι οποίοι βαπτίστηκαν ομαδικά από βυζαντινούς ιερωμένους στο Δνείπερο ποταμό.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Το μάθημα αυτό είναι ίσως το πιο συμπυκνωμένο της γενικής ενότητας επειδή αναφέρεται σε δυο λαούς (Βούλγαρους-Ρώσους) με μακρόχρονη και πυκνή σε γεγονότα γειτονία και **επικοινωνία** με το Βυζάντιο.

Το κείμενο **17.3.γ**, ο τίτλος του μαθήματος και **οι χάρτες, του βιβλίου και της τάξης**, μπορούν να αποτελέσουν αφετηρία για είσοδο στο νέο μάθημα. Η αντιφατική μάλιστα φράση του τίτλου **«φιλικές σχέσεις και συγκρούσεις»** προκαλεί στους μαθητές ερωτήματα, που ζητούν απαντήσεις. Με βάση τα παραπάνω μπορούμε να ρωτήσουμε τους μαθητές, παραπέμποντάς τους και στο χάρτη:

- Από πού ήρθαν και ποια πορεία ακολούθησαν οι Βούλγαροι;
- Ποιοι άλλοι λαοί είχαν ακολουθήσει, ενωρίτερα, παρόμοια πορεία; (Ούννοι, Άβαροι)
- Πώς οι Βυζαντινοί επέτρεψαν την εγκατάστασή τους κάτω από το Δούναβη, που δεν το εί-

χαν κάνει σε κανέναν; ¹³

- Τι τους οδήγησε, άραγε, σ' αυτή τη **μεταβολή** της συμπεριφοράς τους;
- Δικαιολογούνται οι σκληρές συγκρούσεις ανάμεσα στους δύο λαούς; (**στόχος 1ος**)

Με παρόμοιο τρόπο μπορεί να γίνει και η προσέγγιση της υποεπότητας για τους **Ρώσους**, με στοιχεία από τα **κείμενα**, τις **εικόνες** και τους **χάρτες**.

Ενδιαφέρον στοιχείο επεξεργασίας το μαθήματος μπορεί να αποτελέσει ο εκχριστιανισμός και των δύο λαών, οι **ομοιότητες** και οι **διαφορές** του τρόπου αποδοχής και μετάδοσης του από τον καθένα, οι θετικές επιπτώσεις του (σε όλους).

Επειδή το κεφάλαιο αυτό είναι το τελευταίο (*από τα έξι*) της γενικής ενότητας προσφέρεται για επανάληψη, συνεκτίμηση και διαχρονική αξιοποίηση πολλών από τα στοιχεία τους, τα οποία δεν ήταν στη διάθεσή μας κατά τη διδασκαλία κάθε κεφαλαίου. Γι' αυτό προσφέρεται ιδιαίτερα και η συνοπτική **ανακεφαλαίωση** της ενότητας, η οποία μπορεί να κλείσει με τη γενίκευση ότι: «η διπλωματική και ειρηνική επίλυση των διαφορών ανάμεσα στα κράτη ή στους λαούς είναι προτιμότερη από οποιαδήποτε πολεμική αναμέτρηση» (**στόχος 3ος**).

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Χώρος-χρόνος, αλληλεπίδραση, επικοινωνία, μεταβολή, πολιτισμός.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Ανακεφαλαιωτική δραστηριότητα αντιστοίχισης των δρώντων προσώπων του μαθήματος με τις ενέργειες ή τις ιδιότητές τους. Ο σχολιασμός των ζευγών μετά την ολοκλήρωση των συνδέσεων δίνει ευκαιρία για μια συνθετική **επανεξέταση και ανακεφαλαίωση** των σημαντικών γεγονότων. Στις προτάσεις-απαντήσεις είναι φανερή η διπλωματική συμπεριφορά αλλά και η επίδειξη «πυγμής» του Βυζαντίου απέναντι στους γείτονές του (**στόχος 1ος και 3ος**).

2. Η κοινή γλώσσα (*σλαβική*), θρησκεία (*χριστιανική*) και γραφή (*κυριλλική*), αποτέλεσαν (και αποτελούν) σημαντικά στοιχεία **σύνδεσης, επικοινωνίας και συνεργασίας** μεταξύ τους, αλλά και με το Βυζάντιο, το οποίο ήταν η πηγή των δυο από αυτά τα σημαντικά κοινωνικά αγαθά (**αλληλεπίδραση**). Η βάπτιση του Βούλγαρου ηγεμόνα Βόγορη και της Δούκισσας Όλγας αποτέλεσε παράδειγμα προς μίμηση για τους λαούς τους (**άτομο, σύνολο**) και πρόλαβαν πιθανές αντιδράσεις του παλιού ιερατείου των χωρών τους.

3. Η δραστηριότητα προτρέπει τους μαθητές να αντλήσουν πληροφορίες από τις πηγές (*κείμενο και εικόνες*) του μαθήματος. Η ενέργεια του Βασιλείου Β' έχει προηγούμενο την αφιέρωση «νικητηρίων και λαφύρων» από το Μέγα Αλέξανδρο στην Αθηνά, μετά τις νίκες του κατά των Περσών, από τους νικητές των Πλαταιών στον Απόλλωνα των Δελφών, από τους Θεσσαλονικείς στον Αη-Δημήτρη, από τους Βυζαντινούς στη Θεοτόκο με τον Ακάθιστο ύμνο κ.ά.

Κατά το σχολιασμό της λεζάντας της εικόνας του Παρθενώνα, για τη μετατροπή του σε χριστιανικό ναό, μπορεί να αναφερθεί ότι η πρακτική αυτή συνεχίστηκε στα χρόνια της τουρκοκρατίας με νέα μετατροπή του σε ισλαμικό τέμενος (τζαμί).

4. Δραστηριότητα άντλησης στοιχείων από πηγές (*κείμενα και εικόνες*) και χρησιμοποίησής τους για σύγκριση και αξιολόγηση. Απαντά στο **2ο και 3ο στόχο** του μαθήματος και αναδεικνύει, με τεκμήρια, τη διαχρονική θρησκευτική, πολιτική και πολιτιστική **επικοινωνία** ανάμεσα στους δύο λαούς, αλλά και τις θετικές επιπτώσεις που αυτά είχαν, επί πολλούς αιώνες.

ΕΠΑΝΑΛΗΠΤΙΚΟ ΤΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ 17 ΕΩΣ 22¹⁴

1. Η δραστηριότητα αυτή έχει στόχο να ξαναφέρει τους μαθητές σε επαφή με τα όρια της

13. Δες και την πηγή **18.5** για την πρεσβεία των Αβάρων στην Κωνσταντινούπολη.

14. Για τα επαναληπτικά μαθήματα, τους στόχους και τη μεθοδολογία τους δες την εισαγωγική παράγραφο του 1ου Ε/Μ των μαθημάτων 1 έως 16.

αυτοκρατορίας, αλλά και με τους **χώρους** που κατοικούσαν οι λαοί που περιέβαλλαν το Βυζάντιο. Οδηγός σ' αυτή την προσπάθεια είναι ο **χάρτης** της εξεταζόμενης εποχής. Η προτροπή προς αυτούς είναι να συγκρίνουν τους γείτονες εκείνους με αυτούς της σημερινής Ελλάδας και να σχολιάσουν τις **μεταβολές** που έχουν γίνει στους ενδιάμεσους αιώνες. Η συγκριτική αυτή θεώρηση τους δίνει την ευκαιρία να κάνουν **διαχρονικές συνδέσεις και συγκρίσεις**, αλλά και **γενικεύσεις**, για τις μεταβολές που φέρνει ο χρόνος στην παρουσία των λαών σε κάποιους χώρους.

2. Στη γενική ενότητα για τους γειτονικούς λαούς αναφέρονται ονόματα χωρών και προσώπων, τα οποία δυσκολεύουν τους μαθητές στη διάκριση και την απομνημόνευσή τους. Στον **πίνακα** αυτό **διπλής εισόδου** αναφέρονται πέντε πρόσωπα, που είχαν σημαντική θέση ανάμεσα στους λαούς τους και διακρίθηκαν για τη δράση τους την περίοδο αυτή. Η επαναληπτική αυτή δραστηριότητα έχει ως **στόχο** να διευκολύνει τους μαθητές να επαναφέρουν στη μνήμη τους τα ονόματά τους και να τα κατατάξουν στον πίνακα ανάλογα με τη χώρα καταγωγής τους.

3. Η δραστηριότητα αυτή είναι συμπληρωματική της προηγούμενης και έχει παρόμοιο στόχο. Η αντιστοίχιση διακεκριμένων προσώπων με τις ενέργειές τους και ο σχολιασμός καθεμιάς με κριτήριο τα αποτελέσματά της δίνει στους μαθητές την ευκαιρία **να ανακεφαλαιώσουν** τις σχετικές με τον καθένα γνώσεις τους, αλλά και **να εκτιμήσουν** τις επιπτώσεις που οι ενέργειές τους είχαν για τους Βυζαντινούς και την αυτοκρατορία γενικότερα.

4. Η δραστηριότητα αυτή προτρέπει τους μαθητές να αντλήσουν πληροφορίες από πηγές της εποχής (*κείμενο χρονογράφου Θεοφάνη*) και μέσα από αυτές να σχολιάσουν και να κρίνουν τις ενέργειες των προσώπων (**Πατριάρχη Σέργιου, Μάγιστρο Βώνου**), που βοήθησαν τον αυτοκράτορα με ξεχωριστό και ασυνήθιστο τρόπο να αντιμετωπίσει τον περσικό κίνδυνο. Η διαδικασία αυτή τους ασκεί στο διερευνητικό τρόπο μάθησης και τους διευκολύνει σε διαχρονικές συνδέσεις και συγκρίσεις των προσώπων και των γεγονότων με άλλα, που θα συναντήσουν στα επόμενα μαθήματα. (*οικονομαχία, Άλωση*).

5. Η διπλωματική επικοινωνία ήταν ένας από τους αποτελεσματικούς τρόπους ειρηνικής σύστασης των Βυζαντινών με τους γειτονικούς τους λαούς. Το **κείμενο-πηγή** που παρατίθεται δίνει μια σκηνή από την υποδοχή των ξένων πρεσβευτών στο Βυζάντιο. Η προτροπή για φανταστική μεταφορά των μαθητών στη θέση ενός εντυπωσιασμένου ξένου πρεσβευτή (**ενσυναίσθηση**) και ο σχολιασμός της υποδοχής του, με τη διήγηση (ή και με μια επιστολή) προς τον αρχηγό του κράτους τους, θα δώσει την ευκαιρία σ' αυτούς **να εκφράσουν**, με το δικό τους τρόπο, τις εντυπώσεις τους **και να κρίνουν** το ασυνήθιστο (για την εποχή μας) περιστατικό (**Χώρος-χρόνος, επικοινωνία**).

6. Η προηγούμενη άσκηση προετοιμάζει τους μαθητές για την αναζήτηση και άλλων τρόπων **διπλωματικής επικοινωνίας** των βυζαντινών με τους γείτονές τους, οι οποίοι έχουν αναφερθεί στα κείμενα, τις πηγές και τις δραστηριότητες της γενικής ενότητας. Η πρόταση επιλογής (από τους μαθητές) τριών από αυτούς και η συζήτησή τους στην τάξη θα τους δώσει την ευκαιρία να αναφέρουν περισσότερους, να κάνουν αξιολογική αποτίμηση των πιο αποτελεσματικών και να τους συσχετίσουν με τη σημερινή διπλωματία.

Ως αποτελεσματικότεροι μπορεί να αναφερθούν: **Η σύναψη συνθηκών ειρήνης**, με αμοιβαία συμφωνία. **Η εξαγορά ειρήνης με χρήματα** (*περίπτωση Ηρακλείου - Αβάρων*), **η παραχώρηση εδαφών για εγκατάσταση** (*Βουλγάρων*), **ο εκχριστιανισμός** (*Βόγορης, Όλγα*) και **η σύναψη μικτών γάμων** (*περίπτωση Βλαδίμηρου - Άννας*).

7. Αξιολογική δραστηριότητα διάκρισης γεγονότων ή απόψεων, με το κριτήριο: **σωστό ή λάθος**. Η επιλογή τους απαιτεί ιδιαίτερη προσοχή και (πιθανή) επιβεβαίωσή τους από τα κείμενα ή τις πηγές του βιβλίου. Η διαδικασία αυτή είναι μια καλή άσκηση τεκμηρίωσης για τους μαθητές. Η προτροπή σχολιασμού των επιλογών τους δίνει την ευκαιρία επέκτασης ή επανεκτίμησης των αναφερομένων σωστών γεγονότων και αποκατάστασης των λανθασμένων. Οι σωστές απαντήσεις είναι: Σ, Σ, Λ, Σ, Λ, Λ, Σ.

8. Η δραστηριότητα αυτή προτείνει την αντιστοίχιση δοσμένου κειμένου με ζητούμενη εικόνα, που είναι στη διάθεση των μαθητών μαζί με πέντε άλλες. Η διάκριση, η επιλογή και η τοποθέτηση καθεμιάς απαιτούν ιδιαίτερη προσοχή, συσχετισμό με το κείμενο και σύγκριση μεταξύ τους. Η σωστή αντιστοίχιση είναι: α-2, β-1, γ-4, δ-3, ε-5, στ-6.

23. Η ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΚΑΙ Η ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΖΟΝΤΑΙ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

1. Να γνωρίσουν οι μαθητές τις νέες συνθήκες που δημιουργήθηκαν στη ζωή των βυζαντινών, με τις αλλαγές των Ισαύρων στη διοίκηση και τη νομοθεσία.
2. Να κατανοήσουν τις σχετικές με την ενότητα βασικές ιστορικές έννοιες **Θέμα, διοικητική μεταρρύθμιση και νομοθετική αλλαγή**.
3. Να εκτιμήσουν τη σημασία των μέτρων για τη βελτίωση της ζωής των γεωργών και να αξιολογήσουν τα αποτελέσματά τους.

ΠΡΟΣΘΕΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Πολλές από τις νομοθετικές ρυθμίσεις των Ισαύρων κινήθηκαν στο πνεύμα του παλαιότερου **Κώδικα δικαίου του Ιουστινιανού**, ο οποίος αποτέλεσε το θεμέλιο των βυζαντινών νόμων σε όλη την ιστορία της αυτοκρατορίας. Κάποια στοιχεία των διατάξεων του **Γεωργικού Νόμου** π.χ. υπήρχαν ακόμη και στο Ρωμαϊκό Δίκαιο. Τροποποιήθηκαν όμως και συμπληρώθηκαν **«επί το φιλανθρωπότερον»**, για να αντιμετωπίσουν καλύτερα τα προβλήματα της εποχής, **«διατηρώντας τη συνέχεια του Δικαίου, μέσα από την ανανέωσή του»**.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΤΑΣΗ

Η διδακτική αυτή ενότητα ακολουθεί τη σχετική με τους «γειτονικούς λαούς» γενική ενότητα, στην οποία συναντήσαμε τους **Ίσαυρους αυτοκράτορες**, ιδιαίτερα στην απόκρουση των Αράβων (717 μ.Χ). Εκεί είχαν αναφερθεί στοιχεία των ενεργειών τους για την ασφάλεια των συνόρων (ακρίτες), που συνδέονται με το μάθημα και μπορούν να αξιοποιηθούν κατά την **αφόρμηση-μετάβαση** σ' αυτό με σχετικές ερωτήσεις.

Το μάθημα αναφέρεται στην 4η προσπάθεια εκσυγχρονισμού του κράτους και «θεραπείας» των εσωτερικών προβλημάτων με **διοικητικά και νομοθετικά** μέτρα (*Ρωμαίων, Κωνσταντίνου, Ιουστινιανού, Ισαύρων*). Γι' αυτό είναι ανάγκη να επισημανθεί – **με τη χρήση και της ιστορικής γραμμής της τάξης** – το μακρό χρονικό διάστημα που παρεμβάλλεται ανάμεσα στις διαδοχικές αυτές περιόδους. Αν αυτό γίνει κατανοητό, οι μαθητές θα μπορέσουν να δικαιολογήσουν την επανάληψη των ενεργειών αυτών και να κάνουν τις διαθεματικές γενικεύσεις που τους προτείνουν οι δραστηριότητες του τετραδίου εργασιών.

Παράλληλα είναι απαραίτητο να κατανοήσουν τα προβλήματα που προέρχονται από την επέκταση του κράτους και τους μακροχρόνιους πολέμους, τα οποία εμφανίζονται σε κάθε αντίστοιχη πολεμική προσπάθεια (Ιουστινιανός, Ηράκλειος).

Δείγμα των νομοθετικών μέτρων των Ισαύρων δίνουν τα κείμενα-πηγές του μαθήματος. Κάνουν φανερούς τους κοινωνικούς στόχους του νομοθετικού έργου (πηγή 2 και 5), αλλά και τη βούλησή του για την προστασία των μικροκαλλιεργητών (πηγή 3). Η πηγή 5 ιδιαίτερα προσφέρεται για αιτιολόγηση του συσχετισμού της δικαιοσύνης με την άμυνα της αυτοκρατορίας, αφού μόνο πολίτες που την αγαπούν και νιώθουν ασφαλείς και δικαιωμένοι θα την υπερασπιστούν.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Μεταβολή, σύστημα, ομοιότητα - διαφορά, χώρος - χρόνος.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Το ζητούμενο σημερινό διοικητικό τμήμα είναι η **Περιφερειακή Διοίκηση ή ο Νομός**. Η άσκηση προσφέρεται για διαχρονική-συγκριτική θεώρηση των δύο συστημάτων διοίκησης (**τότε και τώρα**) και για ενδοκλαδική σύνδεση με τα μαθήματα Γεωγραφίας και Κοινωνικής-Πολιτικής Αγωγής. Ικανοποιεί ακόμη τους **στόχους 1 και 2** και τις διαθεματικές έννοιες της **μεταβολής**, του **συστήματος**, της **ομοιότητας-διαφοράς** και του **χώρου-χρόνου**.

2. Δραστηριότητα συγκριτικής διερεύνησης των δύο περιπτώσεων. Στοιχεία ομοιότητας υπάρχουν στις τολμηρές αποφάσεις των δύο αυτοκρατόρων για τη διοικητική και τη νομοθετική οργάνωση του Κράτους, αλλά και στην αποφασιστικότητά τους να επιβάλουν το δίκαιο, παρά τις αντιδράσεις των θιγόμενων προνομιάχων. Στοιχεία ομοιότητας ακόμη έχουν και τα δυσάρεστα γεγονότα που ακολούθησαν τις δυο μεταρρυθμιστικές προσπάθειες (στάση του «νίκα», εικονομαχία). (Διαθεματικές έννοιες: **μεταβολής, συστήματος ομοιότητας-διαφοράς**).

3. Η δραστηριότητα προτρέπει τους μαθητές να συνεξετάσουν τα στοιχεία του μαθήματος – **κείμενο και πηγές** – και να κάνουν κριτική θεώρηση των νομοθετικών ενεργειών των Ισαύρων. Η ανάθεση μάλιστα της ευθύνης τήρησης και εφαρμογής των νόμων στους **«υπηρέτες της δικαιοσύνης»** (δικαστές) δίνει σημαντικές ευκαιρίες για γόνιμο διάλογο σχετικά με τους στόχους και τη σημασία της ενέργειας αυτής.

4. Δραστηριότητα συνεξέτασης πηγών κειμένων και εικόνων για το ίδιο θέμα. Οι παρατιθέμενες διατάξεις του Γεωργικού Νόμου είναι έμμεσες μαρτυρίες των προβλημάτων που αντιμετώπιζαν οι γεωργοί, και οι κάτοικοι της υπαίθρου γενικότερα (**πηγή 3**). Αναδεικνύουν όμως άμεσα και τα θετικά στοιχεία που προέκυψαν γι' αυτούς από τις νομοθετικές ρυθμίσεις που έγιναν για τη «θεραπεία» τους.

Οι τρεις σχετικές με το θέμα εικόνες και πηγές (1, 3 και 4) κάνουν φανερή την απρόσκοπτη επίδοση των ανθρώπων της γης στις εργασίες τους. Προσφέρονται για πολλές διαθεματικές και διαχρονικές συνδέσεις, επεκτάσεις και γενικεύσεις, για τότε και για τώρα (**Στόχος 3ος**).

Ο **«Γεωργικός Νόμος»** είναι ένα διαχρονικά σημαντικό νομοθετικό κείμενο. Πολλές από τις διατάξεις του (προσαρμοσμένες) έχουν ενσωματωθεί στο σημερινό μας δίκαιο.

5. Ανακεφαλαιωτική-αξιολογική άσκηση συμπλήρωσης. Μπορεί να δοθεί και ως **εργασία στο σπίτι** και η ανακοίνωση της συμπλήρωσής της να αποτελέσει μια καλή αφορμή για το ξεκίνημα του επομένου μαθήματος. Οι σωστές απαντήσεις είναι: ΛΕΩΝ - ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΑ - ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΑ - ΣΟΒΑΡΑ - ΘΕΜΑΤΑ - ΕΚΛΟΓΗΣ - ΓΕΩΡΓΙΚΟΥ ΝΟΜΟΥ - ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ - ΚΑΤΟΙΚΩΝ.

24. Η ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΑΣ ΔΙΧΑΖΕΙ ΤΟΥΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥΣ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

1. Να γνωρίσουν οι μαθητές τις αιτίες και να αξιολογήσουν τα αποτελέσματα της εικονομαχίας.
2. Να κατανοήσουν τις αρνητικές επιπτώσεις αυτής της εμφύλιας διαμάχης στην εκκλησία και στην πολιτεία.

ΠΡΟΣΘΕΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Τα χρόνια διακυβέρνησης της αυτοκρατορίας από τη Δυναστεία των Ισαύρων (7ος και 8ος αιώνας) σκιάστηκαν από τις έντονες διαμάχες της **εικονομαχίας**. Οι πηγές της εποχής δε μας

πληροφορούν επαρκώς για τις βαθιές αιτίες της έναρξής της. Δε φωτίζουν ακόμη με τον ίδιο τρόπο τις απόψεις και των δύο πλευρών. Συγκλίνουν όμως στην άποψη ότι άμεσα συνδεδεμένη με την εμφύλια αναταραχή της εικονομαχίας αιτία ήταν η αντίδραση των θιγομένων από τα διοικητικά και νομοθετικά μέτρα του **Λέοντα Γ'**, που είδαμε στο προηγούμενο μάθημα. Χαρακτηριστική η άποψη της Ελένης Γλύκατζη-Αρβελέρ, που παρατίθεται στο κείμενο 6.

Η γνώμη αυτή δεν αναιρεί το γεγονός της ευθύνης των εικονομάχων αυτοκρατόρων για την ελλιπή πληροφόρηση του λαού, για την πολιτική τους στο θέμα των εικόνων, αλλά και για την ανοχή τους στο φανατισμό και στις ακρότητες των εικονομάχων. Τη σύγχυση που επικράτησε γύρω από το θέμα αυτό, όχι μόνο στον απλό λαό αλλά και στα στελέχη της εκκλησίας, αποτυπώνει χαρακτηριστικά η επιστολή του Πάπα Γρηγορίου Α' προς τον επίσκοπο Μασσαλίας, που παρατίθεται στο τετράδιο εργασιών.

Μία από τις συνέπειες της εικονομαχίας είναι ότι καταστράφηκαν πολλές εικόνες και τοιχογραφίες της πρωτοβυζαντινής περιόδου, από τις οποίες σώζονται μόνο λίγα δείγματα, κυρίως από περιοχές εκτός της αυτοκρατορίας (π.χ. Σινά, Ιταλία, Κύπρος).

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Επικοινωνία, μεταβολή, τόπος-χρόνος, ομοιότητα-διαφορά

ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ

Θρησκευτικά, Γλώσσα, Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

- **Αφόρμηση** του μαθήματος μπορεί να αποτελέσει μια σύγκριση των διοικητικών μέτρων του Ιουστινιανού με εκείνα των Ισαύρων και η συσχέτιση της στάσης του Νίκα με τη δυσaréσκεια που προκάλεσαν τα μέτρα του Ιουστινιανού. Έτσι και η εικονομαχία μπορεί να παρουσιαστεί ως αποτέλεσμα της δυσaréσκειας που προκάλεσαν τα διοικητικά μέτρα του Λέοντα Γ' στους θιγόμενους και ιδιαίτερα στην εκκλησία.
- Βασικό στοιχείο του μαθήματος αποτελούν οι **πηγές**, που φωτίζουν πολλές διαστάσεις της εσωτερικής αναταραχής που δημιούργησε στο Βυζάντιο η εικονομαχία. Εδώ σκόπιμα παρατέθηκε η γνώμη μιας σύγχρονης ιστορικού, για να αναδειχτεί η **μονομέρεια** των απόψεων του Θεοφάνη. Σκόπιμο είναι οι μαθητές να κατανοήσουν **ότι ο Θεοφάνης**, ως εικονολάτρης, **δεν είναι αντικειμενικός** (δραστηριότητα 4).
- Το κείμενο της απόφασης της Συνόδου αποτελεί σύνθεση των αντιμαχόμενων απόψεων, τονίζοντας τον πνευματικό χαρακτήρα της λατρείας (Θρησκευτικά).

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Η δραστηριότητα απαντά και στους δύο στόχους του μαθήματος. Κάνει φανερή τη δυσaréσκεια των δύο κορυφαίων ιεραρχών αλλά και τις επιπτώσεις της. Η στέρηση της αυτοκρατορίας από τα έσοδα των φόρων της Ιταλίας, για παράδειγμα ήταν πλήγμα για τα οικονομικά του Βυζαντίου, αλλά και αφετηρία τριβών που θα οδηγήσουν **στο σχίσμα των εκκλησιών**, αρχικά (1054), και στην **άλωση της Πόλης από τους Φράγκους** (1204). Η προτεινόμενη σύγκριση πατριαρχών – αυτοκράτορα με το ζεύγος Σεργίου-Ηρακλείου δίνει ευκαιρία πολλών συγκρίσεων για τον τρόπο συνεργασίας των κορυφαίων στελεχών της πολιτείας (**Επικοινωνία, μεταβολή, τόπος-χρόνος, ομοιότητα-διαφορά**) - (**Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή, Θρησκευτικά**).

2. Είναι ανοιχτή ερώτηση που απαντά στον 1ο στόχο. Δίνει την ευκαιρία στους μαθητές να αντιμετωπίσουν κριτικά την **κύρια αιτία** της εικονομαχίας και να αποδώσουν στην κάθε πλευρά ό,τι της ανήκει. Η δραστηριότητα μπορεί να συνδυαστεί και με την 1η ερώτηση του βιβλίου του μαθητή, με την οποία έχουν κάποια κοινά στοιχεία.

3. Η σημαντική αυτή **επιστολή-μαρτυρία** κάνει φανερό το γεγονός ότι από την αρχή της οικονομικής έριδας υπήρχαν υπεύθυνες απόψεις που μπορούσαν να συμβιβάσουν τις αντιμαχόμενες γνώμες και να προλάβουν τα δυσάρεστα γεγονότα που ακολούθησαν. Με καλύτερους χειρισμούς, και από τις δύο πλευρές, ίσως είχαμε πολύ ενωρίτερα μια συμβιβαστική λύση παρόμοια μ' εκείνη της Ζ' Οικουμενικής Συνόδου. Οι μαθητές είναι σημαντικό να κατανοήσουν την **εκπαιδευτική λειτουργία των εικόνων σε μια περίοδο με μεγάλα ποσοστά αναλφαβητισμού**. Η συζήτηση προσφέρεται για διαχρονικές και επίκαιρες συνδέσεις, χωρίς φανατισμό και με παρόντα πάντα τα μετριαστικά **ίσως, πιθανώς κ.ά. (επικοινωνία, αλληλεπίδραση, μεταβολή, τόπος-χρόνος)**.

4. Η δραστηριότητα στοχεύει να βοηθήσει τους μαθητές να αξιολογούν κριτικά τις πηγές (κείμενα και εικόνες) και να αντλούν πρόσθετες γνώσεις από αυτές. Οι μαθητές, βασισμένοι στην αποτίμηση της Αρβελέρ, μπορούν να εντοπίσουν στοιχεία μονομέρειας και φανατισμού τόσο στους χαρακτηρισμούς του Θεοφάνη (*δυσσεβής Λέων, γενναίος ιεράρχης, οι άγιες και σεπτές εικόνες*) όσο και στον παραλληλισμό των εικονομάχων, που κακοποιούν την εικόνα του Χριστού, με τους σταυρωτές του, που τον ποτίζουν ξίδι (**Γλώσσα**).

25. ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΦΤΑΝΕΙ ΣΤΟ ΑΠΟΓΕΙΟ ΤΗΣ ΑΚΜΗΣ ΤΟΥ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

1. Να γνωρίσουν οι μαθητές τις ενέργειες των Μακεδόνων αυτοκρατόρων για την ανάπτυξη της γεωργίας, της βιοτεχνίας και του εμπορίου.
2. Να κατανοήσουν την ανάγκη αλλαγών στους νόμους και στη διοικητική οργάνωση καθώς και τους λόγους του αγώνα εναντίον των δυνατών.
3. Να εκτιμήσουν την ανάγκη που υπήρχε για τη στήριξη των γεωργών και να συγκρίνουν τα μέτρα που πάρθηκαν με παρόμοια προηγούμενων αυτοκρατόρων.

ΠΡΟΣΘΕΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Όπως αναφέρθηκε στην προηγούμενη γενική ενότητα των «γειτονικών λαών», στη διάρκεια του 9ου και 10ου αιώνα το Βυζάντιο, με τους Μακεδόνες αυτοκράτορες, επέβαλε την εξουσία του στην Ανατολή και τη σταθεροποίησε στις Βαλκανικές περιοχές που δεν είχαν κατακτήσει οι Βούλγαροι. Έτσι μπόρεσε να στραφεί προς τη Δύση και να ανοίξει τους θαλάσσιους και τους εμπορικούς δρόμους που έμεναν κλειστοί και προκαλούσαν μαρασμό στην οικονομία του Κράτους.

Το σημαντικό για την περίπτωση των Μακεδόνων όμως είναι ότι οι πολυδάπανες αυτές εξωτερικές τους επιτυχίες συνοδεύτηκαν με την εξίσου επιτυχή προσπάθεια της εσωτερικής αναδιοργάνωσης του κράτους. Με ένα εκτεταμένο πλέγμα νόμων (*Πρόχειρο Νόμο, Επαναγωγή, Βασιλικά, Επαρχιακό Βιβλίο και Νεαρές*) συνέχισαν το νομοθετικό έργο των Ισαύρων και επέβαλαν με αυστηρότητα την τήρησή τους.

Ιδιαίτερη φροντίδα ακόμη έδειξαν για την **προστασία των μικροκαλλιεργητών** από τους **δυνατούς** και τους **υπερέχοντες**.¹⁵ Για να επανορθώσουν μάλιστα τις αδικίες που είχαν γίνει ως τότε, αλλά και για να εμποδίσουν την απορρόφηση του μικρού γεωργικού κλήρου απ' αυτούς στο μέλλον, με σειρά Νεαρών διατάξεων:

15. **Υπερέχοντες** = Έτσι ονόμαζαν τους δημόσιους λειτουργούς, οι οποίοι χρησιμοποιώντας την εξουσία των αξιωμάτων τους, είχαν στην κατοχή τους μεγάλο γεωργικό κλήρο. Η **Νεαρά** του 943 μ.Χ. του αυτοκράτορα Ρωμανού, δίνει την αίσθηση της άπληστης αυτής τάξης. Την αποτελούσαν, γράφει, «*περιφανείς μάγιστροι, πατρίκιοι, οι εν αρχαίς στρατηγοί, οι στρατιωτικοί και πολιτικοί αξιωματούχοι, τα μέλη της συγκλήτου, η εκκλησιαστική ιεραρχία, οι ηγούμενοι των μονών και οι διαχειριστές των ευαγών βασιλικών ιδρυμάτων*». (Δες και Νίκου Σβορώνου, *Η βυζαντινή επαρχία*, σ. 66 έως 79).

- επέστρεψαν τα χαμένα από δάνεια κτήματα στους ιδιοκτήτες τους,
- έθεσαν εμπόδια στην αγορά κτημάτων και άλλων ακινήτων που ανήκαν σε πένητες γεωργούς και
- επέβαλαν στους δυνατούς, με το νόμο του «αλληλέγγυου», να πληρώνουν αυτοί και τους φόρους των πενήτων γειτόνων τους, όταν οι ίδιοι αδυνατούσαν.

Οι διατάξεις αυτές ανέστειλαν προσωρινά τη βουλιμία των δυνατών και των υπερεχόντων, δεν έλυσαν όμως το πρόβλημα, το οποίο θα αποτελεί την «αχίλλειο πτέρνα» της βυζαντινής κοινωνίας ως την Άλωση της Πόλης. Ο ιστορικός Διον. Α Ζακυθινός, κρίνοντας το θέμα αυτό, που το θεωρεί εξαιρετικής σημασίας τόσο για τις οικονομικές και κοινωνικές του επιπτώσεις, όσο και για την άμυνα της αυτοκρατορίας, αποφαινεται:

«Οι **δυνατοί** και οι **υπερέχοντες** με την απληστία τους είχαν μεταβάλει ακόμη και τους στρατιώτες-γεωργούς, τους ονομαστούς Ακρίτες, σε πάροικους και ανδράποδα».¹⁶

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΤΑΣΗ

Η διακυβέρνηση της αυτοκρατορίας από τους Μακεδόνες αυτοκράτορες είναι επαρκώς γνωστή στους μαθητές από τα μαθήματα της ενότητας των «γειτονικών λαών». Η υπόμνησή τους μπορεί να αποτελέσει πολύ καλή αφόρμηση του νέου μαθήματος.

Το εισαγωγικό κείμενο είναι καταμεμημένο σε τρεις θεματικές ενότητες (**εξωτερικές ενέργειες, εσωτερικές ενέργειες, τελικά αποτελέσματα**), οι οποίες μπορούν να επισημανθούν με ανάλογους πλαγιότιτλους. Η κατανομή αυτή διευκολύνει τη διδακτική διαχείριση του μαθήματος καθώς και τις αναδρομές σε στηρίγματα των προηγουμένων μαθημάτων, με σύντομες σχετικές ερωτήσεις και απαντήσεις, π.χ:

- Ποιες περιοχές της αυτοκρατορίας είδαμε ότι απελευθερώθηκαν στα χρόνια αυτά;
- Με ποιους λαούς έκλεισαν συνθήκες ειρήνης και συνεργασίας οι Βυζαντινοί;
- Σε ποιους διέδωσαν το χριστιανισμό και με ποιους τρόπους;
- Πώς σας φαίνεται το άνοιγμα των θαλάσσιων δρόμων του Αιγαίου, της Μεσογείου και του Εύξεινου Πόντου; Ποιοι θα ωφεληθούν από αυτό;

Οι πηγές του μαθήματος καθώς και τα πρόσθετα στοιχεία, που αναφέρθηκαν παραπάνω, φωτίζουν το περίπλοκο θέμα της εκμετάλλευσης και της καταπίεσης των αδύναμων γεωργών και στρατιωτών από τους δυνατούς μεγαλοκτηματίες και τους υπερέχοντες κρατικούς αξιωματούχους. Για να κατανοήσουν οι μαθητές τη σημασία του ζητήματος για την οικονομία και την άμυνα της αυτοκρατορίας, μπορούμε να τους ρωτήσουμε:

- Τι συμβαίνει σε ένα κράτος που οι πολίτες είναι φτωχοί και δυσारेστημένοι; Πληρώνουν φόρους; Σέβονται τους νόμους; Θέλουν να υπερασπιστούν τη χώρα τους;

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Χώρος-χρόνος, μεταβολή, επικοινωνία, ομοιότητα-διαφορά, σύστημα.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Η δραστηριότητα συνδέεται με σχετική αναφορά του κειμένου και απαντά στον **1ο στόχο**. Οι **Σαρακηνοί** πειρατές ήταν «ο φόβος και ο τρόμος» των θαλασσών και σε κάποιες περιόδους είχαν περιορίσει τα βυζαντινά καράβια στην Προποντίδα. Η συντριβή τους από το Νικηφόρο Φωκά και το βυζαντινό ναυτικό περιόρισε τους κινδύνους της πειρατείας στη Μεσόγειο και άνοιξε τους θαλάσσιους δρόμους στο βυζαντινό εμπόριο και τη ναυτιλία (**Χώρος-χρόνος, μεταβολή, επικοινωνία**).

2. Η συμπεριφορά και τα «τεχνάσματα» των δυνατών, που αποκαλύπτει το 2ο κείμενο-πηγή, δίνουν επαρκώς τις διαστάσεις των προβλημάτων που αντιμετώπιζαν εξαιτίας τους οι πένητες και το Κράτος. Αυτό δικαιολογεί τις ρητές και απειλητικές, ως ένα βαθμό, διατάξεις της Νεαρής του Βασιλείου Β' (**πηγή 4**), που προσπάθησαν να λειτουργήσουν θεραπευτικά για το παρόν και

16. Διον. Α Ζακυθινός, *Βυζαντινή ιστορία*, Δωδώνη, σ. 321.

προληπτικά για το μέλλον.

Η συγκέντρωση πολιτικής, στρατιωτικής και οικονομικής εξουσίας από τους δυνατούς και τους υπερέχοντες ανησυχούσε και τους αυτοκράτορες, γιατί αυτοί συχνά γίνονταν παντοδύναμοι και απειλητικοί για τους ίδιους και το κράτος.

3. Η δραστηριότητα απαντά στον 3ο στόχο και προτρέπει σε συγκριτική θεώρηση των προσπαθειών που έκαναν οι Ίσαυροι και οι Μακεδόνες αυτοκράτορες, για να αντιμετωπίσουν το διαρκώς παρόν πρόβλημα της καταπίεσης των πενήτων γεωργών από τους δυνατούς. Ως εξήγηση στην ανοιχτή αυτή ερώτηση, για την επανεμφάνιση των προβλημάτων μπορεί να δοθεί ότι:

- Η αναταραχή της εικονομαχίας εμπόδισε την εφαρμογή των πρώτων μέτρων.
- Ίσως αυτά δεν ήταν επαρκή ή άφηναν περιθώρια για την παράβασή τους.
- Το κέρδος είναι, κάποιες φορές, «κακός σύμβουλος» για τους πολίτες.
- Η αλλαγή των αυτοκρατόρων έδινε σ' αυτούς την ευκαιρία να επανέλθουν.

(Διαθ/κές έννοιες: **Χώρος-χρόνος, ομοιότητα-διαφορά**)

4. Η δραστηριότητα ανταποκρίνεται στον **πρώτο στόχο**. Πρόθεσή της είναι να βοηθήσει τους μαθητές να επιστημονούν ομοιότητες και διαφορές στην αντιμετώπιση των ίδιων ή ανάλογων προβλημάτων **τότε** και **τώρα**.

Και σήμερα γίνεται από την πολιτεία και άλλους φορείς προσπάθεια ρύθμισης παρόμοιων θεμάτων (αδειών άσκησης επαγγέλματος, συγκράτησης τιμών, κ.ά.). Η αναφορά συγκεκριμένων παραδειγμάτων από τα βιώματα των μαθητών θα κάνει τις απαντήσεις τους πιο ενδιαφέρουσες, πειστικές και κατανοητές (**μεταβολή, ομοιότητα-διαφορά, σύστημα**).

5. Η δραστηριότητα αυτή βοηθά τους μαθητές να συσχετίσουν τις βυζαντινές συντεχνίες με τους σημερινούς συνεταιρισμούς και τα σωματεία. Οι συνεταιρισμοί έχουν σκοπό τη συνεργασία των μελών τους για το κοινό οικονομικό συμφέρον όλων τους. Έχουμε συνεταιρισμούς που προμηθεύουν τα μέλη τους με πρώτες ύλες και άλλους που διαπραγματεύονται την πώληση των προϊόντων τους στην αγορά σε καλύτερες τιμές.

Τα σωματεία είναι ενώσεις προσώπων που επιδιώκουν ιδεολογικούς, εκπαιδευτικούς καλλιτεχνικούς, επαγγελματικούς, πολιτικούς, και άλλους σκοπούς. Ενδεικτικές για την ερώτηση απαντήσεις:

Σωματεία: ηθοποιών, δικηγόρων, εκπαιδευτικών κ.ά.

Συνεταιρισμοί: αγροτικός, γεωργικός, καπνού, βαμβακιού κ.ά.

(**Επικοινωνία, αλληλεπίδραση, ομοιότητα-διαφορά**)

26. Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ Η ΜΕΛΕΤΗ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΚΛΑΣΣΙΚΩΝ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

1. Να γνωρίσουν οι μαθητές τους πνευματικούς ανθρώπους του Βυζαντίου που βοήθησαν στην ανάπτυξη της βυζαντινής παιδείας και της παιδείας των άλλων λαών.
2. Να εκτιμήσουν την προσφορά τους στη διαφύλαξη της αρχαίας ελληνικής κληρονομιάς.
3. Να γνωρίσουν την ανανέωση της τέχνης με τη δημιουργία του **βυζαντινού ρυθμού**, για το χτίσιμο των εκκλησιών.

ΠΡΟΣΘΕΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Τα χρόνια της εικονομαχίας (726-863) ήταν περίοδος «παντελούς και απελπιστικής ερήμωσης» για την πνευματική ζωή του Βυζαντίου. Τη λήξη της όμως διαδέχτηκε μια αναγεννητική κινητικότητα σε όλους τους τομείς των γραμμάτων, των τεχνών και του πολιτισμού.

Στην Κωνσταντινούπολη λειτούργησαν τα πνευματικά Ιδρύματα που αναφέρθηκαν, στηριζόμενα με πρόσωπα, χρήματα και μέσα από τους ίδιους τους αυτοκράτορες. Η πλειάδα των αν-

θρώπων που τα υπηρέτησε άφησε έργο θαυμαστό για την εποχή τους και έως σήμερα. Η συστηματική μελέτη και σπουδή της ελληνικής αρχαιότητας καλλιέργησε στο Βυζάντιο ένα ευρύτερο και φιλελεύθερο πνεύμα και έγινε πρόδρομος της πολιτιστικής αναγέννησης που ακολούθησε, σε όλες τις μορφές της.

Κράτος και εκκλησία οργάνωσαν από κοινού αποστολές ιεραποστόλων στις γειτονικές τους χώρες. Κι αυτοί, μαζί με το χριστιανικό λόγο, έφεραν στους φωτιζόμενους λαούς τον πολιτισμό του Βυζαντίου σε όλες τις μορφές του. Κορυφαία όλων ήταν εκείνη του **Κύριλλου και του Μεθόδιου**. Εδώ πρέπει να τονιστεί ότι οι Θεσσαλονικείς ιεραπόστολοι ήταν παράλληλα και δυο από τα επίλεκτα στελέχη που το Βυζαντινό Κράτος χρησιμοποιούσε για την **ειρηνική του διπλωματία**.

Η τέχνη, τέλος, στην περίοδο αυτή υπηρετήθηκε επαρκώς και έδωσε έργα θαυμαστά σε όλες τις μορφές της. Χαρακτηριστικό δείγμα της εποχής αποτελούν τα διακοσμημένα με **μικρογραφίες** χειρόγραφα και βιβλία. Ξεχωριστό ανάμεσά τους είναι το χειρόγραφο ιστορικό χρονικό του Ιωάννη Σκυλίτση με 600 περίτεχνες μικρογραφίες από τη βυζαντινή ζωή και Ιστορία, που βρίσκεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Μαδρίτης. Κάποιες από αυτές έχουν χρησιμοποιηθεί στο βιβλίο μαθητή (π.χ. 19.4.α., 41.1., 41.4.).

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Η διδακτική αυτή ενότητα ακολουθεί το κεφάλαιο που περιγράφεται η οικονομική και πολιτική ακμή της αυτοκρατορίας. Με αυτό το δεδομένο μπορούμε να ρωτήσουμε:

- Τι νομίζετε ότι θα κάνουν οι Βυζαντινοί, μετά τη λήξη της εικονομαχίας και αφού υπάρχει οικονομική βελτίωση;
- Τι έκανε ο Ιουστινιανός μετά την αναταραχή της στάσης του «νίκαι»;

Με βάση τον τίτλο και τις εικόνες 4.α. και 5, πιθανότατα οι μαθητές θα οδηγηθούν σε υποθέσεις για την αποκατάσταση των καταστροφών της εικονομαχίας. Το αρχικό κείμενο, οι τρεις πηγές-μαρτυρίες, καθώς και οι εικόνες του μαθήματος δίνουν ένα σταθερό στήριγμα διδακτικής διαχείρισης και επέκτασης του θέματος. Στην ίδια κατεύθυνση προτρέπει και η ανάλυση των δραστηριοτήτων του τετραδίου μαθητή.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Αλληλεπίδρασης, επικοινωνίας, χώρου-χρόνου, ομοιότητας-διαφοράς, πολιτισμού

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Η δραστηριότητα απαντά στον 1ο στόχο και επιβεβαιώνει, με χειροπιαστό τρόπο, ότι η «Βυζαντινή αναγέννηση» αυτών των αιώνων οφείλεται ιδιαίτερα και στην παρουσία αυτής της φωτισμένης ομάδας επιστημόνων. Το κείμενο - πηγή 19.6 μας έχει δώσει σημαντικά στοιχεία της πολιτιστικής προσφοράς των Αράβων. Η δελεαστική πρόταση του Χαλίφη αλλά και η ρητή απάντηση του αυτοκράτορα δείχνουν το μέγεθος της αξίας του Λέοντα και επιβεβαιώνουν το γεγονός ότι **«το έργο των δασκάλων του Πανεπιστημίου της Μαγναύρας ήταν κάλλιστο και περιβόητο»**.

Το δεύτερο μέρος της ερώτησης είναι βιωματικό και οι μαθητές μπορούν να απαντήσουν σ' αυτή ανάλογα με την πληροφόρηση που έχουν για το θέμα. Πρέπει όμως να επιβεβαιωθεί και να τονιστεί ότι και σήμερα πολλοί Έλληνες επιστήμονες και καλλιτέχνες εργάζονται και διαπρέπουν σε άλλες χώρες και τιμούν την πατρίδα μας. Ανάμεσά τους και η ιστορικός Ελένη Γλύκατζη Αρβελέρ που αναφέρεται στο βιβλίο **(Διαθεματικές έννοιες: επικοινωνίας, αλληλεπίδρασης, πολιτισμού)**.

2. **Επαναληπτική άσκηση συμπλήρωσης.** Έχει στόχο να συνοψίσει τα στοιχεία της τέχνης που αναπτύχθηκε στη «χρυσή» αυτή εποχή. Οι ζητούμενες για τη συμπλήρωση των κενών λέξεις είναι: ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ, ΓΡΑΜΜΑΤΑ, ΤΕΧΝΕΣ, ΕΛΛΗΝΕΣ, ΑΝΤΕΓΡΑΨΑΝ, ΜΙΚΡΟΓΡΑΦΙΕΣ, ΧΡΥΣΗ ΕΠΟΧΗ.

Όπως έχει προαναφερθεί, οι ασκήσεις συμπλήρωσης προσφέρονται και ως «κατ' οίκον ερ-

γασίες». Η επαλήθευση της ορθής συμπλήρωσής τους στο επόμενο μάθημα, πέρα από στοιχείο αξιολόγησης, προσφέρεται και ως αφετηρία μετάβασης στη νέα διδακτική ενότητα.

3. Η άσκηση ανταποκρίνεται στον **3ο στόχο** και προτρέπει τους μαθητές να αναπτύξουν οργανωμένη δραστηριότητα **επίσκεψης** και διερεύνησης των εκκλησιών του τόπου τους, με τη διαδικασία που έχουμε αναπτύξει στην εισαγωγή. Η πρόταση της κατάταξής τους ανάλογα με το χρόνο και το ρυθμό κτίσης τους, αλλά και τις πιθανές ιδιαιτερότητές τους, δίνει την ευκαιρία οργάνωσης ενός **μικρο-σχεδίου εργασίας** (project) για το θέμα αυτό και την **τοπική ιστορία** γενικότερα.

Εκκλησίες βυζαντινού ρυθμού χτίστηκαν σε όλη την αυτοκρατορία. Οι πιο ονομαστές είναι της Καπνικαρέας και της Μονής Δαφνίου στην Αττική, της Παναγίας Σκριπούς και του Όσιου Λουκά στη Βοιωτία, της Νέας Μονής στη Χίο, εκκλησιών της Καστοριάς κ.ά.. Με τον ίδιο ρυθμό ακόμη έχουν χτιστεί και εικονογραφηθεί πολλές ρωσικές και σλαβικές εκκλησίες, με πρώτη ανάμεσά τους την **Αγία Σοφία του Κιέβου**.

Η αναφορά στα χαρακτηριστικά της αρχαίας ελληνικής τέχνης στηρίζεται στην παρατήρηση της εικόνας 5, (μυθολογική μορφή της νύχτας, αρχαιοελληνική ενδυμασία, στοιχεία φύσης) στηρίζεται στα βιώματα των μαθητών από τα μαθήματα της Γ' και Δ' τάξης (π.χ. μινωική ζωγραφική, αρχαία γλυπτική, απεικόνιση της καθημερινότητας και της φύσης, ανάδειξη της ανθρωπίνης ομορφιάς).

(Διαθεματικές έννοιες: Χώρου-χρόνου, ομοιότητας-διαφοράς, πολιτισμού)

27. Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ ΣΤΗΝ ΥΠΑΙΘΡΟ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΩΝ ΙΣΑΥΡΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

1. Να γνωρίσουν οι μαθητές τον τρόπο ζωής, τις εκδηλώσεις, αλλά και τα προβλήματα των κατοίκων της υπαίθρου και να τα συσχετίσουν με τα ανάλογα σημερινά.
2. Να κατανοήσουν ότι πολλά στοιχεία της καθημερινής μας ζωής έχουν τις ρίζες τους στο Βυζάντιο.
3. Να διαπιστώσουν ότι οι κάτοικοι της βυζαντινής υπαίθρου είχαν ασχολίες και δραστηριότητες ίδιες ή παρόμοιες με των σημερινών χωρικών.

ΠΡΟΣΘΕΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Με την καθημερινή ζωή στη βυζαντινή ύπαιθρο έχουν ασχοληθεί πολλοί από τους συγγραφείς και τους ερευνητές της βυζαντινής Ιστορίας, Έλληνες και ξένοι. Από τις πληροφορίες που μας δίνουν προκύπτει ότι στον αγροτικό πληθυσμό της υπαίθρου περιλαμβάνονταν όλοι εκείνοι που καλλιεργούσαν τη γη και αποκόμιζαν εισοδήματα απ' αυτήν.

Πολλοί από αυτούς όμως δεν έμεναν μονίμως στην ύπαιθρο. Οι μεγαλοκτηματίες π.χ. προτιμούσαν να περνούν μεγάλο μέρος του χρόνου τους στις αστικές τους κατοικίες στην πρωτεύουσα ή τις μεγάλες πόλεις. Τη φροντίδα των κτημάτων τους ανέθεταν σε επιστάτες, που επέπτευσαν όσους εργάζονταν σ' αυτά, με διάφορες μορφές εργασίας. Έτσι το μόνιμο πληθυσμό της υπαίθρου αποτελούσαν οι μικροϊδιοκτήτες καλλιεργητές της γης, οι μισθωτοί καλλιεργητές,¹⁷ οι ελεύθεροι εργάτες και συχνά οι πρόσφυγες από τις λεηλατημένες ακριτικές επαρχίες, που κατέφευγαν εκεί για ασφάλεια και εργασία.

Κάθε χωριό είχε τη δική του διοίκηση. Οι κάτοικοι ήταν συλλογικά υπεύθυνοι απέναντι στο κράτος. Οι **τοπικοί άρχοντες, που συνήθως ήταν «δυνατοί»,** πλήρωναν τους φόρους όλου του

¹⁷ **Μισθωτοί καλλιεργητές:** αυτοί που ενοικίαζαν τα κτήματα και μοιράζοντας το εισόδημα τους με τους ιδιοκτήτες.

χωριού στο Δημόσιο Ταμείο και ύστερα τους εισέπρατταν χωριστά από κάθε πολίτη σε χρήμα, σε είδος ή σε εργασία. Επειδή όμως αυτοί συχνά δεν είχαν να πληρώσουν, οι δυνατοί τους δάνειζαν χρήματα με τόκο ή τους ανάγκαζαν να δουλεύουν οικογενειακώς στα δικά τους κτήματα, μέχρι να ξεχρεωθούν. Αν τελικά δεν το κατάφερναν έχαναν τα κτήματά τους και οι ίδιοι έμειναν για όλη τους τη ζωή στη δούλεψη του δανειστή τους.

Η βυζαντινή υπαίθρος και η ιδιοκτησία της ήταν χώρος διαρκούς ανταγωνισμού ανάμεσα στους δυνατούς **μεγαλογαιοκτήμονες** και τους πένητες **μικροϊδιοκτήτες**. Παρά τα αλληπάλληλα νομοθετικά μέτρα των αυτοκρατόρων, συνεχής έγνοια των πρώτων ήταν να παρακάμπτουν τα εμπόδια, να αυξάνουν την ήδη μεγάλη περιουσία τους εις βάρος των φτωχών και των αδυνάτων και να τους μεταβάλλουν σε ακτήμονες εξαρτημένους εργάτες των κτημάτων τους. Το πρόβλημα αυτό απασχόλησε, με διακυμάνσεις, το Βυζαντινό κράτος σε όλες τις περιόδους και για την αντιμετώπισή του «βρισκόταν σε μια αδιάκοπη πάλη με τη μεγάλη ιδιοκτησία».

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΤΑΣΗ

Η διδακτική αυτή ενότητα ανήκει στα μαθήματα «**καθημερινής ζωής**», τα οποία συναντήσαμε και σε προηγούμενες γενικές ενότητες για τη Ρώμη και το Βυζάντιο. Η προϋπάρχουσα αυτή εμπειρία προσέγγισης παρόμοιων θεμάτων διευκολύνει το δάσκαλο και τους μαθητές να διαχειριστούν και να συνδυάσουν καλύτερα τα στοιχεία αυτού του μαθήματος (κείμενα, μαρτυρίες, εικόνες) και τις δραστηριότητες του τετραδίου του μαθητή, με επιλεγμένες αναδρομές σ' αυτά. Η πρώτη φράση του τίτλου – **η καθημερινή ζωή** – άλλωστε μας βοηθάει να επιστρέψουμε εκεί ρωτώντας:

- Συναντήσαμε μαθήματα «**καθημερινής ζωής**» σε προηγούμενα μαθήματά μας;
- Τι λέει ο τίτλος αυτού του μαθήματος; Τι μπορεί να έχει αλλάξει από τότε;
- Πού ζούσαν και πού κατοικούσαν οι Βυζαντινοί της υπαίθρου;
- Πώς ήταν τα σπίτια τους και ποιος είχε τη φροντίδα τους;
- Έχουμε δει ανάλογες διαφορές στις κατοικίες σε άλλες περιόδους; (Ρώμη).
- Ποιες ήταν οι καθημερινές τους εργασίες; Τι προσπαθούσαν να παράγουν;
- Πιστεύετε ότι χρειαζόνταν να αγοράζουν πολλά πράγματα; (αυτάρκεια)

Στο μάθημα ακόμη παρατίθενται σχολιασμένες τέσσερις **φράσεις-πηγές**, που έχουν ρίζες στο Βυζάντιο και εξακολουθούμε να λέμε και σήμερα. Η **τέταρτη** από αυτές μάλιστα, συνοδεύεται από σχετικό με το θέμα απόσπασμα του Γεωργικού Νόμου. Η διάταξη αυτή επιβεβαιώνει ότι «*πολλά από τα νομικά κείμενα-πηγές της εποχής προσφέρουν έμμεσες πληροφορίες για την κοινωνική και οικονομική ιστορία της εποχής, τις οποίες ο νομοθέτης (πιθανώς) δεν ήθελε να δώσει άμεσα*».¹⁸

Η συμπλήρωση της διδασκαλίας με παρόμοιες φράσεις και παραδόσεις και η διαχρονική επέκτασή τους είναι μια γοητευτική πρόταση για τους μαθητές.

Το μάθημα αυτό, τέλος, όπως και τα προηγούμενα της «καθημερινής ζωής», προσφέρεται για τη συζήτηση και την ανάδειξη στοιχείων οικολογίας και σεβασμού του περιβάλλοντος (περιβόλια, καρποί, ψάρεμα, κυνήγι κ.ά.).

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Χώρος-χρόνος, επικοινωνία, μεταβολή, ομοιότητα-διαφορά, λαϊκός πολιτισμός.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Η δραστηριότητα αυτή απαντά στον 1ο στόχο του μαθήματος και δίνει πολλές ευκαιρίες διαχρονικών και διαθεματικών συνδέσεων, για περισσότερα από ένα θέματα (χώρους διαμονής, ασχολίες των κατοίκων κ.ά.). Αυτό την κάνει πρόσφορη για εργασία σε ομάδες, που μπορεί να επεκταθεί και ως εργασία στο σπίτι, για περισσότερη διερεύνηση και καλύτερη τεκμηρίωση των πληροφοριών.

2. Η δραστηριότητα βοηθά στη μετατόπιση των μαθητών **στο χρόνο** και στις συνθήκες της

18. Κ.Θ. Δημαράς και Νίκος Σβορώνος, *Η μέθοδος της ιστορίας*, Άγρα, σ. 148.

εποχής που επέβαλαν την εξασφάλιση αυτών των **ειδών πρώτης ανάγκης** – και όχι μόνο – μέσα στο σπίτι, ώστε να υπάρχει αυτάρκεια. Η αναζήτηση πληροφοριών από μεγαλύτερους σε ηλικία, πέρα από τη γοητεία της **επικοινωνίας**, θα τους δώσει την ευκαιρία να διαπιστώσουν τις **μεταβολές** που έχουν φέρει οι δώδεκα περίπου αιώνες, που μας χωρίζουν από την εποχή των Ισαύρων και των Μακεδόνων, στον καθημερινό τρόπο ζωής και στο **σύστημα** οργάνωσής της (**Χρόνος-χρόνος, ομοιότητα-διαφορά, επικοινωνία**).

3. Η δραστηριότητα απαντά στο **2ο** και **3ο** διδακτικό στόχο και κάνει ευχάριστους διαθεματικούς συσχετισμούς με τα λουλούδια, τα βοτάνια και τα αρώματα, που ήταν (και είναι) το μορφότερο στοιχείο της ελληνικής υπαίθρου. Η άσκηση έχει πολλά περιθώρια για σχολιασμό και επέκταση σε άλλα τραγούδια για λουλούδια και αρώματα (π.χ. «βασιλικός μυρίζει εδώ», «λεμονάκι μυρωδάτο», «σε πότισα ροδόσταμο» κ.ά).

4. Η δραστηριότητα προτρέπει τους μαθητές να κάνουν **διαχρονική σύνδεση** της θρησκευτικής ζωής της βυζαντινής υπαίθρου με εκείνη της περιοχής τους ή του τόπου καταγωγής των γονιών τους. Η διαπίστωση κοινών και διαφορετικών στοιχείων των δύο εποχών, αλλά και η προσπάθεια συγκέντρωσης σχετικού υλικού είναι μια καλή ευκαιρία σύνδεσης του ευχάριστου αυτού μαθήματος με την **Τοπική Ιστορία** (Διαθεματικές έννοιες: **Τόπος-χρόνος, ομοιότητα-διαφορά, λαϊκός πολιτισμός**).

(Επειδή η διδακτική ενότητα είναι ευχάριστη για τους μαθητές, αλλά είναι βεβαρημένη με αρκετές πληροφορίες και πολλά ζητούμενα, προτείνεται να διδαχτεί σε δύο διδακτικές ώρες, με απόσταση 4-5 ημερών μεταξύ τους, για να υπάρχει χρόνος επεξεργασίας των δραστηριοτήτων).

28. ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΖΕΙ ΕΣΩΤΕΡΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

1. Να γνωρίσουν οι μαθητές τα εσωτερικά προβλήματα που οδήγησαν την αυτοκρατορία, τόσο γρήγορα, **από την ακμή στην παρακμή**.
2. Να κατανοήσουν τις δυσμενείς επιπτώσεις που είχε για το Βυζάντιο η **παραχώρηση προνομίων** στους Βενετούς.
3. Να εκτιμήσουν την απελπιστική θέση των φτωχών γεωργών, μετά την ακύρωση των μέτρων προστασίας τους.

ΠΡΟΣΘΕΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Από το τέλος του 10ου αιώνα **το εμπόριο** της αυτοκρατορίας άρχισε να περνάει σε ξένα χέρια. Οι Ρώσοι πρώτοι ανέλαβαν τη διακίνηση εμπορευμάτων από τις χώρες του Βορρά και του Εύξεινου Πόντου στην Κωνσταντινούπολη, αποδυναμώνοντας έτσι το βυζαντινό εμπορικό στόλο της Μαύρης θάλασσας. Τα ιταλικά πλοία, λίγο αργότερα, άρχισαν να μεταφέρουν στο Βυζάντιο και στα λιμάνια της Δ. Μεσογείου τα αγαθά της Ανατολής. Οι ξένοι έμποροι πλήρωναν στην αρχή μεγάλους δασμούς στο Βυζάντιο, για την εισαγωγή και την εξαγωγή των προϊόντων και αυτό ήταν σημαντικό έσοδο για το κράτος. Με το πέρασμα των χρόνων όμως, και με προνόμια που τους παραχωρήθηκαν, κατάφεραν να ελαχιστοποιήσουν αυτούς τους δασμούς, με αντάλλαγμα τη φροντίδα τους για την ασφάλεια των συνόρων του Βυζαντίου. Έτσι, σιγά-σιγά, το εμπόριο όλης της Μεσογείου πέρασε στα χέρια των Βενετών και των Γενουατών και το Βυζαντινό κράτος στερήθηκε μια σημαντική πηγή πλούτου.

Η **μεταβολή** αυτή είχε αλληπάλληλες δυσμενείς επιπτώσεις στην οικονομία και την ασφάλεια του Βυζαντίου. Το χρυσό βυζαντινό νόμισμα **solidus**, που κυκλοφορούσε σε όλη την «οικουμένη» και κράτησε την αξία του για περίπου 800 χρόνια (από τα χρόνια του Μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρι την εποχή του Αλέξιου Α΄ Κομνηνού), σιγά-σιγά παραμερίστηκε και υποτιμήθηκε. Τη θέση του στο εμπόριο και στην αγορά πήραν τώρα το βενετικό **Δουκάτο** και το φλωρεντινό **Φιορίνι**.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΤΑΣΗ

Η ξαφνική μετάβαση του βυζαντινού κράτους από τη μακρά **περίοδο ακμής** στην **παρακμή** είναι αναμενόμενο να προκαλέσει έκπληξη στους μαθητές και ερωτήματα για συζήτηση και κρίσεις. Η εικόνα της άλωσης από τους Φράγκους μάλιστα, που παρουσιάζεται στην αρχή της ενότητας, δείχνει τα τραγικά αποτελέσματα της παρακμής του Βυζαντίου, αλλά και της βαρβαρότητας των σταυροφορών. Αξιοποιώντας αυτό το κλίμα μπορούμε να θέσουμε στους μαθητές τα παρακάτω ερωτήματα:

- > Πότε ένα κράτος βρίσκεται σε ακμή και πότε σε παρακμή;
- > Ποιοι λόγοι νομίζετε οδήγησαν το Βυζάντιο σε κατάσταση παρακμής;

Η προϋπάρχουσα για το θέμα αυτό γνώση των μαθητών τούς βοηθά να τοποθετήσουν το Βυζάντιο στα όρια των δύο εννοιών και στην αναζήτηση των αιτιών αυτής της θέσης. Για να βοηθηθούν στη διατύπωση ορθών κρίσεων όμως πρέπει να κατανοήσουν ότι ένα κράτος είναι ακμαίο και ισχυρό όταν ανθίζει η οικονομία και το εμπόριό του. Την ακμή ακόμη δηλώνουν η παιδεία του, η κοινωνική ισορροπία και δικαιοσύνη, η αμυντική του ικανότητα και η ειρηνική συνύπαρξή του με τους γείτονες λαούς. Μεταφέροντας τα στοιχεία αυτά στη συγκεκριμένη περίπτωση του Βυζαντίου έχουμε σταθερά σημεία αναφοράς για να εκτιμήσουμε τη θέση του.

Μετά την επισήμανση αυτών ή παρόμοιων στοιχείων μπορούμε να ρωτήσουμε:

- > Γιατί οι νέοι αυτοκράτορες κατάργησαν το «αλληλέγγυο»;
- > Ποιους ωφέλησε και ποιους έβλαψε η κατάργησή του;
- > Γιατί δόθηκαν προνόμια στους Βενετούς και τους Γενουάτες;
- > Τι αποτελέσματα είχε αυτή η ενέργεια για την Πόλη και την αυτοκρατορία;

Οι απαντήσεις στις ερωτήσεις αυτές είναι καλό να συνδεθούν και με στοιχεία του καλού βυζαντινού παρελθόντος (μακεδονικής δυναστείας), για να έχουν συγκριτικά στηρίγματα. Τα κείμενα και οι εικόνες-πηγές του μαθήματος προσφέρονται για ασφαλή στήριξη της επεξεργασίας του, αλλά και για διαθεματικές συνδέσεις και επεκτάσεις, που μπορούν να αξιοποιηθούν καλύτερα στη φάση των δραστηριοτήτων. Η προσεκτική «ανάγνωση» της εικόνας 4.α του Β/Μ και την πηγή της δρ.3 του Τ/Ε δίνει αφορμή να συζητηθεί και να σχολιαστεί η βαριά φορολογία των μικροκαλλιεργητών του Βυζαντίου και να συγκριθεί με το σημερινό τρόπο φορολόγησής.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Χώρος-χρόνος, επικοινωνία, αλληλεπίδραση, πολιτισμός, μεταβολή

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Η δραστηριότητα βοηθά τα παιδιά να ξεχωρίσουν αλλά και να κατανοήσουν τις ιστορικές έννοιες **ακμή** και **παρακμή** και συγχρόνως να διακρίνουν τα εσωτερικά προβλήματα του Βυζαντίου. Είναι άσκηση ομαδοποίησης των εννοιών, που αναπτύσσει την κριτική σκέψη και εισάγει τα παιδιά σε ιστορικούς όρους. Οι σωστές απαντήσεις είναι:

Ακμή: Άνθηση γραμμάτων και τεχνών, οικονομική ευημερία, ειρήνη και ασφάλεια, επάρκεια αγαθών, ανάπτυξη εμπορίου.

Παρακμή: Απουσία ικανών αυτοκρατόρων, ύπαρξη ξένου μισθοφορικού στρατού, δυσανεξία των πολιτών, εχθρικές απειλές, παραχώρηση προνομίων σε ξένα κράτη.

2. Η δραστηριότητα αυτή ανταποκρίνεται στον **1ο στόχο** και προτρέπει τους μαθητές να συνεξετάσουν διαφορετικές πηγές (κείμενο και εικόνα), που αναφέρονται στο ζήτημα της φορολογίας. Η μαρτυρία του διακεκριμένου μητροπολίτη **Μιχαήλ Χωνιάτη** και οι απόψεις του για τους πολίτες και τους άρχοντες της Πόλης έχουν ιδιαίτερη σημασία, για τη διαπίστωση των διαφορών ανάμεσα στην Πόλη και την ύπαιθρο. Το εσωτερικό αυτό σχίσμα θα διευρυνθεί με το πέρασμα των χρόνων και θα οδηγήσει στην Άλωση της σχεδόν ανυπεράσπιστης Πόλης και στη διάλυση της αυτοκρατορίας.

3. Η δραστηριότητα αυτή είναι ενισχυτική της προηγούμενης και ανταποκρίνεται στον **3ο** στόχο. Η μαρτυρία αυτή βοηθά τους μαθητές να βιώσουν το μέγεθος της απελπισίας που κατείχε

τους μικροκαλλιεργητές, αλλά και τους λόγους που ανάγκασαν τους πρώτους Μακεδόνες αυτοκράτορες να πάρουν αποφασιστικά μέτρα εναντίον των Δυνατών και των Υπερεχόντων. Ο συσχετισμός της μαρτυρίας αυτής με την **εικόνα 4.α**, αλλά και με τις πηγές **25.2** και **25.4** βοηθά στην πληρέστερη κατανόησή της.

4. Δραστηριότητα νοηματικής και γλωσσικής επιλογής των ιστορικών εννοιών, με τη μέθοδο σωστού ή λάθους. Για να καταλήξουν οι μαθητές στη διαγραφή της λανθασμένης λέξης ή φράσης πρέπει να ανακαλέσουν προηγούμενες γνώσεις τους αλλά και στοιχεία που προέκυψαν κατά την επεξεργασία του μαθήματος. Η κριτική αυτή αποκατάσταση του ορθού νοήματος και ο επιλεκτικός σχολιασμός τριών λειτουργεί ανατροφοδοτικά. Οι λέξεις που πρέπει να διαγραφούν είναι: ΩΦΕΛΗΣΑΝ, ΜΙΚΡΟΚΑΛΛΙΕΡΓΗΤΩΝ, ΑΥΞΗΣΑΝ, ΕΝΙΣΧΥΣΑΝ, ΕΔΙΩΞΑΝ, ΚΑΤΑΡΓΗΣΑΝ, ΚΑΤΑΡΓΗΣΑΝ, ΒΕΛΤΙΩΣΑΝ, ΝΟΙΑΖΟΝΤΑΝ.

29. ΝΕΟΙ ΕΧΘΡΟΙ ΕΜΦΑΝΙΖΟΝΤΑΙ ΚΑΙ ΑΠΟΣΠΟΥΝ ΕΔΑΦΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

1. Να γνωρίσουν οι μαθητές τους νέους αντιπάλους των Βυζαντινών (Σελτζούκους Τούρκους και Νορμανδούς) και τους τρόπους που τους αντιμετώπισαν.
2. Να αντιληφθούν ποιοι λόγοι οδήγησαν στο οριστικό σχίσμα των εκκλησιών και να εκτιμήσουν τις συνέπειές του.
3. Να επισημάνουν τις ενέργειες του Αλέξιου Α', του Κομνηνού, για την αντιμετώπιση των κινδύνων από τη Δύση και να εκτιμήσουν τις συνέπειές τους.

ΠΡΟΣΘΕΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

α) Οι Σελτζούκοι Τούρκοι εμφανίζονται στα τέλη του 10ου αιώνα στη Μεσοποταμία προερχόμενοι από την περιοχή του σημερινού Τουρκμενιστάν. Στην αρχή υπηρέτησαν ως μισθοφόροι κοντά σε μουσουλμάνους ηγεμόνες της περιοχής και ασπάστηκαν τον Ισλαμισμό. Αργότερα συγκρότησαν δικές τους πολεμικές ομάδες και κυριάρχησαν σε όλη την Περσία και σε περιοχές της βυζαντινής Αρμενίας. Με ορμητήριο αυτές τις περιοχές εισέβαλαν στις ανατολικές επαρχίες της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Η νίκη τους στο Ματζκέρτ ήταν η αρχή του τέλους της κυριαρχίας των Βυζαντινών στην Ανατολή:

«Μετά την πανωλεθρία του Ματζκέρτ», γράφει ο Στήβεν Ράνσιμαν, «ο βυζαντινός στρατός δεν μπόρεσε ποτέ να συνέλθει. Όχι τόσο από την ίδια τη συμφορά, όσο γιατί εξαιτίας της χάθηκε το μεγαλύτερο μέρος της Μικράς Ασίας και αναστατώθηκε όλη η οργάνωση των θεμάτων».¹⁹

β) Οι Νορμανδοί ήρθαν από τη βόρεια Ευρώπη και κυρίως από τις Σκανδιναβικές χώρες. Από τον 8ο αιώνα δημιουργούσαν προβλήματα στους γείτονές τους με τις πειρατικές τους επιδρομές. Στα μέσα του 11ου αιώνα έφτασαν ως την Ιταλία και, όπως οι Σελτζούκοι, γίνονταν κι αυτοί μισθοφόροι σε διάφορους ηγεμόνες των γοθικών κρατιδίων, που υπήρχαν εκεί. Γρήγορα όμως ενώθηκαν και έκαναν δικό τους κράτος στην Κάτω Ιταλία.

Οι Νορμανδοί έκαναν τέσσερις επιδρομές εναντίον του Βυζαντίου. Στις δύο πρώτες τους αντιμετώπισε με επιτυχία ο Αλέξιος Κομνηνός. Στην τρίτη επιδρομή τους όμως λεηλάτησαν τα παράλια της Πελοποννήσου και κατέστρεψαν την Αττική, τη Θήβα και την Κόρινθο. Στην τέταρτη επιδρομή τους κατέλαβαν και λεηλάτησαν τη Θεσσαλονίκη. Στο τέλος όμως ο αυτοκράτορας Ισαάκιος Άγγελος κατάφερε να τους απωθήσει στην Ιταλία και να απαλλάξει τις βυζαντινές περιοχές από την

19. Στήβεν Ράνσιμαν, ό. π. σελ. 164.

παρουσία τους.

γ) Στο τέλος του 11ου αιώνα (**1081**) ανέβηκε στο θρόνο του Βυζαντίου ο **Αλέξιος Α΄ Κομνηνός**. Ο νέος αυτοκράτορας βρήκε το κράτος σε δύσκολη οικονομική κατάσταση και διαρκώς απειλούμενο από την Ανατολή και τη Δύση. Οι Σελτζούκοι είχαν κατακτήσει ολόκληρη σχεδόν τη Μικρά Ασία και είχαν κάνει πρωτεύουσά τους τη Νίκαια και οι Νορμανδοί ετοιμάζονταν για νέες επιδρομές. Ο Αλέξιος προσπάθησε να ανασυγκροτήσει το στρατό, ιδιαίτερα τις μονάδες του ιππικού και των τοξοτών, για να τους αντιμετωπίσει. Διαπιστώνοντας δυσκολίες όμως, ιδιαίτερα στη θάλασσα, κατέφυγε στην αναζήτηση βοήθειας από τους Βενετούς, με παραχώρηση εμπορικών και ναυτικών προνομίων ως αντάλλαγμα. Τη ζωή και τη δράση του ιστορίσε στο έργο της, *Αλεξιάδα*, η κόρη του Άννα, που αναφέρεται στη πηγή 6.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Το μάθημα αυτό αναφέρεται στην εμφάνιση των Σελτζούκων Τούρκων και των Νορμανδών. Έτσι μπορούμε να ρωτήσουμε τα παιδιά, επιδιώκοντας την κάλυψη του **1ου στόχου**:

- Ήταν αναμενόμενη μια εχθρική απειλή στην Ανατολή και στη Δύση; Θα μπορούσαν οι Βυζαντινοί να αντισταθούν καλύτερα;
- Πώς κατάφεραν οι Σελτζούκοι και οι Νορμανδοί να βρεθούν «προ των πυλών της Κωνσταντινούπολης»;
- Ποιες ήταν οι συνέπειες της μάχης του Ματζικέρτ;
- Πώς κατάφερε ο Αλέξιος να αντιμετωπίσει τους Νορμανδούς;
- Ποια ήταν τα θετικά και αρνητικά αποτελέσματα της ενέργειάς του να ζητήσει τη βοήθεια των Βενετών, παραχωρώντας τους προνόμια;

Με βάση το κείμενο «**Το οριστικό σχίσμα του 1054**» του Τ/Ε, μπορούμε να ρωτήσουμε:

- Ποιες ήταν οι συνέπειες του σχίσματος για την εποχή;
- Έχουν εξομαλυνθεί σήμερα οι σχέσεις των δύο εκκλησιών; (2ος στόχος)

Στο κείμενο 5 «**Ο Αλπ Αρσλάν τιμά το Ρωμανό Δ΄**», είναι σκόπιμο να επισημανθεί η στάση του Σελτζούκου αρχηγού απέναντι στο Ρωμανό τον Δ΄ και να σχολιαστεί η φιλοσοφημένη άποψή του για την κοινή και απρόβλεπτη ανθρώπινη μοίρα.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Χώρος-χρόνος, μεταβολή, επικοινωνία, πολιτισμός

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Η δραστηριότητα αυτή ανταποκρίνεται στον **1ο στόχο**. Οι μαθητές παρατηρούν τους χάρτες, συγκρίνουν τις περιοχές που απεικονίζουν και διαπιστώνουν τις εδαφικές απώλειες της αυτοκρατορίας μετά τις επιθέσεις των Νορμανδών και των Σελτζούκων (**Ομοιότητα-διαφορά, Γεωγραφία**). Με την αντιστοίχιση οι μαθητές διακρίνουν τις ενέργειες των δύο λαών. Οι σωστές απαντήσεις είναι:

Νορμανδοί: Ήρθαν από το Βορρά και τη Δύση, κατέλαβαν τη Ν. Ιταλία, τους αντιμετώπισε ο Αλέξιος Α΄ Κομνηνός, ακολούθησαν την Εγνατία Οδό.

Σελτζούκοι: Ήρθαν από την Ανατολή, κατέλαβαν την Αρμενία, τους αντιμετώπισε ο Ρωμανός Δ΄ ο Διογένης, έκλεισαν τους δρόμους (*των Βυζαντινών*) προς την Ανατολή.

2. Η δραστηριότητα προτρέπει τους μαθητές να συζητήσουν για τη μάχη του Ματζικέρτ, να ανταλλάξουν απόψεις για τη στάση του Αλπ Αρσλάν προς το Ρωμανό και να εξηγήσουν το νόημα των λόγων του. Με παρόμοιο τρόπο είχε φερθεί ο Μέγας Αλέξανδρος προς τη μητέρα και την οικογένεια του βασιλιά της Περσίας Δαρείου. Η περίπτωση Αλπ Αρσλάν - Ρωμανού ακόμη μπορεί να παραλληλιστεί με εκείνη του Κροίσου και του Κύρου (Ηρόδοτος). Το «*Μηδένα προ του τέλους μακάριζε*» του Σόλωνα, που καθόρισε τις ενέργειές τους, προσφέρεται κι εδώ ως παράδειγμα

της απρόβλεπτης και αστάθμητης ανθρώπινης μοίρας (**Χώρος-χρόνος, επικοινωνία, αλληλεπίδραση, μεταβολή**).

3. Το «Γσάμικο», τραγούδι του Νίκου Γκάτσου και του Μάνου Χατζιδάκι, είναι σχετικό με το μάθημα και δείχνει τους **διαχρονικούς** αγώνες για τη διαφύλαξη της ανεξαρτησίας και της εθνικής ταυτότητας. Τα παιδιά μπορούν να το διαβάσουν, να το ακούσουν από κασετόφωνο, να το σχολιάσουν και να το τραγουδήσουν την ώρα της μουσικής, αλλά και της ιστορίας. Η πολλαπλή και διαθεματική αυτή προσέγγιση κάνει πιο κατανοητά τα ιστορούμενα γεγονότα και συνδέει διαχρονικά τους τόπους με το χρόνο και τα πρόσωπα (**Γλώσσα, Μουσική**) (**ομοιότητα-διαφορά, Πολιτισμός**).

4. Η δραστηριότητα απαντά στον **3ο στόχο**. Στο πρόσωπο του αυτοκράτορα αναδεικνύεται η αγωνία των βυζαντινών ν' αντιμετωπίσουν τους κινδύνους που τους περιέβαλλαν. Το περιστατικό της «πρώτης γνωριμίας» πατέρα-κόρης δίνει στους μαθητές την ευκαιρία να παραλληλίσουν τις αντιλήψεις της εποχής για τις γυναίκες και να τις συγκρίνουν με αυτές που επικρατούν σήμερα (**ομοιότητα-διαφορά**). Οι βυζαντινές αντιλήψεις για την υπεροχή των ανδρών έναντι των γυναικών, παρά την πατρική τρυφερότητα του Αλέξιου, είναι φανερές στο κείμενο.

5. Η δραστηριότητα ανταποκρίνεται στο **2ο στόχο** και προτρέπει τους μαθητές να αντλήσουν πληροφορίες για το σχίσμα των εκκλησιών από διαφορετικές **πηγές**. Το κείμενο 24.4. του Βυζαντινού ιστορικού Θεοφάνη αναδεικνύει την αφετηρία του διχασμού και «προαναγγέλλει» όσα δυσάρεστα θα ακολουθήσουν. Οι κριτικές απόψεις του σύγχρονου ιστορικού Α.Α. Βασίλιεφ επισημαίνουν τις δυσμενείς επιπτώσεις που είχαν αυτοί οι διχασμοί διαχρονικά για το Βυζάντιο και τη χριστιανοσύνη γενικότερα.

30. Η ΤΕΤΑΡΤΗ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΑ ΚΑΙ Η ΑΛΩΣΗ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΦΡΑΓΚΟΥΣ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

1. Να γνωρίσουν οι μαθητές τους λόγους που οδήγησαν τους σταυροφόρους στην πολιορκία και την άλωση της Κωνσταντινούπολης.
2. Να κατανοήσουν και να κρίνουν τις ενέργειες των Φράγκων και τις συνέπειες της άλωσης.
3. Να γνωρίσουν τις προσπάθειες των ελληνικών κρατών για να διατηρηθούν ελεύθερα και να ανακτήσουν τη χαμένη Πόλη.

ΠΡΟΣΘΕΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

A. Η Βενετία

Η Βενετία χτίστηκε πάνω σε μια λιμνοθάλασσα της Αδριατικής. Η σημαντικότερη εκκλησία της είναι η βασιλική του Αγίου Μάρκου, απομίμηση των Αγίων Αποστόλων της Κωνσταντινούπολης, που χτίστηκε το 13ο αιώνα. Τη δύναμή της όφειλε στις ναυτικές δραστηριότητες των κατοίκων της. Τον 11ο αιώνα ο στόλος των Βενετών ήταν τόσο ισχυρός, ώστε ο αυτοκράτορας Αλέξιος Κομνηνός ζήτησε τη βοήθειά τους για να αντιμετωπίσει τους Νορμανδούς, παραχωρώντας τους πολλά εμπορικά προνόμια.

B. Το χρυσόβουλο των προνομίων

Το χρυσόβουλο ήταν το επίσημο έγγραφο του Βυζαντινού κράτους. Συνήθως είχε μεγάλες διαστάσεις και έφερε υπογραφή και ημερομηνία, με κόκκινο μελάνι, από το χέρι του αυτοκράτορα. Σφραγιζόταν με χρυσή βούλα που έφερε ανάγλυφη την εικόνα του αυτοκράτορα. Λίγα χρόνια πριν την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους, οι Βυζαντινοί, με ένα τέτοιο χρυσόβουλο, επέτρεψαν στα πλοία των Βενετών να μην πληρώνουν δασμούς και φόρους όταν διέρχονταν ή παρέμεναν σε βυζαντινά λιμάνια. Έτσι η Βενετία απέκτησε τον έλεγχο του εμπορίου της Ανατολής και το Βυζάντιο έχασε μια σημαντική πηγή εσόδων.

Γ. Ο Μιστράς

Μετά την άλωση της Πόλης από τους Σταυροφόρους, η Πελοπόννησος (Μοριάς) έγινε Πριγκιπάτο και πριγκιπάς του ανακηρύχθηκε ο Γουλιέλμος Βιλλεαρδουίνος. Στη μάχη της Πελαγονίας, κοντά στην Καστοριά, με το **Μιχαήλ Παλαιολόγο**, αυτοκράτορα τότε της Νίκαιας, ο στρατός του νικήθηκε και ο ίδιος πιάστηκε αιχμάλωτος. Για να κερδίσει την ελευθερία του παραχώρησε στον Παλαιολόγο τις περιφέρειες και τα φρούρια της Μονεμβασίας, της Μάνης και του Μιστρά στην Πελοπόννησο. Έτσι δημιουργήθηκε ένα ανεξάρτητο κρατίδιο, το **Δεσποτάτο του Μιστρά**. Ο κυβερνήτης του ονομάστηκε Δεσπότης και ορίστηκε να είναι ο δεύτερος γιος του Βυζαντινού αυτοκράτορα.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΤΑΣΗ

Το μάθημα αυτό αναφέρεται σε μια από τις πιο μελανές σελίδες της βυζαντινής ιστορίας: την άλωση της Κωνσταντινούπολης, της «θεοφύλακτης» και «άπαρτης» ως τότε πόλης, από τους Φράγκους. Το ίδιο το γεγονός εμπεριέχει πολλά και σημαντικά στοιχεία που προκαλούν το ενδιαφέρον των μαθητών και γεννούν πολλά ερωτήματα:

- Ήταν δικαιολογημένο το ενδιαφέρον του Αλέξιου Κομνηνού για τους Αγίους Τόπους;
- Ποιοι άλλοι αυτοκράτορες είχαν ενδιαφερθεί νωρίτερα για «ιερά προσκυνήματα»;²⁰
- Μπορούσαν τώρα οι Βυζαντινοί να τους απελευθερώσουν μόνοι τους; Γιατί;
- Ήταν σωστή ενέργεια η αίτηση βοήθειας από τον Πάπα και τους χριστιανούς της Δύσης;

Οι ζητούμενες γι' αυτά τα ερωτήματα απαντήσεις στηρίζονται σε προϋπάρχουσες για το θέμα των Αγίων Τόπων γνώσεις, αλλά και σε στοιχεία του προηγούμενου μαθήματος. Από τη συνεξέταση και το συνδυασμό τους γίνεται φανερή η αδυναμία των Βυζαντινών να υπερασπιστούν μόνοι τους τα «ιερά προσκυνήματα» των Ιεροσολύμων.

Με την ίδια διαδικασία μπορούν να τεθούν (και ν' απαντηθούν) ερωτήματα και προβληματισμοί για:

- Τη στάση και την αδράνεια του Πάπα (*Ναι, μεν, αλλά...*).
- Για την προθυμία των Βενετών και τις δόλιες ενέργειές τους (*Με αλλεπάλληλα «γιατί;»*).
- Για τις απάνθρωπες και ιερόσυλες ενέργειες των «χριστιανών σταυροφόρων» εις βάρος των κατοίκων και των χριστιανικών μνημείων της Κωνσταντινούπολης.
- Τις επιπτώσεις που είχε η άλωση της Πόλης για το Βυζαντινό κράτος, τη χριστιανοσύνη και την οικουμένη γενικότερα (**τότε και τώρα**).

Από έναν τέτοιο διάλογο, αλλά και από τη συνεξέταση και των άλλων σημαντικών στοιχείων του μαθήματος (*κειμένων και εικόνων-πηγών*) είναι αναμενόμενο οι μαθητές να κατανοήσουν:

- το ρόλο των Βενετών και των άλλων Φράγκων ηγεμόνων στις σταυροφορίες
- τον απώτερο σκοπό του Πάπα και την προθυμία του να δεχτεί το αίτημα του Κομνηνού
- την αδικαιολόγητη (*έως και σήμερα*²¹) μανία των Σταυροφόρων κατά των Βυζαντινών

Οι εικόνες του μαθήματος είναι σχετικές με το θέμα, προσφέρονται για πολλαπλή «ανάγνωση» και δίνουν αφορμές για συζήτηση, σχολιασμό και προβληματισμό των μαθητών. Αξίζει να σημειωθεί ότι η εικόνα 2 και αυτή που βρίσκεται στην αρχή της ενότητας αποδίδουν τα γεγονότα από την οπτική των νικητών (Βενετών και Φράγκων). Οι πηγές 3 και 4 αποδίδουν τις αντικρουόμενες οπτικές των αντιπάλων και δίνουν στους μαθητές την ευκαιρία να μπουν στη θέση κάθε πλευράς (**ενσυναίσθηση**).

Τα κείμενα που αναφέρονται στα τέσσερα ελληνικά κράτη, που δημιουργήθηκαν μετά την άλωση, έχουν στόχο να δείξουν ότι ο ελληνισμός και η ορθοδοξία δεν έσβησαν, αλλά δημιούργησαν νέες εστίες αντίστασης και προσπάθησαν να κρατήσουν ζωντανή την ελπίδα ανάκτησης της βασιλεύουσας.

20. Ο Μ. Κωνσταντίνος και η Αγία Ελένη (κείμενο 6.1 Τ/Ε) και ο Ηράκλειος (*μάθημα 18ο*).

21. Είναι καλό να αναφερθεί εδώ η δημόσια συγγνώμη που ζήτησε ο Πάπας Ιωάννης Παύλος Β' το 2002 (800 χρόνια μετά) από τους Ορθόδοξους για την άλωση της Πόλης και τις ασεβείς πράξεις των σταυροφόρων.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Τόπος, χρόνος, πολιτισμός, μεταβολή

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Η δραστηριότητα έχει σκοπό να βοηθήσει τους μαθητές να κατανοήσουν, μέσα από συγκεκριμένα παραδείγματα, τη σημασία των ιστορικών όρων **άλωση** και **πολιορκία**, που συχνά τους συγχέουν, και να διακρίνουν τις διαφορές που υπάρχουν μεταξύ τους (**Γλώσσα**). Ο σχολιασμός των προτάσεων του πίνακα και ο χρονικός προσδιορισμός τους προετοιμάζει θετικά το κλίμα για τη συζήτηση και την επεξεργασία των επόμενων δραστηριοτήτων.

Σωστές απαντήσεις για την **άλωση** είναι η: **2η, 3η, 5η, 7η, 9η** και για την **πολιορκία** η: **1η, 4η, 6η και 8η**.

2. Η δραστηριότητα ανταποκρίνεται στο 2ο στόχο και αποβλέπει στην άντληση πρόσθετων πληροφοριών από πηγές και στη συγκριτική θεώρησή τους. Οι συγγραφείς των κειμένων, που μιλούν για το ίδιο θέμα, ανήκουν σε διαφορετικούς κόσμους και εποχές (*ο Βελεαρδουίνος είναι Φράγκος, ο Χωιιάτης Βυζαντινός και ο Καρκαβίτσας σύγχρονος Έλληνας*). Και των τριών τα κείμενα-πηγές όμως αναφέρονται στο ιστορικό γεγονός της άλωσης και εξυμνούν με παραστατικό τρόπο τον πλούτο και την ομορφιά της Πόλης που χάθηκε. Το κείμενο **5** είναι απόσπασμα από το διήγημα *Εκδικητής* του Ανδρέα Καρκαβίτσα. Έχει πολλά στοιχεία για το γεγονός και είναι καλό να διαβαστεί από το δάσκαλο στην τάξη σε χρόνο που αυτός θα κρίνει (**Χώρος-χρόνος, Πολιτισμός**), (**Γλώσσα, λογοτεχνία**).

3. Αξιολογική δραστηριότητα **διάκρισης** και **επιλογής** γεγονότων με τη διαδικασία **σωστού ή λάθους**. Ο σχολιασμός κάποιων από τις προτάσεις, μετά την ολοκλήρωση της επιλογής, μπορεί να δώσει ευκαιρία για διαθεματικές συνδέσεις και επεκτάσεις (*αξιοποίηση π.χ. της 1ης υποσημείωσης, συσχετισμός των βιαιοτήτων της άλωσης με άλλες γνωστές (Τροίας)*). Οι σωστές απαντήσεις είναι: Σ, Λ, Σ, Λ, Λ, Σ, Σ, Λ.

4. Η δραστηριότητα ανταποκρίνεται στον **3ο στόχο** και αποβλέπει στη συνεξέταση διαφορετικών πηγών (εικόνας-κειμένου) και στην άντληση από αυτές πρόσθετων πληροφοριών και στοιχείων για το εξεταζόμενο θέμα.

Η ορθόδοξη εκκλησία αλλά και πολλοί σύλλογοι (πολιτιστικοί, αθλητικοί, κ.ά.), που τα μέλη τους κατάγονται από την Κωνσταντινούπολη, έχουν ως σύμβολο των σωματείων τους το δικέφαλο αετό. Με αυτό θέλουν να εκφράσουν την άγρυπνη εθνική τους μνήμη, αλλά και την πολιτιστική συνέχεια του Βυζαντίου στη σύγχρονη Ελλάδα.

5. Την προσπάθεια των νέων κρατών να διαφυλάξουν μαζί με την ελευθερία τους και την πολιτιστική κληρονομιά του Βυζαντίου έχει σκοπό να αναδείξει η δραστηριότητα αυτή. Ο συνδυασμός και η αξιοποίηση των προτεινομένων πηγών (*κειμένου, χάρτη, εικόνων ποντίων χορευτών κ.ά.*), οι προϋπάρχουσες για την περιοχή του Εύξεινου Πόντου γνώσεις (*από τον αποικισμό*), και η πιθανή παρουσία στο σχολείο ή την τάξη μαθητών με καταγωγή από εκείνα τα μέρη είναι στοιχεία που μπορούν να βοηθήσουν στη συζήτηση και την ανάδειξη του θέματος (**Χώρος-χρόνος, επικοινωνία, αλληλεπίδραση, πολιτισμός**).

Η δραστηριότητα αυτή προσφέρεται να γίνει και **Σχέδιο Εργασίας** με θέμα: «**Ο ελληνισμός του Πόντου, από τα μυθικά έως τα σημερινά χρόνια**».

31. Η ΑΝΑΚΤΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΑΠΟ ΤΟ ΜΙΧΑΗΛ Η' ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

1. Να γνωρίσουν οι μαθητές πώς οι Βυζαντινοί απελευθέρωσαν την Κωνσταντινούπολη.
2. Να διαπιστώσουν τις αρνητικές επιπτώσεις της πενήνταεπτάχρονης αυτής κατάκτησης για

- την Πόλη, τους Βυζαντινούς και τον πολιτισμό.
3. Να κατανοήσουν ότι και μετά την ανάκτηση της Πόλης πολλά από τα προβλήματα που υπήρχαν εξακολουθούσαν να υπάρχουν.

ΠΡΟΣΘΕΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Η Αυτοκρατορία μετά την ανάκτησή της

Η ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης δεν επανέφερε τα πράγματα στην πριν από την άλωσή της κατάσταση. Τίποτα δε θυμίζει το ένδοξο παρελθόν της Αυτοκρατορίας. Η έκτασή της τώρα περιλαμβάνει το δυτικό τμήμα της Μ. Ασίας, τη Θράκη, τη Μακεδονία, ένα μέρος της Θεσσαλίας και λίγα κάστρα-βάσεις στην Πελοπόννησο και τα νησιά του Αιγαίου. Οι άλλες βυζαντινές περιοχές έχουν διαμοιραστεί από το 1204 σε Φράγκους ηγεμόνες οι οποίοι εξακολουθούν να τις κατέχουν.

Στο διάστημα της Φραγκοκρατίας στο Βυζάντιο οι εχθρικές πιέσεις στην Ανατολή έγιναν εντονότερες. Νέες τουρκικές φυλές εμφανίζονται στα ανατολικά σύνορα και αναμιγνύονται με τους Σελτζούκους. Μέσα σε ογδόντα χρόνια, από τη μάχη του Ματζικέρτ, οι Τούρκοι κατέκτησαν το μεγαλύτερο μέρος της Μικράς Ασίας και το κράτος τους έφτανε ως τις ακτές του Αιγαίου και του Εύξεινου Πόντου. Στη συνέχεια, εμψυχωμένοι από τη δυναστεία των Οθωμανιδών, πέρασαν στην Ευρώπη και έγιναν απειλητικοί για τα Βαλκάνια.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Το μάθημα αυτό αναφέρεται στην ανάκτηση της Πόλης από τους Φράγκους και στη μεγάλη συμβολή του Μιχαήλ Παλαιολόγου και του Αλέξιου Στρατηγόπουλου σ' αυτή. Πώς όμως επιτεύχθηκε η αναίμακτη ανάκτησή της; Η λέξη «**ανάκτηση**» του τίτλου και το περιστατικό του «**κρυφού περάσματος**», που αναφέρει το κείμενο-πηγή της εποχής, προσφέρονται για αφόρμηση του μαθήματος, αλλά και για πολλαπλή διερεύνηση του γεγονότος. Η προσέγγισή του μπορεί να γίνει με ερωτήσεις που θα βοηθήσουν τους μαθητές να διερευνήσουν και να κατανοήσουν τα γεγονότα:

- Ποια κατάσταση επικρατούσε στην Πόλη λίγο πριν την ανάκτησή της;
- Ποιος παρακολουθούσε μυστικά τον τρόπο φύλαξης της Πόλης;
- Γιατί ο Μιχαήλ Παλαιολόγος ήθελε να πάρει χωρίς πόλεμο την Πόλη;
- Πώς η τύχη βοήθησε τον Αλέξιο Στρατηγόπουλο;
- Με ποιους συνεργάστηκε ο Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος;
- Τι είχε υποσχεθεί στους Γενουάτες;
- Συμφωνείτε με την υπόσχεσή του;
- Ποια προβλήματα έχουν να αντιμετωπίσουν τώρα οι Βυζαντινοί;

Το κείμενο-πηγή 3 του χρονικογράφου της εποχής Γ. Φραντζή μπορεί να αποδοθεί με **θεατρικό τρόπο** και να επεκταθεί. Ο μυστικός τρόπος άλωσης, σύμφωνα με την παράδοση που αναφέρει ο Φραντζής, μπορεί να παρομοιαστεί με εκείνον της Τροίας (*κρυφά και με τέχνασμα*) παλαιότερα και μ' αυτόν της Άλωσης της Πόλης από τους Τούρκους, από την Κερκόπορτα δύο αιώνες αργότερα. Η παράδοση του «*μυστικού περάσματος*» ή του «*κρυμμένου θησαυρού*» κ.ά. προσφέρεται για διαθεματική αξιοποίηση, μέσα από τη λαογραφία και την τοπική ιστορία (Δραστηριότητα 5η).

Το κείμενο 5 του Ρώσου βυζαντινολόγου Α.Α. Βασίλιεφ κάνει κριτική αποτίμηση της ιδιότητας των χριστιανών αρχόντων της εποχής και της μεγάλης ευκαιρίας για συνεργασία που άφησαν να χαθεί. Το κείμενο αυτό είναι καλό να συζητηθεί και να σχολιαστεί εδώ, επειδή στους επόμενους αιώνες το «*λάθος*» αυτό των χριστιανικών εθνών θα επαναληφθεί (το 1453) και θα σταθεί η μοιραία αιτία για την Άλωση της Πόλης από τους Οθωμάνους Τούρκους και την οριστική διάλυση της Αυτοκρατορίας.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Χώρος-χρόνος, μεταβολή, σύστημα, πολιτισμός.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Η δραστηριότητα προτρέπει τους μαθητές να παρατηρήσουν το χάρτη και να εντοπίσουν τα όρια του Βυζαντινού κράτους μετά την ανάκτηση της Πόλης. Τους ζητά ακόμη να επισημάνουν τα λατινικά και τα άλλα κράτη που το περιζώνουν και θα έχουν σημαντικό ρόλο στη μελλοντική εξέλιξή του. Η ενημέρωση αυτή θα τους διευκολύνει να κατανοήσουν τη συρρίκνωσή του, αλλά και τους κινδύνους που το απειλούν. (**Χώρος-χρόνος, μεταβολή**).

2. Οργανωτική δραστηριότητα σύνδεσης των προσώπων ή των λαών που αναφέρονται στο μάθημα με τη σημαντικότερη από τις ενέργειές τους, όσον αφορά τα γεγονότα της άλωσης και της ανάκτησης. Η επιλογή αυτή βοηθά τους μαθητές να αναπτύξουν την κριτική τους σκέψη και να επανεκτιμήσουν τις ενέργειες και το ρόλο των προσώπων ή των λαών που συνέβαλαν, κατά κάποιο τρόπο, στην ανάκτηση της Πόλης. Κάποιες ενδεικτικές απαντήσεις:

Πάπας: Δεν ενδιαφερόταν για την τύχη της Πόλης, **Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος:** Παρακολούθησε με ανθρώπους του κρυφά την Πόλη, **Φράγκοι:** Αδιαφορούσαν για την ασφάλεια της Πόλης, **Γενουάτες:** Το ισχυρό ναυτικό τους βοήθησε τους Βυζαντινούς, **Στρατηγόπουλος:** Απελευθέρωσε αναίμακτα την Πόλη, **Βυζαντινός γέροντας:** Αυτός έδειξε το μυστικό πέρασμα.

3. Δραστηριότητα αριθμητικής κατάταξης των γεγονότων της **άλωσης** και της **ανάκτησης** της Πόλης, **με κριτήριο το χρόνο** που αυτά συνέβησαν. Η συνύπαρξη γεγονότων και από τις δύο «συγγενείς» διδακτικές ενότητες έχει σκοπό να βοηθήσει τους μαθητές να τις συνεξετάσουν και να δουν καθένα από τα γεγονότα τους ως επί μέρους στοιχείο του συνολικού προβλήματος, που είναι η **ραγδαία παρακμή** της αυτοκρατορίας. Οι σωστές απαντήσεις είναι: 2, 7, 3, 9, 1, 6, 4, 3, 5, 8.

4. Η δραστηριότητα αυτή αποβλέπει να κάνει φανερό στους μαθητές το σημαντικό ρόλο της Πόλης για το χριστιανισμό, τον ελληνισμό και τον παγκόσμιο πολιτισμό (**τόπος-χρόνος, πολιτισμός**). **Ενδεικτικές απαντήσεις:** επτάλοφη, βασιλεύουσα, θεόκτιστη, ακρόπολη όλου του κόσμου, θεοφύλακτη, αυτοκρατορική πρωτεύουσα των Ελλήνων.

5. Δραστηριότητα συνεξέτασης πηγών (**κειμένων και εικόνες**) και άντλησης πρόσθετων πληροφοριών από αυτές. Η προτροπή προς τους μαθητές να αναζητήσουν την αιτία ύπαρξης του μυστικού περάσματος, κάτω από τα τείχη, δίνει σ' αυτούς την ευκαιρία να μεταφερθούν **εκεί** και **τότε** και να πιθανολογήσουν ή να φανταστούν περισσότερους από έναν λόγους μυστικής ύπαρξής του. Η ελεγχόμενη αυτή πιθανολογία θα είναι μια καλή άσκηση για την εξήγηση του μυστηρίου της ανοιχτής Κερκόπορτας, που θα ακολουθήσει σε λίγα μαθήματα.

Ο συσχετισμός του γεγονότος αυτού με θρύλους ή παραδόσεις του τόπου καταγωγής των μαθητών το συνδέει με την **τοπική ιστορία** αλλά και με την λαογραφία της περιοχής.

32. Η ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΓΝΩΡΙΖΕΙ ΜΕΓΑΛΗ ΑΚΜΗ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

1. Να γνωρίσουν οι μαθητές την οικονομική, πνευματική και καλλιτεχνική ανάπτυξη της Θεσσαλονίκης στα βυζαντινά χρόνια.
2. Να γνωρίσουν και να κρίνουν τους κοινωνικούς αγώνες των Ζηλωτών.
3. Να κατανοήσουν τη σημασία του Αγίου Όρους για την Ορθοδοξία και τον ελληνισμό.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Η διδακτική αυτή ενότητα έρχεται ως ανακουφιστική παρένθεση στη σειρά των τελευταίων

μαθημάτων για την παρακμή του βυζαντινού κράτους. Αναφέρεται στη διαχρονική πορεία και σημασία της «πόλης του Αγίου Δημητρίου» για την αυτοκρατορία, και ιδιαίτερα στην κρίσιμη περίοδο που ακολούθησε την κατάκτηση της Πόλης από τους Φράγκους.

Η αναφορά της στη «λίστα» των υποψηφίων για πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας πόλεων είναι μια καλή ευκαιρία για συζήτηση των πολλών γεωγραφικών πλεονεκτημάτων που αυτή διαθέτει διαχρονικά. Ο σχολιασμός της γνώμης του ιστορικού Καμενιάτη, για τα «πλούσια δώρα της γης και της θάλασσας» που της έχουν δοθεί, μπορεί να επεκταθεί με την αναφορά ότι από εκεί περνούσε η περίφημη **Εγνατία Οδός** και από εκεί ξεκινούσε ο εσωτερικός βαλκανικός δρόμος, που ακολουθώντας την κοιλάδα του Αξιού, περνούσε από τη **Ναϊσσό** (Νίσσα) και έφτανε ως το **Δούναβη**. Ο συνδυασμός των στοιχείων αυτών αποτελούσε την πιο στέρεη βάση της διαχρονικής εμπορικής της άνθησης.

Το σχετικό με το «Άγιον Όρος» κείμενο, δίνει μια ευκαιρία για επέκταση των πληροφοριών, τόσο για το ίδιο όσο και για τη μοναχική ζωή γενικότερα.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Χώρος-χρόνος, μεταβολή, αλληλεπίδραση, επικοινωνία, πολιτισμός, ομοιότητα-διαφορά.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Η δραστηριότητα απαντά στον **1ο στόχο** και λειτουργεί ως **επαναληπτική**, δίνοντας στους μαθητές την ευκαιρία να επιστρέψουν στο κορυφαίο γεγονός της μεταφοράς της πρωτεύουσας και να επιστημονούν το ρόλο της Θεσσαλονίκης ως υποψήφιας πόλης. Η συγκριτική θεώρηση των πέντε πόλεων τώρα, που έχει σχεδόν ολοκληρωθεί ο γνωστικός κύκλος της βυζαντινής ιστορίας, δίνει για τους μαθητές άλλες διαστάσεις στον **τόπο και το χρόνο**, αλλά και στα κριτήρια που οδήγησαν τον αυτοκράτορα στην τελική επιλογή του (Διαθ/κές έννοιες: **Χώρος-χρόνος, μεταβολή, πολιτισμός**).

2. Η δραστηριότητα απαντά στον **1ο στόχο**. Τα ερωτήματά της προτρέπουν στη διαχρονική και συγκριτική θεώρηση των βυζαντινών «**Δημητρίων**» με τη σημερινή Διεθνή Έκθεση της πόλης, καθώς και με τις τοπικές εμποροπανηγύρεις, που εξακολουθούν να λειτουργούν σε πολλές περιοχές της χώρας μας. Το σχετικό κείμενο-πηγή και τα συγκριτικά ζητούμενα στοιχεία της ερώτησης αναδεικνύουν τις διαθεματικές έννοιες **του τόπου και του χρόνου, της επικοινωνίας, της αλληλεπίδρασης, της ομοιότητας και της διαφοράς** και διευκολύνουν τη σύνδεσή τους με την Τοπική Ιστορία.

3. Η δραστηριότητα προτρέπει τους μαθητές να κάνουν μια κριτική προσέγγιση **των ιδεών** του κινήματος των Ζηλωτών, που ήταν πρωτοποριακές για την εποχή τους, αλλά και της συμπεριφοράς των μελών του προς τους ηττημένους αντιπάλους τους, όταν αυτοί πήραν την εξουσία. Ζητούμενο αυτής της θεώρησης, στα πλαίσια και της **Κοινωνικής-Πολιτικής Αγωγής**, είναι ότι οι «προοδευτικές» και οι «φιλάνθρωπες» ιδέες, για να διατηρήσουν την αξία τους, πρέπει όχι μόνο να διακηρύσσονται αλλά να εφαρμόζονται και στην πράξη, χωρίς φανατισμό και ακρότητες.

4. Η δραστηριότητα ανταποκρίνεται στον **3ο στόχο**. Αναφέρεται στο Άγιον Όρος και στο σημαντικό του ρόλο του για την Ορθοδοξία και τον ελληνισμό. Η παρομοίωσή του με κιβωτό (του Νώε) της ορθοδοξίας είναι εύστοχη και επιτυχημένη. Εκεί έχουν περισωθεί από τους κατακλισμούς των κατακτητών και των φανατικών σπάνια ιστορικά και θρησκευτικά κειμήλια της ζωής και του πολιτισμού των προγόνων μας.

ΕΠΑΝΑΛΗΠΤΙΚΟ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ 23 ΕΩΣ 32²²

1. Η δραστηριότητα αυτή βοηθά τους μαθητές να διακρίνουν τη σημασία των εννοιών **νομοθεσία** και **διοίκηση**, μέσα από συγκεκριμένες ενέργειες του Λέοντα Γ' του Ίσαυρου. Η προτροπή

22. Για τα επαναληπτικά μαθήματα, τους στόχους και τη μεθοδολογία τους, δες και την εισαγωγική παράγραφο του 1ου Ε/Μ των μαθημάτων 1 έως 16.

προς αυτούς να σχολιάσουν τη συμβολή που αυτές είχαν στην καλύτερη οργάνωση και διοίκηση του κράτους τους δίνει την ευκαιρία να κατανοήσουν και να (επαν)εκτιμήσουν τη σημαντική κοινωνική πολιτική του αυτοκράτορα αυτού, που, ως ένα σημείο, έχει σκιαστεί από τα γεγονότα της εικονομαχίας. Οι σωστές αντιστοιχίσεις είναι:

Νομοθεσία: Εξέδωσε την «Εκλογή», εξέδωσε το «Γεωργικό Νόμο», όρισε τους δικαστές ως «φύλακες» των νόμων.

Διοίκηση: Χώρισε την αυτοκρατορία σε Θέματα, προστάτεψε τα σύνορα της αυτοκρατορίας με τους Ακρίτες, όρισε στρατηγούς διοικητές των Θεμάτων, επέβαλε κοινό φόρο σε όλους.

2. Η δραστηριότητα έχει στόχο να βοηθήσει τους μαθητές να διακρίνουν τη σημασία των ιστορικών όρων **εικονομαχία, εικονολατρία και αναστήλωση των εικόνων**. Η προτροπή να γράψουν μια δική τους πρόταση για τη σημασία κάθε όρου (**Γλώσσα**), αποβλέπει στη συγκέντρωση της προσοχής τους σ' αυτούς, ενώ ο σχολιασμός τους έχει στόχο να μεταφέρει τους μαθητές στην εποχή που οι έννοιες αυτές ήταν κυρίαρχες και να τους διευκολύνει στην κατανόησή τους.

3. Δραστηριότητα διαχρονικής σύνδεσης του βυζαντινού Πανεπιστημίου με τα σημερινά. Η διερεύνηση της προέλευσης της ονομασίας των πανεπιστημίων της Ελλάδας (**Παιδεία-Πολιτισμός**) θα τους δώσει την ευκαιρία να διαπιστώσουν ότι αυτή συνδέεται με τον **τόπο** λειτουργίας τους ή με **πρόσωπα** που κατάγονται από αυτόν και προσέφεραν ιδιαίτερες υπηρεσίες στην ελληνική Παιδεία. Η τελευταία περίπτωση είναι ένα δείγμα εκτίμησης και σεβασμού των νεότερων γενεών προς τους ξεχωριστούς προγόνους τους. Οι σωστές απαντήσεις είναι: **Αθήνα:** Καποδιστριακό. **Θεσσαλονίκη:** Αριστοτέλειο. **Βόλος:** Θεσσαλίας. **Τρίπολη:** Πελοποννήσου.

4. Η δραστηριότητα αυτή δίνει την ευκαιρία στους μαθητές να κάνουν ενδοκλαδικές συνδέσεις της **χρυσής εποχής** της μακεδονικής περιόδου με εκείνες του **Ιουστινιανού**, που συνάντησαν στα προηγούμενα φετινά τους μαθήματα και του **Περικλή**, που διδάχτηκαν στη περυσινή τους ιστορία. Κριτήρια γι' αυτό το χαρακτηρισμό μπορεί να είναι: η ανάπτυξη των γραμμάτων, των τεχνών και του εμπορίου, αλλά και η ειρήνη, η ασφάλεια και η οικονομική ευημερία μιας χώρας.

5. Η δραστηριότητα αυτή εισάγει τα παιδιά σε δύσκολες – γι' αυτά – έννοιες, τις οποίες όμως ακούνε καθημερινά. Οι μαθητές καλούνται να διακρίνουν την **εξωτερική** από την **εσωτερική** πολιτική μιας χώρας, μέσα από συγκεκριμένες ενέργειες (**Κ.Π.Αγωγή**).

Εσωτερική πολιτική: Οργάνωσαν καλύτερα τα θέματα, επανέφεραν τη θρησκευτική ηρεμία, προστάτεψαν με νόμους τους αδύνατους, φρόντισαν ιδιαίτερα τους κατοίκους της υπαίθρου, ανέπτυξαν το εμπόριο και την οικονομία.

Εξωτερική πολιτική: έκλεισαν συνθήκες ειρήνης με τους γείτονες, εκχριστιάνισαν τους γειτονικούς λαούς.

6. Είναι άσκηση συμπλήρωσης κειμένου και ανατροφοδότησης. Αναφέρεται στην περίοδο της παρακμής του Βυζαντίου και αφήνει για συμπλήρωση λέξεις-ιστορικούς όρους, που είναι σχετικοί με αυτή. Οι ζητούμενες λέξεις είναι: **μακεδονικής, διοίκηση, νόμων, μικροκαλλιεργητές, μισθοφόρων, προνομίων**.

7. Είναι ανατροφοδοτική δραστηριότητα και έχει στόχο να βοηθήσει τους μαθητές να συνδέσουν τα γεγονότα-«κλειδιά» με το χρόνο που αυτά συνέβησαν. Ο σχολιασμός των επιπτώσεων που είχε καθένα από αυτά για την αυτοκρατορία θα δώσει την ευκαιρία επανεκτίμησης της σημασίας τους. Η σωστή αντιστοίχιση είναι:

Η μάχη του Ματζικέρτ-**1071**. Η άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους-**1204**. Η ανάκτηση της Πόλης-**1261**.

8. Ανακεφαλαιωτική δραστηριότητα αντιστοίχισης σημαντικών προσώπων της εξεταζόμενης περιόδου με τις ενέργειές τους. Η σύζευξη και ο σχολιασμός τους στην τάξη μπορεί να δώσει στους μαθητές την ευκαιρία να συνδέσουν τις ενέργειες αυτές με τα αποτελέσματά τους και να

αξιολογήσουν τις επιπτώσεις που αυτές είχαν για την αυτοκρατορία. Η έκταση του προτεινόμενου σχολιασμού είναι ανάλογη του υπάρχοντος διδακτικού χρόνου. Οι σωστές απαντήσεις είναι: Αλέξιος Α΄ Κομνηνός, έδωσε προνόμια στους Βενετούς, Μιχαήλ Γ΄, ίδρυσε πανεπιστήμιο στην Πόλη, Λέων Γ΄ Ίσαυρος, έσωσε την Πόλη από τους Άραβες, Ρωμανός Διογένης, πιάστηκε αιχμάλωτος, Αλέξιος Στρατηγόπουλος, Ξαναπήρε την Κωνσταντινούπολη.

9. Η δραστηριότητα αυτή έχει στόχο τη δημιουργική ανάπλαση της ζωής στη βυζαντινή ύπαιθρο, που είχε πολλές ομοιότητες με τη σημερινή. Η **πρόταση γραφής** μιας παραγράφου, με δοσμένο λεξιλόγιο που θα χρησιμοποιήσουν επιλεκτικά και προαιρετικά (δανειστείτε όσες σας χρειάζονται), θα τους δώσει την ευκαιρία να εκφράσουν σύντομα και με προσωπικό τρόπο την άποψή τους ή τα βιώματά τους για το θέμα. Η εναλλακτική πρόταση **απεικόνισης** (αντί γραφής) του ίδιου θέματος δίνει τη δυνατότητα ισότιμης συμμετοχής στα παιδιά που προτιμούν να ζωγραφίσουν αντί να γράψουν τις σκέψεις τους. Η εικόνα άλλωστε είναι «ποίησις σιγώσα».

33. ΟΙ ΟΘΩΜΑΝΟΙ ΤΟΥΡΚΟΙ ΚΑΤΑΚΤΟΥΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΕΔΑΦΗ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

1. Να γνωρίσουν οι μαθητές τους Οθωμανούς Τούρκους και τον τρόπο με τον οποίο κατέκτησαν περιοχές του Βυζαντινού κράτους και των βαλκανικών χωρών.
2. Να γνωρίσουν το σκληρό μέτρο του παιδομαζώματος και να εκτιμήσουν τις επιπτώσεις που αυτό είχε στους κατακτημένους λαούς.
3. Να κατανοήσουν τη δύσκολη θέση του Βυζαντινού κράτους και των κατοίκων του, μετά την επέκτασή των Οθωμανών στη Μικρά Ασία, την Ελλάδα και τη Βαλκανική.

ΠΡΟΣΘΕΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Η ανακτημένη από τους Παλαιολόγους Κωνσταντινούπολη (**1261**) δεν είχε καμιά σχέση με την παλιά πρωτεύουσα. Ληλατημένη και πάμπτωχη δεν μπόρεσε να ξαναβρεί τη χαμένη της δόξα. Τα ελληνικά κρατίδια της Ηπείρου και της Τραπεζούντας δε συνεργάστηκαν μαζί της και δεν τη βοήθησαν. Η Πόλη ήταν κατεστραμμένη, το κράτος αδύναμο, τα ταμεία άδεια και οι πηγές εσόδων βρίσκονταν στα χέρια των Λατίνων. Οι Σελτζούκοι κατείχαν το μεγαλύτερο τμήμα της Μικράς Ασίας και οι Φράγκοι εξακολουθούσαν να ελέγχουν τις μεγάλες πόλεις, τις πλούσιες περιοχές και τις πηγές πλούτου της αυτοκρατορίας, που είχαν κατακτήσει το 1204.

Σ' αυτή την κατάσταση βρήκαν το Βυζαντινό κράτος και την πρωτεύουσά του οι Οθωμανοί Τούρκοι, μια νέα τουρκική φυλή, που πήρε το όνομά της από τον αρχηγό τους **Οσμάν** ή **Οθ(ω)μάν** και έθεσαν προτεραιότητα την κατάκτησή του.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ο τίτλος του μαθήματος και ο χάρτης του βιβλίου του μαθητή μπορούν να αποτελέσουν αφετηρία εισόδου στη διδακτική ενότητα. Από τη συζήτηση, που μπορεί να προκληθεί και να στηριχθεί στην προϋπάρχουσα γνώση προηγούμενων μαθημάτων, είναι αναμενόμενο οι μαθητές να κατανοήσουν ότι στους δυο αιώνες που μεσολάβησαν, από την ανάκτηση της Πόλης (**1261**) ως τις παραμονές της πτώσης της (**1453**), η αυτοκρατορία και η Κωνσταντινούπολη δε βρήκαν τον τρόπο και τη δύναμη να επανέλθουν στην κατάσταση που ήταν πριν την κατάκτησή τους από τους Φράγκους.

Το εισαγωγικό κείμενο και οι πηγές του μαθήματος φωτίζουν την ασυγκράτητη ορμή των Οθωμανών και τη δύσκολη θέση των Βυζαντινών, η οποία χρόνο με το χρόνο γινόταν δυσκολότερη. Τονίζουν ακόμη τις **διαφορές** νοοτροπίας που υπήρχαν ανάμεσα στους δυο λαούς, όσον αφορά στο σεβασμό της ζωής, της πατρίδας, της ελευθερίας των άλλων ανθρώπων.

Η διδακτική ενότητα καλύπτει εκτεταμένο χρονικό διάστημα και σημαντικά γεγονότα, που **άλλαξαν** τον κόσμο της εποχής. Είναι βεβαρυμένη με ονόματα τόπων και προσώπων και με όρους που εκφράζουν τις ενέργειές τους. Γι' αυτό η προσέγγιση των κειμένων και η άντληση των πληροφοριών από αυτά είναι καλό να γίνει με τη βοήθεια του χάρτη και την αξιοποίηση των στοιχείων του, **χωρίς την απαίτηση απομνημόνευσής τους από τους μαθητές.**

Τελική και κρίσιμη γνώση από το μάθημα αυτό πρέπει να μείνει στους μαθητές ότι μετά τις κατακτήσεις των Οθωμανών, στα μέσα του 15ου αιώνα (1450), μόνη ελεύθερη περιοχή μέσα στο απέραντο οθωμανικό κράτος έμενε η απειλούμενη Κωνσταντινούπολη και ένας στενός κύκλος εδαφών γύρω από αυτή.

Τα κείμενα-πηγές και ο χάρτης του μαθήματος στηρίζουν τις τέσσερις πρώτες δραστηριότητες του τετραδίου εργασιών. Προσφέρονται όμως και για ουσιαστική συζήτηση και διαθεματική επέκταση κατά τη διάρκεια της επεξεργασίας του μαθήματος. Ενδεικτικές προτάσεις γι' αυτό γίνονται στο σχολιασμό των δραστηριοτήτων, που ακολουθεί.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Χώρος-Χρόνος, αλληλεπίδραση, επικοινωνία, σύστημα, μεταβολή, ομοιότητα-διαφορά.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Η δραστηριότητα αυτή είναι σχετική με τη διαθεματική έννοια του χώρου και έχει ως στόχο να βοηθήσει τους μαθητές να αισθητοποιήσουν την πορεία εισβολής και επέκτασης των Οθωμανών Τούρκων στα εδάφη του Βυζαντίου και των Βαλκανίων και να συνδέσουν τα γεγονότα με τους τόπους που αυτά συνέβησαν (**στόχος 1ος και 3ος**). Η προτροπή σχολιασμού της φράσης: «*μόνη ελεύθερη νησίδα ανάμεσά τους έμενε η Κωνσταντινούπολη*» έχει στόχο να προιδεάσει τους μαθητές για τις συνέπειες αυτών των κατακτήσεων, οι οποίες τελικά θα οδηγήσουν σύντομα στην Άλωση της Πόλης. (**Χώρος-χρόνος, μεταβολή, σύστημα**).

2. Η δραστηριότητα απαντά στο **2ο στόχο**. Δίνει την ευκαιρία στους μαθητές να αντλήσουν πληροφορίες για το παιδομαζύωμα από **πηγές** (κείμενο και εικόνα) και να εκτιμήσουν τις επιπτώσεις του πρωτόγνωρου και σκληρού αυτού μέτρου σε όλους (**κατακτητές, παιδιά, γονείς, κατακτημένους λαούς**). Ο καταμερισμός αυτός δίνει την ευκαιρία πολλαπλής **κριτικής προσέγγισης** του θέματος και καλύτερης αξιολόγησης των ζητούμενων επιπτώσεων. Η μαρτυρία του δημοτικού τραγουδιού προσφέρεται για διαθεματική επέκταση (**και αξιοποίηση**) του θέματος στο χώρο της λογοτεχνίας και της λαογραφίας.

3. Η δραστηριότητα απαντά στον **1ο και στον 3ο στόχο**. Προτρέπει τους μαθητές, με τη βοήθεια των πηγών, να μεταφερθούν στη θέση των απειλούμενων κατοίκων (**ενσυναίσθηση**), να κατανοήσουν τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν στην επιλογή τους (**αντίσταση ή παράδοση της πόλης τους**) και **να κρίνουν**, με τα μέτρα εκείνης της εποχής, τις όποιες **αποφάσεις ή ενέργειές τους**. Επειδή μάλιστα αυτές **δεν είναι ίδιες** παντού, δίνουν ευκαιρία για περισσότερη αιτιολόγηση και εμπάθυνση καθεμιάς, αλλά και συνολική αποτίμηση του κλίματος της εποχής. Σ' αυτό βοηθάει ιδιαίτερα η συγκριτική θεώρηση και ο σχολιασμός των πηγών **3 και 4 (διαθεματικές έννοιες: Χώρος-χρόνος, επικοινωνία, αλληλεπίδραση, ομοιότητα-διαφορά, μεταβολή)**.

4. Αυτή η μαρτυρία-πηγή, με τον εμπιστευτικό λόγο ενός ξένου αλλά και μέσα στα πράγματα Βενετού διπλωμάτη, στηρίζει τον **3ο στόχο** και αποκαλύπτει τη δύσκολη θέση που βρισκόταν το Βυζάντιο αυτά τα χρόνια. Η αναφορά του πιθανότατα περιέχει και στοιχεία ή κρίσεις που δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα. Αυτά καλούνται να επισημάνουν οι μαθητές, να τα φωτίσουν και να τα κρίνουν, δικαιολογώντας με επιχειρήματα την (**πιθανώς διαφορετική**) άποψή τους. Πώς, για παράδειγμα, οι Βυζαντινοί θα εμπιστεύονταν ξανά (**και τόσο πολύ**) τους Λατίνους, που προξένησαν τόσο κακό στην Πόλη τους και τόση συμφορά στους κατοίκους της;

Η πηγή αυτή, επειδή δίνει μια **διαφορετική** από την αναμενόμενη άποψη, προσφέρεται ως

στοιχείο σύγκρισης με τα προηγούμενα μαθήματα, αλλά και ως σημείο αναφοράς για τα επόμενα, που, μέσα από τις προσπάθειες συμφιλίωσης και ένωσης των εκκλησιών, θα δικαιώσουν (μερικώς) το διπλωματικό της λόγο.

5. Η δραστηριότητα είναι ανακεφαλαιωτική. Η χρονική ταξινόμηση των γεγονότων αποβλέπει στην ανασύνδεσή τους με τους χώρους όπου συνέβησαν και τα πρόσωπα που έδρασαν σ' αυτά. Προσφέρεται να δοθεί ως **εργασία για το σπίτι** και ο αξιολογικός της έλεγχος, στο ξεκίνημα του επομένου μαθήματος ν' αποτελέσει αφετηρία εισόδου σ' αυτό.

Η σωστή σειρά των ψηφίων είναι: **5, 4, 2, 7, 1, 6, 3, 8.**

34. Ο ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙ ΝΑ ΣΩΣΕΙ ΤΗΝ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

1. Να γνωρίσουν οι μαθητές τις προσπάθειες του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου να σώσει την Πόλη από τον επερχόμενο κίνδυνο και να τις εκτιμήσουν.
2. Να κατανοήσουν την αγωνία των Βυζαντινών για τη σωτηρία της Πόλης.
3. Να γνωρίσουν το πρόβλημα της ένωσης των εκκλησιών, που απασχολούσε τότε το Βυζάντιο, ως συνέπεια του σχίσματος, και να αιτιολογήσουν τις θέσεις των δύο πλευρών.

ΠΡΟΣΘΕΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος στέφτηκε αυτοκράτορας στο Μιστρά σε ηλικία σαράντα πέντε ετών περίπου. Το θρόνο του Βυζαντίου διεκδικούσαν και οι μεγαλύτεροι αδελφοί του Θεόδωρος και Δημήτριος. Ο λαός της Πόλης όμως, με προτροπή και της μητέρας του Ελένης Δραγάση, εξέλεξε αυτόν ως αυτοκράτορα. Οι εσωτερικές και οι εξωτερικές συνθήκες της εποχής ήταν δύσκολες για την αυτοκρατορία. Παρά τα χρόνια που είχαν περάσει, ο λαός του Βυζαντίου θυμόταν τις σταυροφορίες, την άλωση και τη λεηλασία της Πόλης, τη φραγκική κατοχή, τις αρπαγές των ιερών και των θησαυρών. Γι' αυτό, μεγάλο μέρος του μισούσε τους Φράγκους και δεν ήθελε καμιά συνεργασία μαζί τους ή καμιά βοήθεια απ' αυτούς. Η θρησκευτική διαμάχη μάλιστα αυτή την εποχή βρισκόταν σε τέτοια ένταση, ώστε κάποιοι **ανθωνωτικοί** δήλωναν ότι *«προτιμούσαν να βασιλέψει στην Πόλη σαρίκι τουρκικό, παρά λατινική κουκούλα»*. Η ιστορική αυτή φράση²³ δείχνει το βάθος του μίσους της πλειοψηφίας των Βυζαντινών για τους Λατίνους.

Αυτός είναι και ένας από τους λόγους που πολλοί ιστορικοί χαρακτηρίζουν «αγκάθινο» το στέμμα που ο Κωνσταντίνος φόρεσε στο Μιστρά και όχι στην Πόλη, από τον τοπικό επίσκοπο και όχι τον πατριάρχη. Κανείς όμως δεν αμφισβήτησε την εξουσία του και όλοι δέχονται ότι ήταν ο πιο άξιος και ικανός να σώσει την Πόλη αυτές τις δύσκολες ώρες.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Όπως προαναφέρθηκε, η εκλογή του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου έγινε κάτω από δύσκολες συνθήκες εσωτερικών διχασμών και εξωτερικών απειλών. Ο τίτλος του μαθήματος, (*προσπαθεί να σώσει*) η ποιητική πρόσκλησή του, η εικόνα 2 της υποδοχής του στην Πόλη καθώς και το «μικρό βιογραφικό» του στο τετράδιο εργασιών μπορούν να γίνουν αφετηρία εισόδου στο μάθημα, αλλά και άξονας επεξεργασίας του. Έτσι μπορεί να γίνουν οι ερωτήσεις:

- Τι εκτίμησε ο λαός της Πόλης και εξέλεξε τον Κωνσταντίνο ως αυτοκράτορα;
- Γνώριζε άραγε ο ίδιος τις δυσκολίες που θα αντιμετώπιζε;
- Γιατί αποδέχτηκε την εκλογή και γιατί στέφθηκε στο Μιστρά και όχι στην Πόλη;

23. Αποδίδεται στο βυζαντινό άρχοντα της Πόλης Δούκα Νοταρά.

Οι απαντήσεις στα ερωτήματα αυτά φωτίζουν τα γεγονότα και προσανατολίζουν τους μαθητές σε νέα ερωτήματα που γεννιούνται:

- Ανταποκρίθηκε ο αυτοκράτορας στις προσδοκίες των Βυζαντινών;
- Τι ζήτησε αυτός από εκείνους; Τι από τους ξένους που ζούσαν στην Πόλη; Τι από τον Πάπα και τι από το Μουράτ Β' και τους Τούρκους;
- Πώς κρίνετε την πρότασή του να συλλειτουργήσουν στην Αγία Σοφία ορθόδοξοι και καθολικοί ιερωμένοι;

Το μάθημα συνοδεύεται από εικόνες και κείμενα-πηγές, που συμπληρώνουν και επεκτείνουν το αρχικό κείμενο και προσφέρονται για άντληση νέων πληροφοριών. Η παράθεση του «μικρού βιογραφικού» του αυτοκράτορα στη σελίδα του τετραδίου εργασιών έχει στόχο την διευκόλυνση των μαθητών για την άμεση άντληση από αυτό πληροφοριών για τη ζωή και τη δράση του. Οι πηγές αξιοποιούνται και στις δραστηριότητες του τετραδίου εργασιών. Προτάσεις για την ενδοκλαδική σύνδεσή τους και τη διαθεματική επέκταση και αξιοποίησή τους γίνονται και στο σχολιασμό των δραστηριοτήτων που ακολουθούν.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Χώρου-χρόνου, επικοινωνίας, μεταβολής, αλληλεπίδρασης ατόμου-συνόλου.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Η δραστηριότητα δίνει την ευκαιρία στους μαθητές να μεταφερθούν στην εποχή και να εκτιμήσουν τη δύσκολη κατάσταση, αλλά και το «εύκρατο» ψυχολογικό κλίμα, που επικρατούσε στην Πόλη, όταν ανέλαβε ο Κωνσταντίνος ΙΑ'. Λέξεις και φράσεις-κλειδιά («στη χώρα του Μοριά» «με την ψυχή μας όλη», «άξιο βασιλιά», «να μην αργεί», «τι γύρω έχει μαυρίσει», «τους ίσκιους να σκορπίσει» κ.ά.) δίνουν απαντήσεις στις προσδοκίες των Βυζαντινών, ικανοποιούν τις διαθεματικές έννοιες **χώρου-χρόνου, επικοινωνίας, αλληλεπίδρασης, μεταβολής, ατόμου-συνόλου** και ανοίγουν δρόμους για γόνιμη συζήτηση και διακλαδικές συνδέσεις και επεκτάσεις (**λογοτεχνία, λαογραφία**).

2. Η δραστηριότητα απαντά στον **1ο στόχο**, στον τίτλο του μαθήματος και ιδιαίτερα στο ρήμα «**προσπαθεί**». Προτρέπει τους μαθητές να αντιστοιχίσουν τις **ενέργειες** του αυτοκράτορα με τα υπάρχοντα **προβλήματα** αλλά και με τις **προσδοκίες των κατοίκων** της απειλούμενης Πόλης. Η ιδιαιτερότητα κάθε ενέργειας π.χ. η αποστολή πρεσβειών (**επικοινωνία - διπλωματία**), η επιλογή συνεργατών (Ιουστινιανός) κ. ά, δίνουν ευκαιρία και στηρίγματα για την κριτική τους, αλλά και για τη διακλαδική σύνδεσή τους και την επέκτασή τους στα θέματα συγγενών μαθημάτων (**Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή**).

3. Η δραστηριότητα ανταποκρίνεται στον **3ο στόχο**. Απευθύνεται στην κριτική ικανότητα των μαθητών και τους καλεί να αξιολογήσουν τις επιλογές του Παλαιολόγου και να αναζητήσουν αποτελεσματικούς τρόπους **επικοινωνίας** ανάμεσα στους πολίτες, αλλά και ανάμεσα σ' αυτούς και τους άρχοντές τους. Η **διαχρονική σημασία** της ενέργειας είναι φανερή και οι μαθητές μπορούν να την αποτυπώσουν καλύτερα με δικές τους προτάσεις και παραδείγματα (**επικοινωνία, αλληλεπίδραση, άτομο-σύνολο**) (**Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή**).

4. Δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης των ενεργειών του Κωνσταντίνου μέσα από τη διάκριση των **σωστών** από τις **λανθασμένες προτάσεις**. Η προτροπή προς τους μαθητές να δικαιολογήσουν την επιλογή τους, μετά τη ολοκλήρωση της δραστηριότητας, δίνει σ' αυτούς την ευκαιρία να ανακαλέσουν τις **προϋπάρχουσες** για τα γεγονότα **γνώσεις** τους και να τις χρησιμοποιήσουν με δικό τους λόγο για τη στήριξη των απόψεών τους.

5. Το κείμενο-πηγή 5 του ιστορικού Γιάννη Κορδάτου **συνοψίζει** τις οικονομικές αιτίες της κατάρρευσης του Βυζαντίου, οι οποίες αναφέρονται διάσπαρτες στα τελευταία μαθήματα της «παρακμής». Η ανάκληση αυτών των αιτιών, ο **συσχετισμός** τους και η αξιολογική κατάταξή τους θα δώσει την ευκαιρία στους μαθητές να διαπιστώσουν και να κατανοήσουν ότι ο περιορισμός

και η «στάση» του εμπορίου ήταν μια από τις κύριες αιτίες της οικονομικής αποδυνάμωσης του βυζαντινού κράτους, αφού μετά το 1204:

«το εμπορικό και οικονομικό κέντρο, μετατοπίστηκε από το Βυζάντιο στη Δύση».

Η επεξεργασία της δραστηριότητας μπορεί να καταλήξει στη γενίκευση ότι και σήμερα το εμπόριο και η οικονομία των κρατών αποτελούν σταθερό θεμέλιο της ύπαρξης και της καλής λειτουργίας τους .

35. ΟΙ ΤΟΥΡΚΟΙ ΠΟΛΙΟΡΚΟΥΝ ΤΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

1. Να γνωρίσουν οι μαθητές τα γεγονότα της πολιορκίας της Πόλης και να αξιολογήσουν τη συμπεριφορά των προσώπων που αναφέρονται σ' αυτά.
2. Να εκτιμήσουν τις προσπάθειες του αυτοκράτορα και των κατοίκων να ξεπεράσουν τις δυσκολίες της πολιορκίας και να σώσουν την Πόλη τους.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Η τελευταία παράγραφος του προηγούμενου μαθήματος και ο τίτλος του νέου προϋδεάζουν τους μαθητές για την πολιορκία της Πόλης από τους Τούρκους. Οι **μεταβολές** που έγιναν στην τουρκική ηγεσία συντόμευσαν το χρόνο της απόφασής τους για την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης και βήμα-βήμα οδήγησαν στον αποκλεισμό, την απομόνωση και την πολιορκία της.

Το κορυφαίο για τη Βασιλεύουσα αυτό γεγονός φωτίζεται με συγκεκριμένες περιγραφές και περιστατικά, που αναφέρονται στο κείμενο και δείχνουν την απόφαση των πολιορκητών και των πολιορκημένων να πετύχουν το στόχο τους: οι πρώτοι **να πάρουν** και οι δεύτεροι **να σώσουν** την Πόλη.

Οι διαδοχικές ενέργειες του Μωάμεθ Β' και των Τούρκων (*ξεχύνονται, αλαλάζουν, σκάβουν, στήνουν, χτυπούν, σκαρφαλώνουν*) συνθέτουν το εξωτερικό σκηνικό της πολιορκίας. Οι πολιορκημένοι με τις δικές τους αμυντικές ενέργειες (*αποκρούουν, πλημμυρίζουν, καίνε, επισκευάζουν*) συμπληρώνουν τα εσωτερικά στοιχεία αυτής της αντιπαράθεσης. Και όλες έχουν πολλά περιθώρια για **σχολιασμό** και **επέκταση**. Κορυφαία σκηνή αυτής της τραγωδίας είναι εκείνη του ανεφοδιασμού της πόλης από τα καράβια του Φλαντανελλά, που άφησε στους πολιορκημένους και μια αχτίδα ελπίδας για την αναμενόμενη βοήθεια από τη Δύση.

Τα συγκρουόμενα και **διαρκώς μεταβαλλόμενα** αυτά στοιχεία υπάρχουν σε όλη τη διάρκεια της πολιορκίας (*και του μαθήματος*) και προκαλούν το ενδιαφέρον και την αγωνία των μαθητών για την εξέλιξή τους. Αυτό βοηθάει ιδιαίτερα τη διδακτική προσέγγισή τους, που μπορεί να γίνει με σύντομες και επιλεγμένες για την εμβάθυνση του θέματος ερωτήσεις, π.χ:

- Τι (πιθανόν) έλεγε ο Μωάμεθ Β' στους υπηκόους του και τι στους Βυζαντινούς για την Άλωση της Κωνσταντινούπολης;
- Ήταν μεθοδικές ή τυχαίες οι ενέργειές του; Πού στηρίζετε την άποψή σας;
- Γιατί έσπασε την πολυτελή σκηνή του στο πιο ορατό από τα τείχη μέρος και γιατί έβαλε τόσες χιλιάδες γενίτσαρους γύρω του;

Με παρόμοιες ερωτήσεις μπορούμε να βοηθήσουμε τους μαθητές «να μπουν» στην Πόλη και να βιώσουν στοιχεία από τη ζωή και την αγωνία των πολιορκημένων (**ενσυναίσθηση**).

- Τι νιώθουν οι Βυζαντινοί για τους πολιορκητές ή για τους δυτικούς;
- Γιατί αρνούνται την παράδοση της Πόλης τους;
- Τι φοβούνται και τι ελπίζουν;
- Έχουν εμπιστοσύνη στον αυτοκράτορά τους και γιατί;

Οι **χάρτες 6.1 και 6.4**, με τα γεωγραφικά στοιχεία της Πόλης και της ευρύτερης περιοχής πρέπει να είναι «*διαρκώς υπόψη*» των μαθητών. Στο περιστατικό του ανεφοδιασμού από το Φλαντανελλά είναι καλό να επισημανθεί η στρατηγική σημασία του **Κεράτιου** κόλπου για την άμυνα της Πόλης.

Η κατανόηση της σημασίας του θα βοηθήσει τους μαθητές να ερμηνεύσουν την αγωνιώδη προσπάθεια των Βυζαντινών να τον κρατήσουν ελεύθερο, αλλά και των Τούρκων να τον κατακτήσουν.

Οι πηγές **3** και **5** φωτίζουν από διαφορετικές θέσεις το γεγονός της διπλωματικής επικοινωνίας ανάμεσα στους δύο αντιπάλους. Όσο κι αν η πηγή **3** του Τούρκου περιηγητή είναι μεταγενέστερη (17ος αι.), έχει παρόμοια αξία με εκείνη του Βυζαντινού χρονογράφου, γιατί προέρχεται από την άλλη πλευρά, διαθέτει απόσταση χρόνου από τα γεγονότα και πιθανώς έχει στηριχτεί σε πληροφορίες από προηγούμενες τουρκικές πηγές.

Η αντιπαράθεση και η συνεξέταση αυτών των στοιχείων **τονίζει τις διαφορές** που υπήρχαν ανάμεσα στους δυο «κόσμους» και κάνουν στους μαθητές φανερούς τους λόγους για τους οποίους στις ιστορικές πηγές έχουμε συχνά, για το ίδιο γεγονός, διαφορετικές ή και αντικρουόμενες απόψεις. Αυτό θα το κατανοήσουν καλύτερα αν ζητούσαμε από τους ίδιους να χωριστούν σε δυο ομάδες (*πολιορκητών και πολιορκημένων*) και η καθεμιά να κάνει (από τη δική της πλευρά) ένα σύντομο χρονικό της πολιορκίας δικαιολογώντας τις ενέργειες των μελών της. Το ίδιο (πιθανώς) θα συμβεί, αν με την ίδια διαδικασία κληθούν να σχολιάσουν ένα (παρόμοιο ίσως) επίκαιρο γεγονός, που βίωσαν οι ίδιοι από τα Μ.Μ.Ε.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Χώρος-χρόνος, μεταβολή, επικοινωνία, ομοιότητα-διαφορά.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Επαναληπτική-οργανωτική δραστηριότητα ακροστιχίδας της κυρίαρχης λέξης του μαθήματος «**πολιορκία**». Απαντά στον 1ο στόχο. Οι περισσότερες από τις ζητούμενες για τη συμπλήρωσή της λέξεις υπάρχουν στα κείμενα και αποτελούν ιστορικούς όρους του μαθήματος. Τη σωστή απάντηση δίνουν οι λέξεις: **ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ, ΟΡΘΟΔΟΞΟΙ, ΛΑΤΙΝΟΥΣ, ΙΣΤΙΟΦΟΡΑ, ΟΥΡΒΑΝΟΣ, ΡΟΥΜΕΛΗ-ΧΙΣΑΡ, ΚΕΡΑΤΙΟΣ, ΙΟΥΣΤΙΑΝΙΑΝΗΣ, ΑΛΥΣΙΔΑ.**

2. Η άσκηση είναι επαναληπτική-οργανωτική των κυρίων σημείων του μαθήματος και απαντά **και στους δύο στόχους**. Η προτροπή προς τους μαθητές να περιγράψουν επιλεκτικά (και σύντομα) κάποιους από τους τρόπους ενέργειας των πολιορκητών ή των πολιορκημένων τούς αναγκάζει να μεταφερθούν στην εποχή, να ζήσουν τα γεγονότα (**ενσυναίσθηση**) και να επιλέξουν κατάλληλους ιστορικούς όρους για τη σύντομη περιγραφή τους. Ο σχολιασμός των προτάσεων κάποιων μαθητών μπορεί να επεκτείνει το θέμα και να προετοιμάσει την τάξη για την καλύτερη συζήτηση της 4ης δραστηριότητας.

3. Η δραστηριότητα ανταποκρίνεται στο **2ο στόχο** και προτρέπει τους μαθητές να αντλήσουν πληροφορίες από **διαφορετικής προέλευσης πηγές**. Η παράθεση των δυσανάλογων αριθμητικά δυνάμεων των δύο αντιπάλων (1 προς 10) κάνει τη συζήτηση ενδιαφέρουσα και το σχολιασμό περισσότερο κριτικό. Η αναζήτηση μάλιστα, κατά τη διάρκεια της, παραδειγμάτων από την ιστορία προηγούμενων ετών (Τροία, Μαραθώνας, Θερμοπύλες, κ.ά.) στηρίζει τη γενναία απόφαση των πολιορκημένων και γενικεύει τον ομηρικό χρησμό ότι σε παρόμοιες περιπτώσεις: «ένας οϊωνός είναι άριστος; να αμύνεσαι για την πατρίδα».

4. Η δραστηριότητα ανταποκρίνεται και στους **δύο στόχους** του μαθήματος. Δίνει στους μαθητές την ευκαιρία να οργανώσουν τα γεγονότα της πολιορκίας και να τα συνδέσουν με τα πρόσωπα που πήραν μέρος σ' αυτά. Η επιλογή μιας-δυο (*μόνο*) από τις ενέργειές τους δίνει σ' αυτούς την ευκαιρία να κρίνουν και να αξιολογήσουν το ρόλο κάθε προσώπου, αλλά και τη σημασία των ενεργειών του.

Ο (*τεκμηριωμένος*) σχολιασμός της επιλογής τους ακόμη τους βοηθά να πάρουν πρωτοβουλίες και να αναπτύξουν **δεξιότητες λόγου** και **διαλόγου** (*ομιλώ και ακούω*), που είναι ένας από τους σημαντικούς παράγοντες ιστορικής γνώσης.

5. Και αυτή η δραστηριότητα δίνει την ευκαιρία στους μαθητές να ανακαλέσουν τα γεγονότα

της πολιορκίας και, συνοψίζοντάς τα, να τα προσαρμόσουν στα μέσα της σημερινής εποχής. Επίκαιρα περιστατικά, που τα παιδιά βιώνουν ως αναγνώστες ή τηλεθεατές, μπορούν να αποτελέσουν οδηγό προς μίμηση, υπό τον όρο του περιορισμού τους στα όρια του θέματος (**επικοινωνία, χώρος-χρόνος, ομοιότητα-διαφορά**).

36. Η ΑΛΩΣΗ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΤΟΥΡΚΟΥΣ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

1. Να γνωρίσουν οι μαθητές το γεγονός της Άλωσης και να αξιολογήσουν τη σημασία του για το λαό της Πόλης και για το έθνος ολόκληρο.

2. Να νιώσουν τη συγκίνηση από τη μελέτη των κειμένων, των θρήνων, των θρύλων και των παραδόσεων, που αναφέρονται στην άλωση της Πόλης.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Το κεφάλαιο αυτό είναι το τελευταίο ιστορικό της φετινής ιστορίας. Τα γεγονότα που αναφέρονται σ' αυτό ήταν αναμενόμενη εξέλιξη και κορύφωση όσων αναφέρθηκαν και συζητήθηκαν στα τρία τελευταία μαθήματα (33, 34, 35).

Το αρχικό κείμενο δίνει παραστατικά το χρονικό της **μεταβολής** από την πολιορκία στην Άλωση και βοηθάει τους μαθητές να παρακολουθήσουν και να κρίνουν τις εξελίξεις, τις ενέργειες των πρωταγωνιστών και τα αποτελέσματά τους. Το χρονικό αυτό προκαλεί ερωτήματα τα οποία μπορεί να τεθούν και να συζητηθούν στη διάρκεια της επεξεργασίας του μαθήματος:

- Πώς ταξίδεψαν τα πλοία του Μωάμεθ Β' στη στεριά, τόσο μυστικά και τόσο γρήγορα;
- Ποια σημασία είχε αυτό το γεγονός για καθέναν από τους αντιπάλους;
- Γιατί ο Μωάμεθ δε χρησιμοποίησε τα κανόνια του από την αρχή της πολιορκίας;
- Γιατί επέμενε ιδιαίτερα στην παράδοση της Πόλης και δε βομβάρδιζε τα τείχη της;
- Πώς κρίνετε την άρνηση των Βυζαντινών να δεχτούν τις προτάσεις του Μωάμεθ;
- Μοιάζει η απάντησή τους με κάποιες των αρχαίων Ελλήνων προς τους Πέρσες;

Με παρόμοιο τρόπο μπορούμε να προσεγγίσουμε τα τελευταία γεγονότα της επίθεσης, τις απρόοπτες εξελίξεις τους και τη σημασία που αυτές είχαν για την Άλωση της Πόλης:

- Γιατί η επίθεση έγινε από όλα τα μέρη και με πολλούς τρόπους;
- Γιατί διατηρούσαν κρυφές τις δεξαμενές νερού οι Βυζαντινοί;
- Γιατί ο τραυματισμός του Ιουστινιάνη προκάλεσε αναταραχή στους υπερασπιστές;
- Πώς κρίνετε την παρουσία του αυτοκράτορα στην πρώτη γραμμή της άμυνας;
- Ήταν συνετή η ενέργειά του αυτή;
- Πώς βρέθηκε άραγε ανοιχτή η Κερκόπορτα;

Τα κείμενα και οι εικόνες του μαθήματος αποτελούν πηγές άντλησης πρόσθετων πληροφοριών για τα γεγονότα, αλλά και αφετηρία για τις δραστηριότητες του τετραδίου εργασιών και του επαναληπτικού μαθήματος της ενότητας. Για αξιοποίηση και διαθεματική επέκταση προσφέρονται ιδιαίτερα τα κείμενα-πηγές 5 (του Φώτη Κόντογλου) και 6.α και β (του Εβλιγιά Τσελεμπί), σε συσχέτισμό με την εικόνα-πηγή 5.α. του λαϊκού ζωγράφου Θεόφιλου. Η διαφορά απόψεων ανάμεσα στα δύο κείμενα-πηγές είναι μια καλή ευκαιρία για τη συνεξέταση και την κριτική αντιμετώπιση των πληροφοριών που μας δίνουν.

Το γεγονός της Άλωσης της Πόλης όμως δεν περιορίστηκε στον τόπο και το χρόνο που συνέβη. Ξεπέρασε τα όριά τους κι έφτασε σε κάθε γωνιά της χαμένης αυτοκρατορίας. Στους αιώνες που ακολούθησαν οι Έλληνες το κράτησαν στη μνήμη και στην καρδιά τους και το έντυσαν με θρήνους, θρύλους και παραδόσεις, που συντήρησαν τον καημό και κράτησαν ζωντανή την ελπίδα τους. Δείγμα των παραπάνω αποτελεί ο θρήνος-πηγή 7 και η λαϊκή ζωγραφική του Παναγιώτη

Ζωγράφου (35.2.) και του Θεόφιλου (5.α).

Αυτούς τους θρύλους, τις παραδόσεις και τις μνήμες του λαού μας για την Πόλη προτρέπει τους μαθητές να αναζητήσουν, κατά ομάδες, η **5η** δραστηριότητα του τετραδίου εργασιών, πιστεύοντας ότι αυτή θα είναι μια από τις πιο σημαντικές εργασίες τους στο μάθημα της φετινής σχολικής χρονιάς (**Στόχος 2ος**).

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Χώρος - χρόνος, επικοινωνία, μεταβολή, άτομο - σύνολο, μεταβολή, σύστημα.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Δραστηριότητα συμπλήρωσης ακροστιχίδας της **Άλωσης**, που είναι και ο **ιστορικός όρος-κλειδί** του μαθήματος. Οι ζητούμενες για τη συμπλήρωσή της λέξεις προέρχονται από το ιστορικό λεξιλόγιο της ενότητας. Η χρήση και ο σχολιασμός τους εδώ δίνει την ευκαιρία εμβάθυνσης της σημασίας καθεμιάς στην εξέλιξη του γεγονότος. Οι σωστές για τη συμπλήρωση λέξεις είναι: **ΑΝΕΜΟΣΚΑΛΕΣ, ΛΑΓΟΥΜΙΑ, ΩΧΙ!, ΣΤΕΡΙΑ, ΗΛΙΟΣ.**

2. Δραστηριότητα κριτικής - αξιολογικής σκέψης που συνδέεται με τα ζητούμενα του **1ου στόχου**. Προτρέπει τους μαθητές να αξιολογήσουν το γεγονός της Άλωσης, εκτιμώντας τις επιπτώσεις που αυτό είχε σε καθέναν από τους αποδέκτες του (Τούρκους, Βυζαντινούς, Έλληνες, ανθρωπότητα).

Η πολλαπλή αυτή εκτίμηση βοηθάει ιδιαίτερα το 2ο μέρος της δραστηριότητας, που ζητά την αξιολόγηση των διαφορετικών απόψεων που υπάρχουν για το ίδιο γεγονός (*πώς π.χ. θα εκτιμούσε το θάνατο του Κωνσταντίνου ένας Βυζαντινός, ένας Τούρκος ή ένας Βενετός ιστορικός*).

3. Δραστηριότητα αξιοποίησης των ιστορικών όρων της ενότητας σε σύντομο γραπτό λόγο (**γλώσσα**). Οι δραστηριότητες αυτού του τύπου, πέρα από τις γνώσεις που προσφέρουν, ασκούν τους μαθητές στην οργάνωση δικού τους ιστορικού λόγου.

4. Η δραστηριότητα ανταποκρίνεται στο **2ο στόχο**. Προτρέπει τους μαθητές να αντλήσουν πρόσθετες πληροφορίες για το **ίδιο γεγονός (της Άλωσης)** από **διαφορετικής μορφής πηγές (εικόνα, λογοτεχνικό κείμενο)**. Οι πηγές αυτές (Θεόφιλου, Κόντογλου), που είναι πολύ μεταγενέστερες, δείχνουν τη σημασία και την επίδραση που είχε και εξακολουθεί να έχει το γεγονός της Άλωσης της Πόλης σε πολλές μορφές τέχνης του νεότερου ελληνισμού, αλλά και στους ανθρώπους που τις υπηρετούν.

5. Η δραστηριότητα αυτή καλύπτει και επεκτείνει το **2ο στόχο**. Η προτροπή για την αναζήτηση, συλλογή και αξιοποίηση σχετικών με την Άλωση **θρήνων, θρύλων και παραδόσεων** δίνει την ευκαιρία στους μαθητές να αναπτύξουν «ερευνητικές» πρωτοβουλίες (*μόνοι ή σε ομάδες*), ως το τέλος της σχολικής χρονιάς.

Ως εύκολα προσβάσιμες πηγές αναζήτησης τέτοιων μαρτυριών προσφέρονται οι συλλογές δημοτικών τραγουδιών (*Ν. Πολίτη κ.ά.*), τα ανθολόγια νεοελληνικής λογοτεχνίας Γυμνασίου και Λυκείου καθώς και έντυπα - αφιερώματα στο γεγονός της Άλωσης. Επειδή το μάθημα αυτό θα διδαχτεί (*περίπου*) το 3ο δεκάημερο του Μαΐου, προσφέρεται για χρονικό συνδυασμό με την 29η Μαΐου (*ημερομηνία της Άλωσης*). Στο διάστημα αυτό είναι καλό να εκτεθεί στη γωνιά της ιστορίας ή σε ειδικό λεύκωμα-αφιέρωμα στην Πόλη το υλικό που συγκεντρώθηκε με τον τίτλο:

Κωνσταντινούπολη, από την κτίση ως την Άλωση.

Σημαντική **ηχητική μαρτυρία** για το θέμα αυτό αποτελεί η συλλογή τραγουδιών-θρήνων της Άλωσης, του Σίμωνα Καρρά. Η διαδικασία αναζήτησης και διερεύνησης των μαρτυριών αυτών μπορεί να είναι ανάλογη εκείνης που προτείνεται στην εισαγωγή του βιβλίου, για τα θέματα **τοπικής ιστορίας**, με τη διαδικασία των «**σχεδίων εργασίας**».

37. Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΥΠΡΟΣ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

1. Να γνωρίσουν οι μαθητές την ιστορική παρουσία της Κύπρου στη διάρκεια των βυζαντινών χρόνων και το σημαντικό ρόλο της γεωγραφικής της θέσης.
2. Να παρακολουθήσουν τους αγώνες που έκαναν οι κάτοικοί της για τη διατήρηση της ελευθερίας τους.
3. Να κατανοήσουν τους στενούς δεσμούς της νήσου με το Βυζάντιο, αλλά και την ιδιαιτερότητα της διοικητικής της αυτονομίας.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Την Κύπρο και την ιστορία της, ως μέρος της ελληνικής ιστορίας, έχουν γνωρίσει οι μαθητές από τις προηγούμενες, Γ' και Δ', τάξεις. Από τις γνώσεις τους αυτές είναι καλό να ανακληθούν όσες προσφέρονται για την ανάδειξη των μυθολογικών, ιστορικών και πολιτιστικών δεσμών του νησιού με τον υπόλοιπο ελληνισμό. Αυτό το στόχο άλλωστε έχει και η σύντομη αναφορά της πρώτης παραγράφου του μαθήματος για τη συχνή επικοινωνία των Κυπρίων τόσο με τη μητροπολιτικό ελληνισμό όσο και μ' εκείνον των αρχαίων αποικιών και των αλεξανδρινών-ελληνιστικών κρατιδίων (*Μπορεί, για παράδειγμα, ν' αναφερθούν η γέννηση της Αφροδίτης στην Πάφο, οι αγώνες του στρατηγού Κίμωνα κατά των Περσών²⁴, οι αρχαιολογικοί θησαυροί της Χοιροκίτιας, που οι μαθητές έχουν γνωρίσει από τα βιβλία ιστορίας τους*).

Την ξεχωριστή παρουσία της Κύπρου **στα βυζαντινά χρόνια** επιβάλλουν τα ίδια τα γεγονότα, στα οποία το νησί και οι κάτοικοί του πήραν μέρος, αλλά και η ιδιαιτερότητα της διοικητικής σχέσης του νησιού με το Βυζάντιο κατά τη διάρκεια των αραβικών επιδρομών και κατακτήσεων. Εδώ είναι σκόπιμο να τονιστεί και να αιτιολογηθεί η ιδιαίτερη φροντίδα του Μ. Κωνσταντίνου για την ανοικοδόμηση του πληγωμένου από τον Εγκέλαδο νησιού και να συνδυαστεί με τη στρατηγική σημασία της θέσης του, την οποία αυτός πρόσεχε ιδιαίτερα (*παράδειγμα και το Βυζάντιο*).

Η 3η παράγραφος του κειμένου μπορεί να αξιοποιηθεί διδακτικά και να συνδυαστεί με το 27ο κεφάλαιο της «καθημερινής ζωής των βυζαντινών στην ύπαιθρο», με το οποίο έχει πολλά κοινά στοιχεία. Για τον ίδιο λόγο προσφέρονται για συζήτηση και σχολιασμό οι ασχολίες των κατοίκων και η αξιοποίηση των ορυχείων ως πηγών πλούτου των κατοίκων του νησιού.

Οι παράγραφοι 4, 5 και 6 δίνουν ένα συνοπτικό χρονικό των αδιάκοπων κινδύνων που αντιμετώπιζε το νησί στα χρόνια της αραβικής κατάκτησης. Κατά τη διαπραγματεύσή τους προσφέρεται η αναδρομή και η συνεξέτασή τους με το 20ό κεφάλαιο (*των ακριτών*) και ιδιαίτερα με το κείμενο-πηγή 2α που αναφέρεται στην έγνοια του Διγενή ακρίτα για την Κύπρο. Η συγκριτική αυτή θεώρηση δίνει στους μαθητές την ευκαιρία να διαπιστώσουν ότι οι θρύλοι και οι παραδόσεις του λαού μας έχουν, κατά κανόνα, ιστορικές ρίζες και είναι γοητευτικό να τις αναζητείς και να τις επισημαίνεις.

Η περίπτωση της μακρόχρονης ουδετερότητας, της διπλής φορολογίας και της αυτόνομης διοίκησης του νησιού αποτελεί διπλωματική πρωτοτυπία για την εποχή, αλλά και γεγονός αναφοράς για τους αιώνες που ακολούθησαν. Κατά την επεξεργασία και τη συζήτηση των γεγονότων αυτών είναι αναγκαίο να τονιστεί ότι οι Κύπριοι και στα χρόνια αυτά θεωρούσαν το νησί τους αναπόσπαστο τμήμα της βυζαντινής αυτοκρατορίας και διατηρούσαν ισχυρούς δεσμούς με το Βυζάντιο. Όπως αναφέρεται και σε πηγές της εποχής ο Αρχιεπίσκοπος της νήσου έπαιρνε πάντα μέρος στις Οικουμενικές Συνόδους της εκκλησίας και ικανός αριθμός Κυπρίων φοιτούσε στην Πατριαρχική Σχολή και το πανεπιστήμιο της Πόλης.

Οι εικόνες και τα κείμενα-πηγές επεκτείνουν τις πληροφορίες του μαθήματος και ανοίγουν

24. Το άγαλμα του Κίμωνα είναι στημένο σε κεντρική πλατεία της Λαρνακας με την επιγραφή:
«**Κίμων ο Αθηναίος: και νεκρός ενίκα**».

θέματα για συζήτηση και σχολιασμό στην τάξη. Τέτοια, για παράδειγμα, μπορεί να είναι τα προνομιακά δικαιώματα του Αρχιεπισκόπου, η προστασία των εικονολατρών προσφύγων, η ύπαρξη πολλών οχυρών και κάστρων στο νησί.

Επειδή το κεφάλαιο αυτό είναι το τελευταίο των ιστορικών ενοτήτων **δε συνοδεύεται με δραστηριότητες στο Τ/Ε**. Ο χρόνος που θα δινόταν σ' αυτές προτείνεται να χρησιμοποιηθεί, με πρωτοβουλία των μαθητών, για την οργάνωση ενός αφιερώματος εργασίας με θέμα: «Βυζαντινά μνημεία στη σημερινή Κύπρο».

38. Η ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

1. Να γνωρίσουν οι μαθητές τους τρόπους με τους οποίους οι Βυζαντινοί ρύθμιζαν τις σχέσεις τους με τις άλλες χώρες.
2. Να κατανοήσουν την έννοια της διπλωματίας, τη διαχρονική της σημασία και τη χρήση του όρου στον καθημερινό λόγο.
3. Να κατανοήσουν τη σημασία του εκχριστιανισμού των γειτόνων του Βυζαντίου, ως διπλωματικού μέσου για την ύπαρξη φιλικών σχέσεων και την ανάπτυξη πολιτιστικών ανταλλαγών.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Το κεφάλαιο αυτό αναφέρεται στη **διπλωματία**. Αποτελεί σύνοψη και ανακεφαλαίωση γεγονότων που διδάχτηκαν αποσπασματικά στη διάρκεια της σχολικής χρονιάς και είχαν τα στοιχεία της διπλωματίας. Από τη συνεξέταση και τη συζήτησή τους αναμένεται να βοηθηθούν οι μαθητές να κατανοήσουν τη δύσκολη για αυτούς έννοια της διπλωματίας (**στόχος 2ος**).

Ο τίτλος του μαθήματος άλλα και οι διπλωματικές ενέργειες των Βυζαντινών και των Τούρκων, που αναφέρονται στα τελευταία πριν από την άλωση μαθήματα (*αποστολή πρεσβειών του Παλαιολόγου στο Μουράτ Β' για ειρήνη, στον Πάπα και στους Βενετούς για βοήθεια, προτάσεις του Μωάμεθ Β' για παράδοση κ.ά*) μπορούν ν' αποτελέσουν αφετηρία της διδασκαλίας του μαθήματος. Στην εξέλιξή της όμως είναι αναγκαίο, με κατάλληλες ερωτήσεις, να προτρέψουμε τους μαθητές να ανακαλέσουν ενέργειες ή γεγονότα που συνάντησαν σε προηγούμενα μαθήματα στη διάρκεια της χρονιάς και είχαν στοιχεία διπλωματίας. Έτσι μπορεί να αναφερθούν:

- Η παρουσία Αβάρων πρεσβευτών στην Πόλη στα χρόνια του Ιουστινιανού.
- Η αποστολή πρεσβείας και χρημάτων σ' αυτούς, από το Σέργιο και το Βώνο, στα χρόνια του Ηράκλειου, για να λύσουν την πολιορκία της Πόλης.
- Η παραχώρηση βυζαντινών εδαφών στους Βουλγάρους, με την υποχρέωση να εμποδίζουν άλλους να παραβιάζουν τα σύνορα.
- Η πρόσκληση του Κύριλλου και του Μεθόδιου στις σλαβικές χώρες για να διδάξουν το χριστιανισμό.
- Η βάπτιση της Ρωσίδας Δούκισσας Όλγας στην Κωνσταντινούπολη και ο γάμος της βυζαντινής πριγκίπισσας Άννας με το Ρώσο ηγεμόνα Βλαδίμηρο
- Η παραχώρηση εμπορικών και άλλων προνομίων στους Ρώσους, τους Βενετούς και τους Γενουάτες.

Από τη διαπραγμάτευση όλων αυτών των γεγονότων και άλλων, που πιθανώς θα προκύψουν κατά τη συζήτηση, είναι αναμενόμενο να φωτιστεί καλύτερα το θέμα και να γίνει κατανοητό ότι:

- Οι Βυζαντινοί στην εξωτερική πολιτική τους «χρησιμοποιούσαν το χρυσό περισσότερο από το ξίφος».
- Η εξαγορά της φιλίας ή της συμμαχίας με την καταβολή χρημάτων σε κάποιους γείτονες

έλυνε προσωρινά ή σε κάποιο βάθος χρόνου τα προβλήματά τους. Άνοιγε όμως την όρεξη σε άλλους για να επιτύχουν το ίδιο, θεωρώντας ότι το Βυζάντιο ήταν μια ανεξάντλητη πηγή πλούτου.

Οι πηγές και οι δραστηριότητες του μαθήματος επεκτείνουν τις πληροφορίες του αρχικού κειμένου και προτρέπουν τους μαθητές να κάνουν συσχετισμούς και διαθεματικές συνδέσεις του θέματος με τη σημερινή ελληνική και παγκόσμια διπλωματία.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Χώρος-χρόνος, επικοινωνία, αλληλεπίδραση, μεταβολή.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Η δραστηριότητα ανταποκρίνεται στο **2ο στόχο**. Η χρήση από τους μαθητές της λέξης **διπλωματία** ή παραγώγων της σε εκφράσεις της καθημερινής ζωής τούς βοηθάει να κατανοήσουν τη σημασία της λέξης, όπως έχει εξελιχτεί σήμερα.

Η συζήτηση κάποιων από τις συμπληρωμένες προτάσεις και ο σχολιασμός τους στην τάξη τους βοηθά να κατανοήσουν ότι διπλωματικοί τρόποι δράσης υπάρχουν και στην καθημερινή ζωή. (**Γλώσσα**).

2. Ανακεφαλαιωτική δραστηριότητα που απαντά στον **1ο στόχο**. Από τα πρώτα βυζαντινά χρόνια αναφέρονται αρκετές περιπτώσεις διπλωματικών τρόπων επικοινωνίας των αυτοκρατόρων με τους γειτονικούς λαούς και κάποιες από αυτές αναφέρθηκαν παραπάνω. Η διερεύνηση αυτή και η επανεξέταση κάποιων συζητημένων στα προηγούμενα μαθήματα περιπτώσεων δίνει στους μαθητές την ευκαιρία «να διευρύνουν το διπλωματικό τους ορίζοντα» και να **κατανοήσουν** τη σημασία του δύσκολου γι' αυτούς ιστορικού όρου της διπλωματίας.

Η πρόταση ανάθεσης της δραστηριότητας αυτής ως «*εργασία για το σπίτι*» έχει στόχο να δώσει χρόνο καλύτερης διερεύνησης και κριτικής επιλογής των διδαγμένων βυζαντινών περιπτώσεων. Η κατανόησή τους θα τους διευκολύνει στην καλύτερη διαχείριση και των επόμενων δραστηριοτήτων 3 και 5.

3. Επαναληπτική-οργανωτική δραστηριότητα, που απαντά στον **3ο στόχο**. Στην ενότητα του βιβλίου «οι γειτονικοί λαοί» έγινε επανειλημμένως λόγος για τη διπλωματική προσφορά των ιεραποστόλων, με σημαντικότερη εκείνη του Κύριλλου και του Μεθόδιου. Ο Πατριάρχης **Φώτιος**, ο κορυφαίος της χριστιανικής διπλωματίας, αναφέρει π.χ. ότι «**το έθνος των Βουλγάρων, μετά τον εκχριστιανισμό του άλλαξε**». Και οι Ρώσοι έγιναν «*έθνος φιλικό και ομόθρησκο*» προς το Βυζάντιο, μετά τη βάπτιση της Δούκισσας **Όλγας** και το γάμο του Ρώσου ηγεμόνα **Βλαδίμηρου** με τη βυζαντινή πριγκίπισσα **Άννα**.

Οι μαθητές, με τη διαδικασία που προτείνει η προηγούμενη δραστηριότητα, μπορούν να αναζητήσουν και να σχολιάσουν και άλλα σχετικά παραδείγματα και να επισημάνουν σ' αυτά στοιχεία διπλωματίας.

4. Μεγάλο μέρος των ειδήσεων και της ύλης των Μ.Μ.Ε. σήμερα αναφέρεται στις σχέσεις, τις συνεργασίες, τις έριδες και τις συμμαχίες των διαφόρων χωρών. Το γεγονός αυτό κάνει προσιτή και ευχάριστη τη συγκέντρωση και την ταξινόμηση, «διπλωματικού» υλικού (*εικόνων, κειμένων και πολιτιστικών ανταλλαγών*) και βοηθά τους μαθητές να κατανοήσουν την πολλαπλή δραστηριότητα των διπλωματικών υπηρεσιών. Η ταξινόμηση του υλικού είναι καλό να γίνει σε πίνακα ή άλμπουμ κατά θέμα (*π.χ. εμπορικές συμφωνίες, πολιτικές διασκέψεις, αποκατάσταση διπλωματικών σχέσεων, πολιτιστικές ανταλλαγές κ.ά.*).

5. Δραστηριότητα διαχρονικής σύνδεσης της βυζαντινής με τη σημερινή διπλωματία. Στόχο έχει να κατανοήσουν οι μαθητές ότι για να φτάσουν οι δύο χώρες στις ιστορικές αυτές συμφωνίες προηγήθηκαν πολλές διπλωματικές επαφές μεταξύ όλων των χωρών της Ε.Ε.

39. Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΣΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

1. Να γνωρίσουν οι μαθητές τη θέση της γυναίκας στο Βυζάντιο και να τη συσχετίσουν με τη θέση των σημερινών γυναικών.
2. Να αναζητήσουν τους λόγους που την κράτησαν μακριά από την κοινωνική ισότητα και δράση, αλλά και τη δική της επιμονή να μετέχει ισότιμα σ' αυτή.
3. Να κατανοήσουν το ρόλο που έπαιξε η (χριστιανική) βυζαντινή νομοθεσία στη βελτίωση της θέσης της γυναίκας στην οικογένεια και στην κοινωνία.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Τη θέση και τη δραστηριότητα κάποιων βυζαντινών γυναικών συναντήσαμε αποσπασματικά σε προηγούμενα μαθήματα της φετινής μας ιστορίας. Το μάθημα αυτό δίνει την ευκαιρία σύνοψης του θέματος και σχολιασμού ορισμένων πτυχών του. Από το αρχικό κείμενο και τις πηγές του μαθήματος γίνεται φανερό ότι:

- Τη θέση της γυναίκας στη βυζαντινή οικογένεια και την κοινωνία καθόριζε η κρατική νομοθεσία, αλλά και οι κοινωνικές ή οι τοπικές συνήθειες γι' αυτή.
- Όλες αυτές την ήθελαν **περιορισμένη** στο σπίτι, **αποκλεισμένη** από την εκπαίδευση και την κοινωνική δράση και **υποταγμένη** στον πατέρα ή το σύζυγο.

Τα δεδομένα αυτά είναι αναμενόμενο να ξαφνιάσουν τους μαθητές -ιδιαίτερα τα κορίτσια- και να τους προκαλέσουν ερωτήματα για τις αιτίες που δημιουργούσαν αυτά τα προβλήματα. Όλα αυτά δίνουν μια καλή ευκαιρία για βαθύτερη επεξεργασία του θέματος, κατά την οποία είναι αναγκαίο να τονιστεί ότι:

- Οι νομοθετικές ρυθμίσεις του Ιουστινιανού, αλλά και των Ισαύρων και των Μακεδόνων αυτοκρατόρων βελτίωσαν τη θέση της γυναίκας στην οικογένεια.
- Οι **αλλαγές** και οι **βελτιώσεις** των νόμων όμως δεν κάλυψαν όλα τα θέματα και δεν έλυσαν όλα τα προβλήματα.
- Πολλές από αυτές τις ρυθμίσεις ακόμη δεν εφαρμόζονταν στην πράξη, επειδή δεν ακολουθούσαν τις τοπικές παραδόσεις και συνήθειες του λαού, οι οποίες είχαν μακροχρόνιες και δυσμενείς για τις γυναίκες καταβολές:

*«Στο σπίτι τώρα πήγαινε και κάτσε στις δουλειές σου,
στη ρόκα και στον αργαλειό»,*

συμβουλεύει ο Τηλέμαχος τη μητέρα του Πηνελόπη στην Οδύσσεια (Α 357-358).

Με αφορμή τις πληροφορίες των κειμένων και των εικόνων-πηγών μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι οι βυζαντινές γυναίκες της πόλης και της υπαίθρου βρήκαν τον τρόπο να ξεπεράσουν το απαγορευτικό αυτό πλαίσιο, να μετέχουν στις κοινωνικές εκδηλώσεις και να διακρίνονται σε εμπορικές δραστηριότητες.

Κατάφεραν ακόμη, σε όλες τις ηλικίες, να περιποιούνται τον εαυτό τους και να φροντίζουν ιδιαίτερα το στολισμό και την εμφάνισή τους, παρά την αρνητική στάση της εκκλησίας για το θέμα αυτό. Τη φροντίδα αυτή αποτυπώνει παραστατικά ένα μεταγενέστερο δημοτικό μας τραγούδι που λέει για τη στολιζόμενη βυζαντινή:

*«Βάζει τον ήλιο πρόσωπο και το φεγγάρι αστήθι
και του κοράκου το φτερό βάζει καμαροφρύδι».*

Η επιμονή των γυναικών σ' αυτό ήταν ίσως και μια αντίδραση στις παραδόσεις της κοινωνίας και στις συστάσεις της εκκλησίας, που τις ήθελαν σεμνές, άβαφες, αστόλιστες και περιορισμένες στο σπίτι (**Στόχος 2ος**). Όλα αυτά δίνουν αφορμές για ερωτήματα και συζήτηση, κατά τη διάρκεια της επεξεργασίας του μαθήματος, και αποτελούν στηρίγματα για την ανταπόκριση των μαθητών στις ζητούμενες δραστηριότητες του τετραδίου εργασιών.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Χώρος-χρόνος, ομοιότητες-διαφορές, σύστημα και μεταβολή.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Επαναληπτική-οργανωτική άσκηση συμπλήρωσης ακροστιχίδας, με δεδομένη τη λέξη-κλειδί του μαθήματος (γυναίκα) και ζητούμενες λέξεις του ιστορικού του λεξιλογίου.

Ο προτεινόμενος επιλεκτικός σχολιασμός κάποιων από τις προτάσεις δίνει τη δυνατότητα πιθανής επανεξέτασης και επανεκτίμησης στοιχείων του θέματος που αυτές αναφέρονται.

Οι σωστές για τη συμπλήρωση της ακροστιχίδας λέξεις είναι: **ΓΑΜΟΣ, ΥΜΝΟΥΣ, ΝΗΜΑΤΑ, ANNA, ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ, ΚΟΜΜΩΤΡΙΕΣ (ή κεντήστρες), ΑΓΑΘΗΣ.**

2. Η δραστηριότητα ανταποκρίνεται στο **2ο στόχο**. Ο **εκπαιδευτικός αποκλεισμός** των βυζαντινών γυναικών έχει, σίγουρα, μεγάλο ποσοστό ευθύνης για τις πολλές κοινωνικές **διακρίσεις** που λειτούργησαν επί πολλούς αιώνες εις βάρος τους. Αυτός όμως, με διάφορες μορφές και για πολλούς λόγους, έφτασε και ως τις μέρες των γονιών και των παππούδων των μαθητών μας.

Η δραστηριότητα προτείνει στους μαθητές να διερευνήσουν αυτό το γεγονός και, με βάση τις άμεσες πληροφορίες τους, να κάνουν κριτικές αναγωγές στο παρελθόν, αλλά και στη βελτιωμένη σημερινή πραγματικότητα.

3. Η δραστηριότητα προτρέπει τους μαθητές να αντλήσουν πληροφορίες από πηγές. Το απόσπασμα του ποιήματος αποτελεί μια ακριβόλογη μαρτυρία του τρόπου ανατροφής της βυζαντινής κόρης, που συνεχίστηκε, για άλλους λόγους και στα χρόνια της τουρκοκρατίας. Ο **«οικιακός περιορισμός»** της Αρετής, η **ιδιαίτερη αγάπη** και φροντίδα της μάνας γι' αυτή, το προξενιό στα δώδεκα χρόνια, το **οικογενειακό συμβούλιο** των αδελφών και της χήρας μάνας κ.ά., εκτός από θαυμάσια ποιητικά και λαογραφικά στοιχεία, αποτελούν διασταυρωμένες έμμεσες μαρτυρίες για τον τρόπο ανατροφής των κοριτσιών στο Βυζάντιο.

Η διαφορετική γνώμη του Κωνσταντίνου οφείλεται, πιθανότατα, στις **εμπορικές ή διπλωματικές** απασχολήσεις του, οι οποίες τον ήθελαν συχνά στη μακρινή Βαβυλώνα, η οποία ήταν το αντίπαλο εμπορικό και οικονομικό κέντρο της Πόλης στην Ανατολή (**Γλώσσα**).

4. Η δραστηριότητα ανταποκρίνεται στον **1ο στόχο**. Τα στοιχεία των κειμένων και των άλλων μαρτυριών του μαθήματος προσφέρονται για τις ζητούμενες διαχρονικές συγκρίσεις και για τη διαπίστωση ομοιοτήτων ή διαφορών ανάμεσα στις βυζαντινές και τις σημερινές γυναίκες. Πολλές **ομοιότητες** υπάρχουν στις οικογενειακές φροντίδες, στην ανατροφή των παιδιών, στον τρόπο ζωής, στολίσματος και συμπεριφοράς. Σημαντικές **διαφορές** υπάρχουν στην κοινωνική τους θέση και συμμετοχή. Οι σημερινές γυναίκες έχουν κατακτήσει σχεδόν όλα όσα έλειπαν από τις βυζαντινές (*μόρφωση, επαγγελματική καταξίωση, ισότητα δικαιωμάτων κ.ά.*).

40. Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΤΕΧΝΗ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

1. Να γνωρίσουν στοιχεία της βυζαντινής τέχνης, μέσα από τα αντιπροσωπευτικά δημιουργήματα όλων των μορφών της.
2. Να κατανοήσουν τη σπουδαιότητα της **λαϊκής** βυζαντινής τέχνης και να διαπιστώσουν τους δεσμούς της με την αρχαιότητα και την εποχή μας.
3. Να εκτιμήσουν τη σημασία της Βυζαντινής τέχνης για τον ελληνικό και τον παγκόσμιο πολιτισμό.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Από τα πρώτα μαθήματα της φετινής ιστορίας, και ιδιαίτερα στα σχετικά με τον **ελληνορωμαϊκό πολιτισμό** κεφάλαια, συναντήσαμε και συζητήσαμε **θέματα τέχνης**. Εκεί αναφέρθηκε ότι η τέχνη της περιόδου, που αρχίζει με την κατάκτηση της Ελλάδας από τους Ρωμαίους και φτάνει ως τη μεταφορά της πρωτεύουσας στο Βυζάντιο (146 π.Χ.-330 μ.Χ.) ήταν, σε όλες τις μορφές της, σύνθεση των στοιχείων που προέκυψαν από την αλληλεπίδραση των δύο λαών και των δύο πολιτισμών.

Χώρος ιδιαίτερης ανάπτυξης της **βυζαντινής τέχνης** είναι η Κωνσταντινούπολη και χρονική αφετηρία της το κτίσιμό της. Οι μαθητές μας έχουν γι' αυτό **προϋπάρχουσες γνώσεις** μέσα από τα σχετικά μαθήματα αυτής της περιόδου (**6 και 7**), που αναφέρονται στην επιλογή της θέσης, στην οχύρωση της Πόλης, στον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό της. Εκεί τους δόθηκε ευκαιρία να κατανοήσουν ότι χάρη στις προβλέψεις του Κωνσταντίνου μπόρεσαν να χτιστούν από τον ίδιο και τους διαδόχους αυτοκράτορες τα **διπλά τείχη**, τα **Παλάτια** και ο **ιππόδρομος**, οι **πλατείες** και οι **αγορές**, οι μεγάλες χριστιανικές **εκκλησίες**. Όλα αυτά τα κτίσματα στολίστηκαν με έργα τέχνης και διακοσμήθηκαν από διαλεχτούς τεχνίτες έτσι, που έγιναν πρότυπα και πηγές μίμησης για παρόμοια έργα σε άλλες πόλεις και περιοχές της αυτοκρατορίας.

Επειδή όμως τα θέματα τέχνης είναι δύσκολα κατανοητά από τους μαθητές αυτής της ηλικίας, είναι ανάγκη η διδακτική προσέγγισή τους να γίνεται μέσα από τα ίδια τα έργα ή τις εικόνες τους, όταν αυτό δεν είναι εύκολο. Την **αρχιτεκτονική και τη ζωγραφική των ναών** και τη διαφορά των ψηφιδωτών εικόνων από τις ζωγραφιστές τοιχογραφίες, για παράδειγμα, θα την κατανοήσουν περισσότερο αν τους δώσουμε την ευκαιρία να τη βιώσουν από κοντά, με την ευκαιρία επισκέψεων σε κάποιους από αυτούς. Για τον ίδιο λόγο θα εκτιμήσουν ιδιαίτερα την τέχνη και τη σημασία των **μικρογραφιών**, αν βρεθούν μπροστά σε ένα εικονογραφημένο ευαγγέλιο ή άλλο εκκλησιαστικό βιβλίο, που φυλάσσεται στο γειτονικό μοναστήρι ή στο Μουσείο της περιοχής του σχολείου τους. Γι' αυτό είναι καλό η διδασκαλία των «μαθημάτων τέχνης» να συνδυάζεται με επισκέψεις στους οικείους χώρους και με τη διαδικασία που αναφέρεται στο σχετικό με αυτές κεφάλαιο της εισαγωγής (**τοπική ιστορία**).

Στο μάθημα υπάρχουν αρκετές **εικόνες έργων τέχνης**, αντιπροσωπευτικές των μορφών που αναπτύχθηκαν στο Βυζάντιο. Στόχος τους είναι να δώσουν, την ευκαιρία στους μαθητές να έχουν οπτική επαφή με το θέμα που διαπραγματεύονται. Η **1η** αναφέρεται στα ψηφιδωτά, που αποτελούν τη σημαντικότερη μορφή και την ταυτότητα της βυζαντινής τέχνης. Τα δείγματα μικροτεχνίας από άργυρο, γυαλί και χρυσό (**εικόνες 3, 4, 5**) μας πείθουν ότι τα χέρια και η τέχνη των βυζαντινών έδιναν ομορφιά αλλά και «**πνοή ζωσα**» στα πολύτιμα αλλά και στα απλά υλικά. Η προσέγγισή τους είναι καλό να γίνει με τον τρόπο που αναφέρεται στο σχετικό με τις εικόνες κεφάλαιο της εισαγωγής. Μπορούν να αξιοποιηθούν ακόμη εικόνες έργων τέχνης από προηγούμενα μαθήματα.

Η συζήτηση και ο σχολιασμός της άποψης του Στήβεν Ράνσιμαν (*προοργανωτής και δραστηριότητα 3*) δίνει στους μαθητές την ευκαιρία να εκφράσουν τα συναισθήματα που νιώθουν, όταν ξένοι επιστήμονες, πολιτικοί, ή απλοί άνθρωποι εκφράζουν επαίνους για την πατρίδα μας και τον πολιτισμό της. Τους κάνει ακόμη φανερό το **χρέος** και την **ευθύνη** που έχουμε όλοι να **γνωρίσουμε**, να **αγαπήσουμε** και να **διαφυλάξουμε** τη μεγάλη πολιτιστική κληρονομιά, που οι πρόγονοί μας άφησαν σε μας και την ανθρωπότητα.

ΕΠΟΠΤΙΚΑ ΜΕΣΑ

Εικόνες ή σλαιντς με βυζαντινά έργα τέχνης ή μνημεία, ιστοσελίδες (www.culture.gr), Μαρίζα Ντεκάστρο, *Βυζαντινή Τέχνη*.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Χώρος-χρόνος, επικοινωνία, αλληλεπίδραση, μεταβολή, πολιτισμός.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Επαναληπτική οργανωτική δραστηριότητα, που ανταποκρίνεται στον **1ο στόχο**. Ο διαχωρισμός των μορφών της τέχνης (αρχιτεκτονικής, ζωγραφικής, γλυπτικής, μικροτεχνίας) είναι ανάγκη να γίνει κατανοητός από τους μαθητές, μέσα από τις προϋπάρχουσες για το θέμα αυτό γνώσεις τους, αλλά και από τα βιώματα και τις εμπειρίες τους. Δείγματα όλων των μορφών έχουμε από την αρχαία Ελλάδα (Κνωσσό, Σαντορίνη κ.ά. ζωγραφική, Αθήνα και αλλού αρχιτεκτονική και γλυπτική, από όλες σχεδόν τις περιοχές μικροτεχνία).

Οι Βυζαντινοί τεχνίτες επηρεάστηκαν θετικά από όλα αυτά, έδωσαν όμως τη προσωπική τους ταυτότητα στα δικά τους έργα. Τα ψηφιδωτά δάπεδα των αρχαίων (Πέλλας, Δήλου κ.ά.) οι Βυζαντινοί τα **«ανέβασαν»** στους τοίχους και τους τρούλους των ναών και δημιούργησαν τα θαυμαστά ψηφιδωτά έργα της Αγίας Σοφίας, της Ραβέννας, της Μονής Δαφνίου κ.ά. Χαρακτηριστικό δείγμα αυτής της τέχνης αποτελεί η εικόνα –πηγή **1**, από τη Μονή της Χώρας (της Πόλης) στην οποία εκτός από τα εκφραστικά πρόσωπα απεικονίζονται με θαυμαστό τρόπο και τα άλλα στοιχεία του περιβάλλοντος. Μία νέα μορφή τέχνης είναι οι μικρογραφίες των χειρογράφων. Μια διαφοροποίηση που πρέπει να επισημανθεί είναι ότι στο Βυζάντιο όλα τα είδη τέχνης υπηρετούν κυρίως τη θρησκεία.

2. Η δραστηριότητα είναι ανακεφαλαιωτική και ανταποκρίνεται στον **1ο στόχο**. Προτρέπει τους μαθητές να αναπτύξουν πρωτοβουλία, να συνεργαστούν και να συζητήσουν για γνωστά σ' αυτούς (από προηγούμενα μαθήματα) θέματα τέχνης, που τους προκάλεσαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον ή δεν κατόρθωσαν επαρκώς. Το **ενδεικτικό** θεματολόγιο της δραστηριότητας τους διευκολύνει να κάνουν την επιλογή και τους προτρέπει σε (πολλές ίσως) διαθεματικές συνδέσεις. Γι' αυτό η διαδικασία είναι καλό να κρατηθεί στα όρια των στόχων του μαθήματος και του προγραμματισμένου από το δάσκαλο διδακτικού χρόνου. (**χώρος-χρόνος, αλληλεπίδραση, μεταβολή, πολιτισμός**).

3. Η δραστηριότητα ανταποκρίνεται στο **2ο και τον 3ο στόχο**. Προτρέπει τους μαθητές να κάνουν κριτική προσέγγιση της άποψης του Στήβεν Ράσινμαν για την πολιτιστική προσφορά του Βυζαντίου στην ανθρωπότητα. Η απάντησή τους ζητείται να δοθεί μέσα από τη συναισθηματική τους διάθεση, που τους είναι περισσότερη οικεία (ενσυναίσθηση), αλλά και μέσα από το χρέος και την ευθύνη όλων για τη μεγάλη προγονική μας κληρονομιά. Το θέμα της τέχνης, συνολικά, και ο χρόνος που θα διδαχτεί (**τέλος διδακτικού έτους**) προσφέρονται ιδιαίτερα να συνδέσουμε και να «κλείσουμε» τη δραστηριότητα αυτή με μια στροφή του Κωστή Παλαμά, που αναφέρεται **και** στην τέχνη:

*«Όσο γνωρίζεις πιο καλά τόσο αγαπάς πιο πλέρια,
κι όσο και πιο πολύ αγαπάς και πιο καλά γνωρίζεις».*

Η **γνώση** και η **αγάπη** της πολιτιστικής μας κληρονομιάς από τους μαθητές, πρέπει κατά τον ποιητή, να είναι διαρκής στόχος κάθε παιδευτικής μας προσπάθειας.

Αν, στη διάρκεια της συζήτησης της δραστηριότητας μαζί με τους επαίνους τεθούν και θέματα ψόγου για την Ελλάδα και τους Έλληνες, είναι ευκαιρία να συζητηθούν και, αν πράγματι υπάρχουν, να γίνουν παράδειγμα προς βελτίωση και αποφυγή, (**επικοινωνία, αλληλεπίδραση, πολιτισμός**).

4. Δραστηριότητα συμπλήρωσης **ακροστιχίδας του τίτλου** με λέξεις του μαθήματος και του συγγενούς σ' αυτές ιστορικού λεξιλογίου. Οι σωστές για τη συμπλήρωσή της λέξεις είναι: ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ, ΥΜΝΟΙ, ΖΩΓΡΑΦΩΝ, ΑΓΙΟΓΡΑΦΙΑ, ΝΑΟΥΣ, ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ, ΙΕΡΟΣ, ΝΗΜΑΤΑ, ΗΓΟΥΜΕΝΟΙ, ΤΕΧΝΙΤΕΣ, ΕΙΚΟΝΩΝ, ΧΡΩΜΑΤΑ, ΝΗΣΙΑ, ΗΘΟΠΟΙΟΙ.

5. Συμμετοχική-κατασκευαστική δραστηριότητα. Δίνει την ευκαιρία στους μαθητές να δοκιμάσουν και να πειραματιστούν ευχάριστα στον τρόπο κατασκευής των ψηφιδωτών, με απλά μέσα. Η σύνθεση είναι καλό να γίνει πάνω σε αδρά αποτυπωμένο περίγραμμα εικόνας, με προεπιλεγμένα για το **χρώμα**, το **σχήμα** και τον **όγκο** τους υλικά, για να διευκολύνουν τους μαθητές στην κατασκευή. Η δραστηριότητα προσφέρεται, αφού δοθούν οι αναγκαίες γι' αυτή οδηγίες, να δοθεί και ως **«εργασία για το σπίτι»**.

41. Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

1. Να γνωρίσουν τις διάφορες βαθμίδες της βυζαντινής εκπαίδευσης, τον τρόπο και το περιεχόμενο της διδασκαλίας τους.
2. Να κατανοήσουν την προσφορά της στη νεότερη Ελλάδα και την ανθρωπότητα.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Για τη **βυζαντινή εκπαίδευση** μιλήσαμε και στο 12ο μάθημα αυτού του βιβλίου. Η επιστροφή στο θέμα αυτό γίνεται για να παρακολουθήσουμε την εξέλιξή του στα χίλια τόσα χρόνια ζωής της αυτοκρατορίας. Έτσι το μάθημα αυτό λειτουργεί ως **συμπληρωματικό** του 12ου και **ανακεφαλαιωτικό** όλων των αναφορών, που στη διάρκεια της σχολικής χρονιάς έγιναν για την εκπαίδευση. Η αναδρομή σ' αυτό αποτελεί και μια καλή αφετηρία για την είσοδο στο νέο μάθημα.

Η σύνοψη αυτή πρέπει να δώσει στους μαθητές την ευκαιρία να κατανοήσουν ότι σε όλη τη διάρκεια ζωής της αυτοκρατορίας:

- Δεν υπήρχαν δημόσια σχολεία, με τη μορφή που ξέρουμε σήμερα.
- Το βυζαντινό κράτος και η εκκλησία ίδρυσαν και λειτουργούσαν τα σχολεία τους (*όλων των βαθμίδων*), με σκοπό να προετοιμάσουν στελέχη ικανά για τη λειτουργία των υπηρεσιών τους.
- Στα εκκλησιαστικά και τα μοναστηριακά σχολεία φοιτούσαν μαθητές που προορίζονταν να υπηρετήσουν την εκκλησία ως κληρικοί ή μοναχοί, ψάλτες, αναγνώστες, αγιογράφοι, αντιγραφείς.
- Σε όλα τα σχολεία διδάσκονταν αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς, επειδή πίστευαν ότι για να κατανοήσουν τη χριστιανική Βίβλο και τα Ευαγγέλια είναι ανάγκη να γνωρίζουν καλά την ελληνική γλώσσα, στην οποία αυτά ήταν γραμμένα. «Το ελληνίζειν την γλώσσαν» άλλωστε ήταν ο πρωταρχικός στόχος των προγραμμάτων τους.
- Η αρχαία ελληνική παιδεία έγινε επίσημα δεκτή αρχικά στο πρόγραμμα του Πανεπιστημίου και αργότερα στα προγράμματα των εκκλησιαστικών σχολείων και της Πατριαρχικής Σχολής.
- Στα βυζαντινά σχολεία και τις Σχολές φοίτησαν μαθητές, οι οποίοι μετά την αποφοίτησή τους διακρίθηκαν σε πολλούς τομείς.

Η στέρηση των γυναικών από τα αγαθά της παιδείας είναι μια σκιερή σελίδα της βυζαντινής εκπαίδευσης και ένα ζήτημα που ενδιαφέρει τους μαθητές και ιδιαίτερα τα κορίτσια. Τα κείμενα, οι πηγές και οι δραστηριότητες και των δύο μαθημάτων, αλλά και εκείνου της **γυναίκας στο Βυζάντιο (κεφ. 39)** δίνουν αρκετές ευκαιρίες για συζήτηση και φωτισμό αυτού του θέματος.

Το παράδοξο της άνθισης των γραμμάτων στα δίσεκτα χρόνια των Παλαιολόγων έχει το προηγούμενό του στην οικονομική και πνευματική άνθιση της Θεσσαλονίκης στην περίοδο της παρακμής, που ακολούθησε την άλωση της Πόλης από τους Φράγκους. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι Βυζαντινοί λόγιοι που κατέφυγαν στη Δύση μετά την Άλωση μεταλαμπάδευσαν την αρχαιογνωσία τους στο πρόσφορο κλίμα της Αναγέννησης, που ήταν στα πρώτα της στάδια.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

χώρος-χρόνος, επικοινωνία, αλληλεπίδραση, πολιτισμός.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Η δραστηριότητα ανταποκρίνεται στον **1ο στόχο**. Προτρέπει τη διερεύνηση του θέματος και την άντληση των σχετικών πληροφοριών από πηγές. Δίνει ακόμη ευκαιρίες για συγκριτική θε-

ώρηση των αναφερόμενων γεγονότων με παρόμοια της εποχής μας.

Η περίοδος της γερμανικής κατοχής στην πατρίδα μας και ο εμφύλιος πόλεμος, που την ακολούθησε είχαν σοβαρές αρνητικές επιπτώσεις στην εκπαίδευσή μας. Οι πρόσφατες κοινωνικές αναταραχές στις γειτονικές μας χώρες «έστειλαν» πολλούς από τους κατοίκους τους μετανάστες στη χώρα μας και τα παιδιά τους μαθητές στα ελληνικά σχολεία. Μέσα από αυτά τα παραδείγματα οδηγούμαστε στη **γενίκευση** ότι: «η εκπαίδευση ανθίζει και προσοδεύει μέσα σε συνθήκες ειρήνης».

2. Η δραστηριότητα αυτή ανταποκρίνεται στο 2ο στόχο και προσφέρεται για συνδυασμό του μαθήματος αυτού με εκείνο της διπλωματίας, που ήδη διδάχτηκε. Οι αναφορές του κειμένου δίνουν στοιχεία για πολλαπλές ενδοκλαδικές και διαθεματικές συνδέσεις. Η φράση «**από όλο τον κόσμο**», για παράδειγμα, τι εννοεί; Ποιος ήταν ο κόσμος τότε; Γιατί προτιμούνταν οι ξένοι πρίγκιπες και οι διάδοχοι των θρόνων; Συμβαίνει κάτι ανάλογο σήμερα στα Πανεπιστήμιά μας; Το ενδιαφέρον θέμα των μικτών γάμων, που συναντήσαμε και στο μάθημα της «*γυναίκας*» και της «*διπλωματίας*» στο Βυζάντιο, προσφέρεται εδώ για επέκταση και πολλαπλή επανεκτίμηση της σημασίας τους (**Επικοινωνία, αλληλεπίδραση, πολιτισμός**).

3. Δραστηριότητα με **ερωτήσεις κρίσης**, που αναφέρονται και στους **δύο στόχους** του μαθήματος. Η καλή οργάνωση των βιβλιοθηκών και των εργαστηρίων αντιγραφής δικαιολογεί τον πλούτο αλλά και την ποιότητα των αντιγραμμένων χειρογράφων και των εικονογραφημένων βιβλίων. Προτεραιότητα είχαν **τα σπάνια και τα σημαντικά βιβλία** των αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων και επιστημόνων. Γι' αυτό η προσφορά των βυζαντινών κληρικών, επωνύμων και ανωνύμων, στην Ελλάδα και την ανθρωπότητα είναι ανεκτίμητη. (**Επικοινωνία, αλληλεπίδραση, πολιτισμός**.)

4. Η δραστηριότητα ανταποκρίνεται και στους **δύο στόχους** του μαθήματος. Η επανεκτίμηση του ενδιαφέροντος των κληρικών βυζαντινών λογίων για τη διάσωση της αρχαίας κληρονομιάς θα φωτίσει αυτό το σημαντικό θέμα και θα το κάνει περισσότερο κατανοητό στους μαθητές. Από τη συζήτηση πρέπει να αναδειχθεί ότι:

- Θαυμασμός και εκτίμηση για τα έργα των αρχαίων υπήρχε και από τους κληρικούς των πρώτων βυζαντινών χρόνων και ιδιαίτερα από τους **Τρεις Ιεράρχες**, οι οποίοι είχαν σπουδάσει στη Φιλοσοφική σχολή της Αθήνας.

- Ο χριστιανισμός από το πρώτο ξεκίνημά του στηρίχτηκε στην ελληνική γλώσσα, αφού σ' αυτή δίδαξαν οι απόστολοι του και γράφηκαν τα ευαγγέλια του.

Ο **Πατριάρχης Φώτιος**, ήταν η κορυφαία μορφή της εποχής, η οποία, όπως βεβαιώνει και το σχετικό κείμενο του «τετραδίου εργασιών», προσανατόλισε και οδήγησε τους συγκαίριους του λόγιους -κληρικούς και κοσμικούς- στη μελέτη και στη διάσωση αυτών των θαυμαστών έργων.

Ωφελημένοι από την προσπάθεια των ξεχωριστών αυτών κληρικών είναι εξίσου ο **ελληνισμός** (αρχαίος, βυζαντινός και νεότερος) και ο **χριστιανισμός**, διαχρονικά (**2ος στόχος**).

42. Η ΓΛΩΣΣΑ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

1. Να συνειδητοποιήσουν τη διαφορά ανάμεσα στο γραπτό και τον προφορικό λόγο και να εκτιμήσουν τους ρυθμούς εξέλιξής του.
2. Να διαπιστώσουν τις διαφορές ανάμεσα στη ΜΕΓΑΛΟΓΡΑΜΜΑΤΗ και τη μικρογράμματη γραφή και να κατανοήσουν τους λόγους μετάβασης στη δεύτερη.
3. Να κατανοήσουν ότι η σταδιακή διαμόρφωση της νεοελληνικής γλώσσας άρχισε από τα ύστερα βυζαντινά χρόνια (μετά το 10ο αιώνα).

ΠΡΟΣΘΕΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Το Βυζάντιο κληρονόμησε από την ελληνιστική εποχή τη φιλολογική παράδοση σχολιασμού και διατήρησης των αρχαίων ελληνικών κειμένων, αλλά και την αντίληψη ότι τα κείμενα αυτά αποτελούσαν πρότυπα γλωσσικής έκφρασης και ύφους. Η αντίληψη αυτή οδήγησε, από την ελληνιστική ακόμη περίοδο, στο διχασμό ανάμεσα στην **ομιλούμενη** και τη **γραπτή** γλώσσα. Η βυζαντινή λογοτεχνία υιοθέτησε, σε μεγάλο βαθμό, τη γλώσσα και το ύφος των αρχαίων λογοτεχνικών κειμένων, εντείνοντας έτσι τη διαφορά και ευρύνοντας ακόμη περισσότερο την απόσταση ανάμεσα στις δύο μορφές της γλώσσας.

Οι πηγές για την προφορική γλώσσα των Βυζαντινών είναι λίγες. Ακόμη και τα δημώδη κείμενα που σώζονται, όπως π.χ. τα ποιήματα του **Πτωχοπρόδρομου (πηγή 3)**, έχουν εμφανείς συντακτικές και εκφραστικές επιδράσεις από τη γλώσσα των λογίων. Πολλά από τα **ακρικά τραγούδια** ακόμη κατά την προφορική μετάδοσή τους προσαρμόζονταν, ως ένα βαθμό, στη γλώσσα της εποχής. Η ομιλούμενη (*προφορική*) γλώσσα πάντως συνέχισε τη διαδικασία απλοποίησής της σε όλη τη βυζαντινή περίοδο και μέσα από αυτή διαμορφώθηκαν τα συντακτικά και μορφολογικά στοιχεία της νεοελληνικής γλώσσας.

Σημαντικό σταθμό μεταβολής και προσαρμογής της γλώσσας στις ανάγκες της εποχής αποτέλεσε η χρήση της **μικρογράμματης** αντί της **ΜΕΓΑΛΟΓΡΑΜΜΑΤΗΣ** γραφής. Η μορφή αυτή καθιερώθηκε κυρίως για λόγους οικονομίας χρόνου, αλλά και υλικών (αντι)γραφής, ιδιαίτερα του παπύρου, ο οποίος, μετά την κατάληψη της Αιγύπτου από τους Άραβες, είχε γίνει δυσεύρετος και πανάκριβος. Αντικαταστάθηκε από την περγαμηνή (επεξεργασμένο δέρμα), η οποία ήταν επίσης ακριβή.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΤΑΣΗ

Για να αντιληφθούν οι μαθητές τη διαφορά ανάμεσα στην ομιλούμενη και τη γραπτή γλώσσα, μπορεί ο δάσκαλος να τους καλέσει να σκεφτούν πώς θα περιέγραφαν **προφορικά** ένα γεγονός σε ένα φίλο τους, στην τάξη τους ή στο διευθυντή του σχολείου και πώς θα **έγραφαν** για το ίδιο γεγονός στη σχολική εφημερίδα τους. Μπορεί ακόμη να αξιοποιήσουν τη χρήση κάποιας τοπικής διαλέκτου, στην περιοχή του σχολείου ή στον τόπο καταγωγής των γονιών τους, που μιλούν και οι ίδιοι. Για να αντιληφθούν τέλος το ύφος της λόγιας ελληνικής γλώσσας στην εποχή μας, μπορεί να χρησιμοποιηθούν κάποια βιβλία ή έντυπα (εφημερίδες, περιοδικά, κ.ά.), που εξακολουθούν να δημοσιεύουν άρθρα και κείμενα σ' αυτή τη μορφή της γλώσσας.

Η διαφορά μεγαλογράμματης και μικρογράμματης γραφής είναι εμφανής στην **εικόνα 2**, αλλά και στο κείμενο-πηγή της δραστηριότητας **4** του τετραδίου εργασιών. Για να κατανοήσουν οι μαθητές τους λόγους προτίμησης και καθιέρωσης της μικρογράμματης, βιωματικά, μπορούν να γράψουν οι ίδιοι, σε ορισμένο χώρο, ένα σύντομο κείμενο με τα δύο είδη γραφής και να διαπιστώσουν τον πραγματικά σημαντικό χώρο που εξοικονομεί η μικρογράμματη.

Τα κείμενα-πηγές 1 και 3 φέρουν τους μαθητές σε επαφή με τη γραπτή γλώσσα των βυζαντινών, με θέματα οικεία στα βιώματά τους από τη δική τους εκπαίδευση και από τις γιορτές των Χριστουγέννων. Ο δάσκαλος πρέπει να χρησιμοποιήσει τα κείμενα αυτά μόνον ως δείγματα της γλωσσικής εξέλιξης (**στόχος 1ος και 3ος**), να αξιοποιήσει τις πληροφορίες που δίνουν, αλλά να μην επιμείνει στη λεπτομερειακή νοηματική ή γλωσσική επεξεργασία και εμβάθυνσή τους.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

επικοινωνία, αλληλεπίδραση, ομοιότητα-διαφορά, μεταβολή, πολιτισμός

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Η δραστηριότητα απαντά στον **1ο στόχο**. Προτρέπει τους μαθητές να διαπιστώσουν βιωματικά τη διαφορά μορφής και έκφρασης που υπάρχει ανάμεσα στο σημερινό προφορικό και γραπτό λόγο. Αν αυτό γίνει, με συζήτηση και αναγωγή μπορούν να υπολογίσουν ανάλογα τις διαφορές στη βυζαντινή περίοδο. Η πρόταση μπορεί να επεκταθεί σε παρατήρηση των εκφραστικών διαφορών που υπάρχουν σε περιοχές της πατρίδας μας (*Κρήτη, Μοριά, Ρούμελη, Μακεδονία, ησιά κ.ά.*) και να αξιοποιηθούν τα γλωσσικά βιώματα των μαθητών από τους τόπους καταγωγής των γονιών τους. (**επικοινωνία, αλληλεπίδραση, μεταβολή, ομοιότητα-διαφορά**).

2. Η δραστηριότητα ανταποκρίνεται στον 1ο και 3ο **στόχο** του μαθήματος. Φέρνει τους μαθητές σε άμεση επαφή με ένα κείμενο-πηγή ενός γνωστού βυζαντινού λογίου (του Μιχαήλ Ψελλού), χρηστικό, ως προς το θέμα του, και βατό στην έκφραση, τη σύνταξη και το λεξιλόγιό του. Η **επισημάνση** των γνωστών λέξεων-εκφράσεων, η **υπογράμμιση** των αγνώστων και ο **σχολιασμός** όλων των στοιχείων του κειμένου δίνει την ευκαιρία σ' αυτούς να εξοικειωθούν με τα βυζαντινά κείμενα, μέσα από το λόγο ενός βυζαντινού λογίου.

Οι προτάσεις του Μιχαήλ Ψελλού προς τους γεωργούς προσφέρονται για ενδιαφέρουσα συζήτηση με διαθεματικές επεκτάσεις (**Μ.Τ.Π.**) και διαχρονικές συνδέσεις (**τότε και τώρα**). (**επικοινωνία, αλληλεπίδραση, ομοιότητα-διαφορά, μεταβολή, πολιτισμός**).

3. Η δραστηριότητα αυτή επεκτείνει τις δυο προηγούμενες. Δίνει γνώστα για το θέμα τους κείμενα και εικόνες-πηγές, για να κάνει προσιτή και χωρίς αναστολές την πρόσβαση των μαθητών στα ασυνήθιστα γι' αυτούς κείμενα. Η παράθεση της εικόνας της Γέννησης πλάι στο κείμενο του ψαλμού διευκολύνει αυτή την πρόθεση. Και τα τρία ερωτήματα προτρέπουν στην προσωπική επιλογή κάθε μαθητή και τον βοηθούν στην προσέγγιση και την κατανόηση των πηγών, με το δικό του τρόπο και τις δικές του δυνατότητες.

Όλες οι πηγές του μαθήματος προσφέρονται για διακλαδικές-διαθεματικές συνδέσεις και επεκτάσεις (*π.χ βυζαντινή εκπαίδευση, υμνογραφία, εικονογραφία, κ. ά.*).

(**διαθεματικές έννοιες: επικοινωνία, ομοιότητα-διαφορά, μεταβολή, πολιτισμός**).

4. Η άσκηση απαντά στο **2ο στόχο** του μαθήματος. Προτρέπει τους μαθητές **να εκτιμήσουν**, προσωπικά ο καθένας, τις δυσκολίες και τις ιδιαιτερότητες που, πιθανώς, έχει κάθε μορφή γραφής (*μεγαλογράμματη-μικρογράμματη*) και **να εκφράσουν** την προτίμησή τους.

Οι δραστηριότητες αυτής της μορφής, όπως έχει αναφερθεί και αλλού, ασκούν τους μαθητές στον ερευνητικό τρόπο μάθησης και τους βοηθούν να αναπτύξουν **δεξιότητες** παραγωγής προσωπικού και τεκμηριωμένου ιστορικού (και άλλου) λόγου.

Το παρατιθέμενο κείμενο-πηγή προσφέρεται για πολλαπλή θεματική και διαθεματική αξιοποίηση (νομοθετική, διοικητική, κοινωνική, οικονομική).

(**διαθεματικές έννοιες: μεταβολή, αλληλεπίδραση, επικοινωνία, ομοιότητα-διαφορά, σύστημα γραφής**).

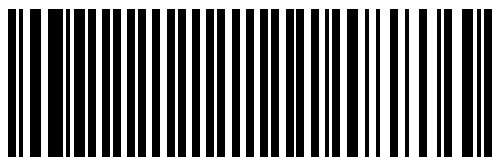

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του Νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946, 108, Α).

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας, Διά Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων/ ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.

Κωδικός Βιβλίου: 0-10-0120
ISBN 978-960-06-2586-8

(01) 000000 0 10 0120 4